

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES



İLAHİYAT FAKÜLTESİ

UMDE
DİNİ
TETKİKLER
DERGİSİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

UMDE

Dini Tetkikler Dergisi
UMDE Journal of Religious Inquires

e-ISSN: 2667-4939

Cilt / Volume: 5, Sayı / Issue: 1 (Temmuz/July 2022)

UMDE Dini Tetkikler Dergisi, ulusal hakemli bir dergi olup en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Makaleler, Türkçe öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram); İngilizce başlık, abstract, keywords (en az 5 kavram) ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

UMDE Journal of Religious Inquires, an national journal it is, uses a double-blindreview carried out by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. Articles contain Turkish abstract (minimum 150 words), keywords (minimum 5 concepts), as well as English title, abstract, keywords (minimum 5 concepts) and a bibliography prepared with the isnad citation style.

KAPSAM: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları / **SCOPE:** Religious Studies Islamic Studies
PERİYOT: Yılda 2 Sayı (31 Temmuz & 31 Aralık) / **PERIOD:** Biannually (31 July & 31 December)
YAYIN DİLİ: Türkçe & İngilizce & Arapça **L. PUBLICATION:** Turkish & English & Arabic

YAYINCI / PUBLISHER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 50300, Türkiye
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Nevşehir, 50300, Turkey

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Semih AKTEKİN (Rektör/Rector)
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Nevşehir, Turkey
semih.aktekin@gmail.com

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / RESPONSIBLE MANAGER

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of Theology, Nevşehir, Turkey
mustafasaglam@nevsehir.edu.tr

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Dr. Arş. Gör. Havva ÖZATA
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of Theology, Nevşehir, Turkey
hozata@nevsehir.edu.tr

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ / ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Taha ORHAN
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Basic Islamic Sciences,
Nevşehir, Türkiye
abdullahorhan@nevsehir.edu.tr

Arş. Gör. Abdussamet ÖZKAN
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Philosophy and Religious Sciences,
Nevşehir, Türkiye
abdussametozkan@nevsehir.edu.tr

ARAPÇA DİL EDİTÖRLERİ / ARABIC LANGUAGE EDITORS

Doç. Dr. Ömer ACAR
Ankara University, Faculty of Theology, Basic
Islamic Sciences,
Ankara, Türkiye
ocar@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Güneş
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Basic Islamic Sciences,
Nevşehir, Türkiye
ccemilgunes@hotmail.com

YAZIM EDİTÖRLERİ / SPELLING EDITORS

Arş. Gör. Hilal Büşra Bilge ÖKSÜZ
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Islamic History and Arts,
Nevşehir, Türkiye
hilalbusraoksuz@nevsehir.edu.tr

Arş. Gör. Muhammed Sami BAYSAL
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Philosophy and Religious Sciences,
Nevşehir, Türkiye
msamibaysal@nevsehir.edu.tr

Arş. Gör. Şüheda ELMAS
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Islamic History and Arts,
Nevşehir, Türkiye
suhedaelmas@nevsehir.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS İslam Tarihi ve Sanatları (Islamic History and Arts)

Dr. Öğr. Üyesi İdris Söylemez
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Islamic History and Arts,
Nevşehir, Türkiye
idrissoylez@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Gör. Kadir ERBİL
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Islamic History and Arts,
Nevşehir, Türkiye
kadirerbil@nevsehir.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS Felsefe ve Din Bilimleri (Philosophy and Religious Sciences)

Doç. Dr. Salih AYDEMİR
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of
Theology, Philosophy and Religious Sciences,
Ankara, Türkiye
saydemirs@gmail.com

Doç. Dr. Fevzi YİĞİT
Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Philosophy and Religious Sciences,
Nevşehir, Türkiye
fevziyigit@nevsehir.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS
Temel İslam Bilimleri (Basic Islamic Sciences)

Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin YÜKSEL
Kayseri University, Develi Islamic Science Faculty
Basic Islamic Sciences
Kayseri, Türkiye
mbyuksel@kayseri.edu.tr

Doç. Dr. Hüseyin BAYSA
Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Basic
Islamic Sciences
Kilis, Türkiye
huseyinbaysa@kilis.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GURBET
Nigde Ömer Halisdemir University, Faculty of
Theology, Basic Islamic Sciences
Nigde, Türkiye
mhmtgrbt@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Taha ORHAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of
Theology, Basic Islamic Sciences,
Nevşehir, Türkiye
abdullahorhan@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Meşe
Inonu University, Faculty of Theology, Basic Islamic
Sciences,
Malatya, Türkiye
ramazan.mese@inonu.edu.tr

Öğr. Gör. Fatıma Ünsal
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of
Theology, Basic Islamic Sciences,
Nevşehir, Türkiye
fatimaunsal@nevsehir.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK
Hitit University, Faculty of Theology, Basic Islamic
Sciences
Corum, Türkiye
abdullahcolak@hitit.edu.tr

Prof. Dr. Celal TÜZER
Ankara University, Faculty of Theology, Philosophy
and Religious Sciences,
Ankara, Türkiye
cturee@ankara.edu.tr

Prof. Dr. İbrahim GÖRENER
Erciyes University, Faculty of Theology, Basic
Islamic Sciences,
Kayseri, Türkiye
gorener@erciyes.edu.tr

Prof. Dr. Yusuf DOĞAN
Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Basic
Islamic Sciences,
Sivas, Türkiye
doganyusuf58@hotmail.com

Prof. Dr. Mustafa IŞIK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of
Theology, Basic Islamic Sciences,
Nevşehir, Türkiye
mustafaisik@nevsehir.edu.tr

Prof. Dr. Şerafettin SEVERCAN
Erciyes University, Faculty of Theology, Islamic
History and Arts,
Kayseri, Türkiye
severcan@erciyes.edu.tr

Doç. Dr. Hadiye Ünsal
Ankara Social Sciences University, Faculty Of
Islamic Studies, Basic Islamic Sciences
Ankara, Türkiye
hadiye.unsal@asbu.edu.tr

Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL
Necmettin Erbakan University, Faculty of Fine Arts
and Architecture, Traditional Turkish Arts
Hand-Drawing Art Major
Konya, Türkiye
afbaysal@erbakan.edu.tr

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ

Inonu University, Faculty of Theology, Basic Islamic
Sciences,
Malatya, Turkiye
abdurrahman.ates@inonu.edu.tr

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK

Hitit University, Faculty of Theology, Basic Islamic
Sciences
Corum, Turkiye
abdullahcolak@hitit.edu.tr

Prof. Dr. Merter Rahmi TELKENAROĞLU

Nevsehir Hacı Bektas Veli University, Faculty of
Theology, Basic Islamic Sciences,
Nevsehir, Turkiye
rahmitelkenaroglu@nevsehir.edu.tr

Prof. Dr. Őerfettin SEVERCAN

Erciyes University, Faculty of Theology, Islamic
History and Arts,
Kayseri, Turkiye
severcan@erciyes.edu.tr

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Erciyes University, Faculty of Theology, Philosophy
and Religious Sciences,
Kayseri, Turkiye
celikc@erciyes.edu.tr

Prof. Dr. Huseyin AYDIN

Selcuk University, Faculty of Islamic Studies,
Department of Kalam
Konya, Turkey
huseyin.aydin@selcuk.edu.tr

Prof. Dr. YaŐar AYDINLI

Uludağ University, Faculty of Theology, Philosophy
and Religious Sciences
Bursa, Turkey
yasaraydinli@uludag.edu.tr

Doç. Dr. Eyup ŐAHİN

Ankara University, Faculty Of Theology
Philosophy and Religious Sciences,
Ankara, Turkey
eyupsahin@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Suleyman AKYÜREK

Erciyes University, Faculty of Theology, Philosophy
and Religious Sciences,
Kayseri, Turkiye
akyureks@erciyes.edu.tr

Doç. Dr. Murat AK

Necmettin Erbakan University, Ahmet KeleŐoĐlu
Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic
Literatüre
Konya/Turkey
muratak57@hotmail.com

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/ Volume: 5, Sayı/Issue: 1(Temmuz/July 2022): 001-115

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

- 1.Kur'ân-ı Kerîm'in Âyetleri Örnekliğinde Cümlelerde Müsned ve Müsned İleyhin Farklı Şekillerde Gelmelerinin Sebepleri** 1-29
Explaining The Reasons Why The Musnad And Musnad ilayhi Appear in Different Forms in Sentences Through The Examples Taken from The Verses of The Qur'an.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kahraman
- 2.Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi** 30-61
The Lâmiyyah al af'âl Ode
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık Özalp
- 3.Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Amiralî: Hüsameddîn Lü'lü** 62-80
Admiral of Saladin: Husam Ad-Din Lu'lu
Doç. Dr. Nadir Karkuş
- 4.Fıkıh Kitaplarında Ayetlerin Hüküm İstinbatı Dışında Kullanılması (Abdurrahman el-Cezîrî'nin el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a Kitabı Örneği)** 81-115
Verses Used in Fıqh Books Other Than Jurisdictions -At the Example of Book al Fıqh 'ala al madhâhib al arba'ah of 'Abd al-Rahmân al-Jazîrî-
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERGÜN

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2022): 001-029

Kur'ân-ı Kerîm'in Âyetleri Örnekliğinde Cümlelerde Müsned ve Müsned İleyhin Farklı Şekillerde Gelmelerinin Sebepleri

Explaining The Reasons Why The Musnad And Musnad İlayhi Appear in Different Forms in Sentences Through The Examples Taken from The Verses of The Qur'an.

Mehmet Kahraman

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı

Assistant professor, Gaziosmanpasa University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric
Tokat, Türkiye

mehmet.kahraman@gop.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5507-044X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Ocak/January 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 31 Mart/March 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2022

Atıf / Citation

Kahraman, Mehmet. "Kur'ân-ı Kerîm'in Âyetleri Örnekliğinde Cümlelerde Müsned ve Müsned İleyhin Farklı Şekillerde Gelmelerinin Sebepleri". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz/July 2022), 001-029. <https://doi.org/10.54122/umde.1063264>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. /This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Kahraman).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektas Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Öz

İnsanlar cümle kurarak konuşurlar. Bu cümlelerde olmazsa olmaz olan ad ve eylemdir, yani özne ve yüklem. Arapçada müsned ve müsned ileyh şeklinde isimlendirilen bu öğeler cümlenin umdesi olup bunlar olmadan cümle kurulamaz. Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın insanlarla iletişim kurduğu kelamı olduğu için onda da cümleler bu temel öğelerle kurulmuştur. Türkçemizde özne ve yüklem geliş şekillerine göre anlamda değişimler olduğu gibi Arapçada da müsned ve müsned ileyh geliş şekillerine göre çeşitli anlamlar oluşmaktadır. Kur'ân, insanları herhangi bir konuda ikna etmek için belagat usullerinin her çeşidini değişik ayetlerde kullandığı gibi müsned ve müsned ileyh kullanım çeşitlerini de kullanarak muhatabına mesajını aktarmıştır. Türkçede "Sen kimsin?" cümlesinde muhatabımızı tanımadığımız anlaşılırken "Kimsin sen?" dediğimizde ise muhatabımızı küçümsediğimiz anlaşılır. "O öğretmendir." dediğimizde işaret ettiğimiz kişinin mesleğini vurgulamış oluruz. Fakat "Öğretmendir o!" dediğimiz zaman işaret ettiğimiz şahsın makamının yüceliğini göstermiş oluruz. Tefsirlerde ve dilbilim kitaplarında bu konulara değinilmiş olmakla beraber her iki disiplini mezcedip aynı konunun işlendiği bir esere ulaşılamamıştır. Bu eksikliği gidermek üzere böyle bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ilk önce müsned ve müsned ileyh geliş şekilleri dilbilimciler tarafından nasıl anlaşıldığı izah edilmiştir. Ardından müfessirlerin ayetleri tefsir ederken bu kuralları nasıl incelediği sunulmuştur. Gerekli yerlerde tarafımızca izahlar yapılarak konu tamamlanmıştır. Arapçada müsned ve müsned ileyh marife, nekra, takdim, tehir, hazf, fasl gibi nahiv ve belagat kuralları sayesinde anlamlarında çeşitli değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimler dikkate alındığı zaman âyetteki anlam ve vurgu daha canlı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Belagat, Meânî ilmi, Kur'ân, Cümle, Müsned, Müsned ileyh

Abstract

People communicate by forming sentences. Noun and verb that is a subject and a predicate are a must in these sentences. These elements, which are named as musnad and musnad ilayh in Arabic, are the core of the sentence. So, no sentence can be formed without them. Since the Qur'an is the word that Allah communicates with people, sentences in it are formed with these basic elements. There are changes in meaning according to the way the subject and predicate are formed in Turkish. The same is also true for Arabic as various meanings are formed according to the way the musnad and musnad ilayh come. The Qur'an conveyed its message to its addressee by using all kinds of rhetoric methods in different verses, as well as the types of usage of musnad and musnad ilayhin in order to persuade people on any subject. In Turkish the sentence "Sen kimsin?" reveals that we do not know our interlocutor while "Kimsin sen?" underestimates our interlocutor. When we say "O öğretmendir." we emphasize the profession of the person we are pointing to. However, when we say "Öğretmendir o!" we show the greatness of the rank of the person we point to. Although these issues have been mentioned in tafsir and linguistics books, a study that combines both disciplines and deals with the same subject has not been found. Such a study has been carried out to fill in this gap. This study, first, explains how musnad and musnad ilayh are understood by linguists. Then, how the commentators examine these rules while interpreting the verses was presented. The subject has been completed by making explanations where necessary. In Arabic, various changes occur in the meanings of musnad and musnad ilayhin, thanks to the nahw and rhetoric rules such as marife, nekra, introduction, tehir, hazf, fasl. When we consider these changes, the meaning and emphasis in the verse emerges more vividly.

Keywords: Arabic, Rhetoric, Mean science, Quran, Sentence, Musnad, Musnad ilayh.

Giriş

Yargı bildiren kelimeler topluluğuna cümle denir. Bir cümlemin en az iki ögesi vardır. Bunlar özne ve yüklemdir. Arapçada bunlara mäsned ve mäsned ileyh ismi verilir.¹ Bazı sebeplerden dolayı cümlelerde nahivsel değişimler söz konusudur, yani nahivsel değişim sonucu anlamsal değişim meydana gelir. Şu şekilde de söyleyebiliriz: Çeşitli gayelerle kurulan cümlelerde nahivsel değişimler gerekli olur. Mübtedanın tehiri ve takdimi, haberin nekra veya marife olarak gelmesi, mefulün fiilden önce gelmesi vb. nahivsel değişimler, konuşmacının muhatabına aktarmak istediği zihnindeki anlamı cümleye dökebilmesi için kullandığı nahivsel araçlardandır. Bu değişimlerin sadece birer şekilsel değişim olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü bize göre cümledeki her bir nahivsel değişimin mutlaka anlamda değişim getirmesi kaçınılmazdır.

İnsanlar günlük hayatlarında birbirleriyle konuşurlarken doğal olarak ne demek istediklerine göre nahivsel değişimleri farkına varmasalar da kullanırlar. Bu kullanımlarda yanlış bir dizgi oluştuğu zaman muhatabın kulağı tırmalanır. Ne demek istediğini “şöyle demek istedi” diyerek düzeltir veya anlayamadıysa “ne demek istiyorsun?” diye soru sormak ihtiyacı hisseder. Bu durumu şu örnekle açıklayabiliriz: Küçük bir çocuk babasıyla bir meclistedir. Oradakilerden biri çocuğa “bugün ne yaptın?” diye bir soru sorar. Çocuğun heyecanlanarak “Babamla beraber bahçeye binip ata gittik.” demesi karşısında oradakilerin çocuğun dilinin sürçtüğünü görüp gülüşmeleri karşısında oğlunun mahcup olduğunu gören babanın biraz da kızarak “Amcaları biz oğlumla ata binip bahçeye gittik.” diye düzeltir. Bu açıklama nahivsel değişimlerin anlamdaki değişimine bir örnek olabilir. Türkçede olduğu gibi Arapçada da nahivsel değişimlerin anlamsal değişime sebep olduğu açıktır.

Makalemizde Kur’ân-ı Kerîm’in, mäsned ve mäsned ileyhdeki nahivsel değişimlerin derin yapıdaki² anlamı nasıl zenginleştirdiği örneklerle izah edilmeye çalışılacaktır. Şimdi,

¹ Bk. Ebu’l-Feth Usmân İbn Cinnî, *el-Luma fî’l-Arabîyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, ts.), 1/93; Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Mısrî İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bâkî (Dimeşk: Dâru’l-Fıkr, ts.), 1/186; Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi* (b.y.: Dâru’l-Maârif, ts.), 1/93; Mustafâ b. Muhammed Selîm el-Ğalâyîni, *Câmiu’d-durûsi’l-Arabîyye* (Beyrût: Mektebetu’l-Asriyye, 1993), 1/68; Noam Chomsky, *Dil ve Zihin*, çev. Ahmet Kocaman (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001), 203-231.

² Chomsky, genel mânada bir evrensel dil bilgisinin varlığını savunmaktadır. Bütün insanlar ad ve eylemden oluşan cümleleri zihinlerinde oluştururlar. Çeşitli bağlaçlarla sınırlı kelimelerden sonsuz cümleler üretebilmektedirler. Bu sistemde en önemli iki yapı vardır. a) Yüzey yapı: Konuşmacının anlatmak istediği, zihninde anlaşılan bir cümleyi sözlerle dile getirmesidir. b) Derin yapı: Yüzey yapı ile dile getirilen cümlemin zihinde oluşturduğu anlamdır. Derin yapı- yüzey yapı ile ilgili geniş bilgi için bk: Chomsky, *Dil ve Zihin*, 35, 38, 159, 186, 238; Kerim Demirci, “Derin Yapı Yüzey Yapı Kavramından Ne Anlıyoruz”, <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=1762> (Erişim 17 Haziran 2016), 293; Atakan Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2003), 80.

müsned ve müsned ileyhin cümlelerde nasıl geldiğini, yüzey yapıdaki değişimin derin yapıda nasıl farklılık getirdiğini anlatmaya çalışacağız.

1. Müsned ve Müsned İleyhin Tarifi

Müsned ve müsned ileyhin değişimlerine geçmeden önce müsned ve müsned ileyhin lugatçılar ve dilbilimciler tarafından yapılan tarifleri kısaca gözden geçireceğiz.

Lügatte müsned *وَسَنَّدَ إِلَيْهِ يَسْنُدُ سُتُودًا بِالضَّمِّ، وَتَسَانَدَ وَأَسْنَدَ وَأَسْنَدَ غَيْرَهُ* fiilinden türetilmiştir. Bu fiil başkasına dayanmak anlamına gelir.³ Nahiv âlimleri cümleleri iki ana başlık altında incelemişlerdir. Bunlar, umde ve fadledir. Umde “الْعُمْدَةُ”, cümlenin oluşabilmesi için gerekli olan öğelerden oluşur. Müsned ve müsned ileyh, cümlenin zorunlu iki ögesidir. Bu öğelerden birisinin bir delil olmadan hazf edilmesi mümkün değildir.⁴ Umde, mübtada, haber olan ifadeler, fiil, fâil ve isim fiillerdir.⁵ “Fadle “الْفَضْلَةُ” ise cümlenin, esasını teşkil etmeyen kısmıdır. Umdenin dışında bütün öğelere fadle denmiştir. Bu öğeler, cümleyi oluşturmak için zorunlu değildir.”⁶

Kişinin iç âleminde oluşan manayı dile getirebilmesi için temel iki öge gereklidir. Bunlar, müsned ve müsned ileyh olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷ Dilciler bu konuda birbirine yakın tanımlarda bulunmuştur. Sîbeveyhi (öl: 180/796), konuşmacının müsned ve müsned ileyhin ikisini de cümle kurarken kullanmak zorunda olduğunu söylemektedir.⁸ el-Muberrred (öl. 286/899) de cümle için müsned ve müsned ileyhin zorunlu iki öge olduğunu söylemiştir. Örneğin, “Eğer sadece *عَلِيٌّ* denirse, cümle kurulmuş olmaz. Muhatabımız, Ali'in ne yaptığını

³ Ebû Fadl Cemâluddîn b. Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), 3/220; Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (b.y: Dâru'l-Hidâye, ts.) 8/215; Ahmed b. Alî Abdulkâfi Ebû Ahmed Bahâuddîn es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003), 1/115; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *Hemu'l-hevâmi fi şerhi Cemil-cevâmi*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.), 2/500; Abdurrahmân b. Hasan el-Meydânî Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/213.

⁴ Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu Teshîli'l-fevâid*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid- Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Hicr 1990), 1/295.

⁵ Ebu'l-Feth Usmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*. (Beyrût: Âlemu'l Kutub, ts.), 1/165; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/249; Ebu'l-Bekâi Abdullâh b. el-Huseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *el-Lubâb fi ileli'l-binâi ve'l-irâb*, thk. Abdullâh en-Nebhân (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/101; Alî b. İsa b. Abdillâh Ebû'l-Hasan el-Mutezilî er-Rummânî, *Risâletu'l-hudûd*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Amman: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/84; Hâlid b. Abdillâh b. Ebîbekr b. Muhammed el-Curcâvî el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh alâ't-tavdîh* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 1/425; Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî eş-Şâfiî es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbânâli şerhi'l-Eşmûni li-Elfiyyeti İbn Mâlik* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/284; el-Çalâyîni, *Câmiu'd-durûs*, 1/31; 3/131; Ebû Abdillâh Ahmed b. Umer b. Mûsâ'id el-Hâzimî, *eş-Şerhu'l-muhtasar alâ nazmi'l-Maksûd* (erişim 12 Temmuz 2016, <http://alhazme.net>), 10/1.

⁶ Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/165; el-Ukberî, *el-Lubâb*, 1/101; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/249; el-Çalâyîni, *Câmiu'd-durûs*, 1/31, 3/131; er-Rummânî, *Risâletu'l-hudûd*, 1/84; el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh alâ't-tavdîh*, 1/425; el-Hâzimî, *eş-Şerhu'l-muhtasar*, 10/1; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, thk. Ahmed Şevki Abdusselâm (b.y.: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/282; eş-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 1/284; Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri* (Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006), 97-98.

⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/186; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/93; el-Çalâyîni, *Câmiu'd-durûs*, 1/68; Chomsky, *Dil ve Zihin*, 203-231.

⁸ Bk. Amr b. Usmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Muhammed Hârûn Abdusselâm (Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 1/23.

anlayamaz veya Ali ile ilgili ne gibi bir haber vermek istediğimizden habersiz kalır. Bunun için “Ali gitti.”, “Ali öğretmendir.” şeklinde cümlenin temel iki ögesini de kullanmak gerekir”⁹ demektedir. el-Ğalâyînî (öl. 1994) bu ikisinde vazgeçilemeyecek iki unsur olduğunu; aksi halde cümlenin oluşamayacağını vurgulamaktadır.¹⁰

el-Cevcerî (öl. 889/1484) isnadın oluşabilmesi için müsned ve müsned ileyhin cümlede bulunmasının zorunlu olduğunu savunmaktadır.¹¹ es-Suyûtî (öl. 911/1505) ise Basralı ve Kufeli dil bilimcilerin, bazı durumlarda müsned ve müsned ileyhten her birinin hazfedilebileceğini benimsediklerini aktarmaktadır.¹²

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre cümlenin oluşması için temel iki ögeden müstağni olunamaz. Bunlardan biri kullanılmazsa cümle oluşamaz. Bazı durumlarda hazfedilse de hazfedilen ögeye işaret eden bir delil bulunması gereklidir. “Müsned ve müsned ileyh, bir isim ve bir fiilden ya da iki isimden meydana gelir. Bu isimler, müfred “tek” kelimelerden oluştuğu gibi isimleşmiş ve tek ögeye karşılık gelen kelime gruplarından da meydana gelebilir.”¹³

2. Kur’ân’da Müsned İleyhin Farklı Şekillerde Kullanımı

Müsned ileyh konuşmacının maksadına göre bazen marife, bazen nekra olarak gelebilir. Marife veya nekra olarak geldiği zaman anlamda çeşitli değişimler meydana gelir. Müsned ileyhin farklı şekillerde kullanımı sonucu meydana gelen anlam değişimini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Müsned İleyhin Marife Olarak Kullanılması

Müsned ileyhin marife olarak gelmesinde birçok neden vardır. Dinleyicinin konuşmayı tam ve eksiksiz bir şekilde anlaması hedefleniyorsa bu durumda müsned ileyh marife olarak gelmelidir. Bunun sebebi hükmün haberde olduğunu göstermektir. Bir başka ifadeyle verilen bilginin şeksiz ve şüphesiz olduğunu dinleyiciye hissettirmektir. Hükmün gerçekleşme ihtimali ne kadar uzak ise müsned ileyhin marife olması bir o derece güçlü olur. Bu ihtimal ne kadar yakınsa müsned ileyhin marife olması bir o derece zayıf olur. Hükmün

⁹ Muhammed b. Yezid b. Abdilekber es-Semalî el-Ezdî el-Mubberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Azîme (Beyrût: Âlemu’l-Kutub, ts.), 4/126.

¹⁰ Bk. el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-durûs*, 1/28.

¹¹ Bk. Şemsuddîn Muhammed b. Abdulmunim b. Muhammed el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri’z-zehab fi marifeti kelâmi’l-Arab*, thk. Nevâf b. Cezâ el-Hârisî (Medîne: İmâdetu’l-Bahsi’l-İlmî Bi’l-Câmiati’l-İslâmiyye, 2004), 2/628.

¹² Bk. es-Suyûtî, *Hemu’l-hevâmi fi şerhi Cemil-cevâmi*, 1/502.

¹³ Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edatlar ve Terkipler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 256.

tahakkukunun uzaklığı müsned ileyhin tahsisiyle alakalıdır. Müsned ileyh tahsis edildikçe hükmün gerçekleşmesi bir o kadar uzaklaşır. Müsned ileyh ne kadar umumileşirse hükmün gerçekleşmesi o derece yakınlaşır.¹⁴

Yukarıdaki izahatı şu şekilde de söyleyebiliriz: Eğer müsned ileyh umumi bir ifade ile kullanılırsa verilen haberin gerçekleşme olasılığı o derece fazlalaşır. Fakat müsned ileyh hususileştikçe haberin olma olasılığı o derece azalır. Çünkü bir işi bir topluluk içinde bir kişinin yapma olasılığı aynı işi bir kişinin tek başına yapma olasılığından daha fazladır. Örneğin, *شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ*, “Ramazan ayı Kur'ân'ın indirildiği aydır.”¹⁵ âyetinde *شَهْرُ* kelimesi müsned ileyh olarak marife gelmiştir. Kur'ân'ın indiği ay olan ramazan ayına muzaaf olmuştur. Ramazan ayı marife olduğu için marifeye muzaaf olan kelime de marife olacağından dolayı tahsis söz konusudur. Bu durumda Kur'ân'ın indiği ayın herhangi bir ayın değil de tek bir ayın olduğunu müsned ileyhin marife olmasından anlıyoruz. Bir kelimenin marife olmasının çeşitli şekilleri vardır. Biz bunları derin yapılarındaki değişimleriyle birlikte sırasıyla göstermeye çalışacağız.

2.2. Müsned İleyhin Zamir Olması

Müsned ileyh derin yapıda bazı gerekçelerden dolayı zamir olarak gelebilir. Müsned ileyh zamir olarak getirildiği zaman azarlamak kastedilmiş olabilir.¹⁶ *هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ* “Sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.”¹⁷ âyetinde Allah'ın insanları çamur gibi basit bir şeyden yarattığı belirtilmektedir. Kâfirlerin de bu gerçeği ikrar ettikleri anlaşılmaktadır. Buna rağmen kâfirlerin büyüklenerek Allah'a, ahirete iman gibi konularda tereddüde düşmelerine öfkelenerek *ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ* “Nasıl olur da şüpheye düşersiniz?!” diyerek onları azarlamaktadır.¹⁸

Muhatabımız karşımızda değildir. Fakat kalbimizdedir.¹⁹ Örneğin, *وَدَا التَّوْبَانِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا*, “Zünnûn'u da (Yûnus) zikret!”

¹⁴ Ebû Yakûb Muhammed Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 178; Ebu'l-Meâlî Celâlüddîn Muhammed b. Abdîrahmân el-Kazvînî b. Umer, *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed Abdulmunim el-Hafâcî (Beyrût: Dâru'l-Cil, ts.), 1/9.

¹⁵ el-Bakara 2/185.

¹⁶ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984), 7/131.

¹⁷ el-En'âm 6/2.

¹⁸ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîtu fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420), 4/430; Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-aklî's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 3/106; İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, 7/130-131.

¹⁹ Ahmed b. İbrâhîm el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî* (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 109; Ahmed b. Mustafâ, el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa* (b.y.: y.y., ts.), 113; Hamîd Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâğa* (b.y.: Mektebetu'l-Ezheriyye't-Turâs, ts.), 2/28.

Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı."²⁰ âyetinde Yunus (a.s.) "أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ" "*senden başka ilah yok*" diyerek muhatap zamiri kullanmıştır. Muhatap zamirini kullanması kul için mümkündür, fakat kulun hâzır olması gaib olmaması gerekir. Hz. Yunus'un bütün hazlarından uzaklaştığı sırada hâzır hale erdiği konusunda ittifak vardır. Kulun bütün hazlarından uzaklaşmadıkça müşahede makamına eremeyeceğine yönelik tenbih söz konusudur.²¹ Kul kalbinden Allah'tan başkasını silmesi sonucunda müşahede makamına ulaşır. Kulun çeşitli mücahede metodlarıyla birçok makamı geçip müşahede makamına ulaşması mümkündür.²² Bu açıklamalara göre Müslümanların Allah'ı müşahede ettikleri makamda muhatap zamiri ile ona hitap ettiklerini anlıyoruz. Şu halde *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* "*Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz.*"²³ âyetinde hitap sıygasında gelen zamirde de görüldüğü gibi biz taklidi iman seviyesindeyse Allah'ı görmesek de kalbimizde O'nu muhatab alırız. Eğer müşahede makamına ulaştıysak onu müşahede ederek *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* diyerek dua ederiz. Müşahede makamında hissedilenin ne olduğunu anlamak için o makama gelinmesi kanaatindeyiz. O makama gelmeden müşahede ifadesiyle Allah'ı maddi bir varlığı görüyormuş gibi müşahede etmek şeklinde anlamak gibi yanlış bir itikada varabiliriz. Bu şekilde düşünüp mücessime, hulûliye, müşebbihe vb. sapkın inançların oluştuğunu biliyoruz.²⁴

Bir şeyi bütün insanlara anlatmak istediğimizde muayyen olmayan muhatap zamirini kullanırız. Bu zamiri bu mahalde kullanmanın derin yapısında var olan sebep; verilecek haberin büyüklüğünü ve şaşırtıcılığını göstermektir.²⁵

"Suçlular, وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُؤُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ" *Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, "Rabbimiz! "Gerçeği" gördük ve işittik. Artık şimdi bizi "dünyaya" döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız" dedikleri*

²⁰ el-Enbiyâ 21/87.

²¹ Ebû Abdullâh Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 1/88.

²² Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cuzzî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl* (by.:ts.), 1/69; Burhânuddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Umer el-Bekâî *Nazmu'd-durer fi tenâsubi'l-âyâti ve's-suver* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 6/511; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. El-Mehdî b. Acîbe el-Husnî el-İdrîsî eş-Şâzelî el-Fâsî, *el-Bahrü'l-medîd* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 2/158, 7/431; İsmâîl Hakkî b. Mustafâ el-İstanbûlî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, ts.) 10/126, 7/386, 5/344, 1/255; Şihâbuddîn el-Huseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kurâni'l-Azîm ve's-sebi'l-mesânî*, thk. Alî Abdulbârî Atiyye (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 1/332, 4/58.

²³ el-Fâtiha 1/5.

²⁴ Tâhir b. Muhammed el-İsfarâyeynî, *et-Tabsîru fi'd-dîn ve'temyîzi'l-firaki'n-nâciye ani'l-firaki'l-hâlikîn* (Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1983), 119; Ebû Mansûr Abdulkâhîr el-Bağdâdî, *el-Farku beyne'l-firak ve beyânu'l-firkati'n-nâciye* (Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977)214; Sâlih b. Fevzân b. Abdillâh Fevzân, *el-İrşâd ilâ sahih'l-itikâd ve'r-reddi alâ ehli's-şirk ve'l-ilhâd* (b.y: Dâru İbn el-Cevzî, 1999), 156.

²⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 180; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/11; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/412; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/28.

*vakit, “onları” bir görsen!*²⁶ Bu âyetteki muhatab zamiri vucuben hafz edilmiştir. Fiilin muhatap sıygasında gelmesinin sebebi sadece vahyin muhatabı olan Hz. Muhammed (s.a.v.) değil; aksine bu âyete muhatab olan bütün insanlardır.²⁷ Âyette her ne kadar *وَلَوْ تَرَىٰ “sen görsen”* dense de devamında ne kadar büyük ve korkunç bir olayın bütün insanlara haber verildiğini görüyoruz. Bu şekildeki anlatımın muhatabı daha etkilediğini düşünüyoruz.

Daha önceden zikri geçen müsned ileyh ikinci defa zikredilmesi gerektiğinde gaib zamiri ile tekrarlanır.²⁸ *اغْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ “Adaletli davranın. O takvaya daha yakındır.”*²⁹ Bu âyette *هُوَ* zamirinin işaret ettiği mahzuf bir kelime vardır. O da *فِي الْحُكْمِ* dir. İkinci cümlede bu kelimenin yerine zamir kullanılmıştır.³⁰

2.3. Müsned İleyhin Alem/Özel İsim Olması

Dinleyicinin zihninde belirtilen şahsın canlanması gerektiği zaman müsned ileyhin alem olarak gelmesi gerekir.³¹ *“Deki O Allah birdir.”*³² Burada mübteda olarak gelen *اللَّهُ* lafza-i celâli alem, yani isim olarak gelmiştir. Çünkü burada bir olanın Allah olduğunu dinleyiciye anlatmak esas gaye olarak gelmiştir. *مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ “Muhammed Allah'ın resulüdür.”*³³ Bu âyette de Allah'ın resulünün Muhammed (s.a.v.) olduğu insanlar tarafından bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁴

İbn Âşûr *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَعِجِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا “Muhakkak ki Allah bir sivrisinek veya ondan daha basit bir şeyi misal vermekten çekinmez.”*³⁵ âyetini izah ederken bu cümledeki müsned ileyh olan lafzatullahın alem olarak geldiğini vurgulayarak bunun sebebinin şöyle izah ediyor: “Allah'ın bu âyette diğer sıfatlarından birini değil de alem ismini kullanmasının sebebi, bu isminin diğer bütün kemal isimlerini kuşattığından dolaydır. O ismini kullanması bu âyette sunulan örneklerle ilgilidir. Bu şekilde insanları en güçlü bir şekilde ikna etmeyi murat etmiştir. Bu şekilde Kur'ân'ın Allah katından geldiğinin anlaşılması sağlanmak istenmiştir.

²⁶ Secde 32/12.

²⁷ Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullâh b.Umer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-tevil*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı (Beyrût: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, 1418), 4/220; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/154; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 4/209, 8/134; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 13/500; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/203.

²⁸ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/10.

²⁹ el-Mâide 5/8.

³⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/341; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 4/224; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/55, 26/31.

³¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 180; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/28; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 111.

³² el-İhlâs 112/1.

³³ el-Fetih 48/29.

³⁴ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 5/306; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 7/206; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 16/28; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/178.

³⁵ el-Bakara 2/26.

Çünkü Allah'tan başka herkes sivrisinek gibi insanların basit ve hor gördüğü bir canlıyı misal getirmekten çekinir. Hâlbuki Allah katında bütün varlıklar acizlik bakımından aynı seviyededir. Bu misali Allah'ın bizzat kendisinin getirdiğinin insanların zihninde canlı tutmaları için sıfatlarını değil de alem ismini kullanması çok belîğdir.”³⁶

2.4. Müsned İleyhin İsm-i Mevsûl Olması

Dinleyici tarafından bilinen cümlenin söylenmesi sırasında işaret edilen kişinin dinleyicinin zihninde canlanması mümkün olduğu yerlerde müsned ileyh ism-i mevsûl olarak gelir. Çünkü Araplar bir yerde ism-i mevsûl kullanacaklarsa; dinleyicinin ism-i mevsulle kimi kastettiğini bildiklerini kabul ederek kullanırlar.³⁷ Örneğin, شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي سَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ... “O, Nûh’a buyurdıklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya buyurdularımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz...”³⁸ âyetinde الَّذِي müsned ileyh olarak gelmiştir. İsm-i mevsûlün işaret ettiği şey İslam şeriatidir. Bunu her iki taraf da “Allah, rasülü ve müminler” bilmektedir. Bu âyette أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ yerine وما أوحينا إليك şeklinde de gelebilirdi. Çünkü الَّذِي de ما da ism-i mevsûldur fakat الَّذِي daha özel ve daha belirleyicidir. Bu âyette de İslam şeriatinin tafsilatının herkes tarafından bilindiğini göstermek için الَّذِي müsned ileyh olarak getirilmiştir. Fakat Nuh’a İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya gönderilen şeriatin tafsilatı herkes tarafından bilinmediği için ما müsned ileyh olarak getirilmiştir.³⁹ Ayrıca İslam şeriatinin açık bir şekilde işaret edilmek istenmesi sebebiyle الَّذِي müsned ileyh olarak getirilmiştir.⁴⁰

Cümle içerisinde kötü bir fiili irtikâp eden müsned ileyhın açık isminin kullanılması hoş bir durum olmaz. Bu durumda müsned ileyhın ism-i mevsûl olarak gelmesi daha uygundur.⁴¹ Örneğin, وَرَأَوْنَهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ... “Evinde bulunduğu kadın ‘gönlünü ona kaptırıp’ ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi...”⁴² âyetinde الَّتِي müsned ileyh olarak gelmiştir. Zina gibi kötü bir fiili yapan kişinin ismini vermek uygun olmadığı için امْرَأَةٌ الْعَزِيزِ veya وَرَأَوْنَهُ denmemiş onun yerine ism-i mevsûl kullanılmıştır.⁴³

³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/359.

³⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 181; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu'l-muhtasar alâ nazmi'l-maksûd*, 14/2.

³⁸ eş-Şûrâ 42/31.

³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/188; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 35/120; Sâlih es-Sâmerrâî, *Esrâru'l-beyân fi't-tabîri'l-Kurân* (by: ts.), 9.

⁴⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/161.

⁴¹ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/14; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu'l-muhtasar*, 398/415; Dervîş, *İrâbu'l-Kur'âni ve beyânüh*, 4/472.

⁴² Yûsuf 12/23.

⁴³ Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kammî en-Nisâburî, *Ğarâibu'l-Kurân ve rağâibu'l-Furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416), 4/77; Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru İbn

Tefhim yapılmak istendiğinde de ism-i mevsûl getirilir. İsm-i mevsûller mübhemattandır. Biz bir şahsın yerine ism-i mevsûlü kullandığımız zaman o şahsa karşı tazimde bulunmuş oluruz. Aynı şekilde tehvil için de ism-i mevsûlün kullanılması daha belîğdir.⁴⁴ فَعَشِيهِمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ “Deniz onları görülmedik bir şekilde kuşattı.”⁴⁵ Bu âyette onları kuşatan deniz dalgaları ismen kullanılmayıp ism-i mevsûl getirilerek dinleyici üzerinde daha büyük korku hâsıl edilmiş olmaktadır.⁴⁶

2.5. Müsned İleyhin İsmi İşaret Olması

İşaret ismi ile dinleyicinin zihninde müsned ileyh hissî olarak canlanabiliyorsa ism-i işaret olarak gelebilir. İsm-i işaret kullanılarak seslenen kişiyle irtibata geçmenin mümkün olduğu yerlerde kullanılır. Ayrıca konuşmacı ve dinleyici için müsned ileyhi zihninde canlandırmanın başka bir yolu yoksa veya bu şekilde müsned ileyhi en güzel bir şekilde diğerlerinden temyiz etme ve belirleme mümkün oluyorsa bu durumlarda müsned ileyh ism-i işaret olarak gelir.⁴⁷ Örneğin, وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ “Onu duyduğunuzda: Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır demeli değil miydiniz?”⁴⁸ âyetinde هَذَا müsned ileyh olarak gelmiştir. هَذَا kelimesinin işaret ettiği şey insanların zihninde canlı bir şekilde belirlemektedir. Bu olay çok çirkin bir fiilin iftira olarak söylenmesinden dolayı anlatılmayıp sadece işaret edilmiştir. Aynı zamanda olayı zikretmeyerek bu iftirayı atanları ve buna inananları kınamaktadır.⁴⁹

Dinleyicinin ahmaklığı karşısında ism-i işareti kullanmaktan başka yol olmadığı zaman müsned ileyh olarak ism-i işaret kullanılır.⁵⁰ Örneğin, ذَلِكَمُ اللَّهُ فَأَنِى تُوْفِكُونَ “İşte Allah budur. O halde ‘haktan’ nasıl dönersiniz!”⁵¹ âyetinde ذَلِكَ mübtedadır. Müşriklerin ahmaklığından dolayı daha fazla açıklamak için ism-i işaret olarak gelmiştir.⁵²

Kesîr, 1414), 3/20; Şeyh el-Allâme Muhammed b. ‘Abdullâh el-Eremî el-Alevî el-Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravh ve’r-rayhân fi ravâbî ulûmi’l-Kurân* (Beyrût: Dâru Tavki’n-Necât, 2000),13/370.

⁴⁴ el-Hâzimî, *eş-Şerhu’l-muhtasar alâ nazmi’l-maksûd*, 14/4.

⁴⁵ Tâhâ 20/78.

⁴⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 6/246; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm*, 6/32; el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 2/228; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 16/146.

⁴⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 182; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğâ*, 112; el-Abbâsî, *Meâhidu’t-tensîs alâ şevâhidi’t-tehlîs*, 1/120; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/174.

⁴⁸ en-Nûr 24/16.

⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 18/144.

⁵⁰ Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih*, 2/30.

⁵¹ el-En’âm 6/95.

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 6/232; Tantâvî, *et-Tefsîrul-vasît li’l-Kur’ânîl-Kerîm*, 1/1506.

Müsned ileyhın yakın mı uzak mı olduğunu belirtmek için ism-i işaret kullanılabilir. Yakın için: هَذَا مُحَمَّدٌ. Uzak için: ذَلِكَ مُحَمَّدٌ şeklinde kullanılabilir.⁵³ Örneğin, ذَلِكَ تَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ “İşte bu sana okuduğumuz apaçık delillerdir, hikmet dolu sözlerdir.” âyetinde ذَلِكَ mübteda olarak gelmiştir. Uzağı göstermektedir.⁵⁴ Burada uzağı göstermek üzere örfî olarak gelmiştir. Vad’î olarak gelmemiştir. Yani uzağı göstermek üzere kural gereği gelmemiştir.⁵⁵

Tazim kastıyla yakın için kullanılan ism-i işaretler müsned ileyh olarak gelebilir. Bu durumda işaret edilen şeyin şanının yüceliği gösterilmek istenmiştir.⁵⁶ Örneğin, إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ... “Gerçekten bu Kur’ân-ı Kerîm en doğru olan yola götürür...”⁵⁷ âyetinde هَذَا müsned ileyh olarak gelmiştir. هَذَا’nın muşarun ileyhi الْقُرْآن’dır. Yani işaret edilen şey Kur’ân’dır. Böylece Kur’ân’ın şanına dikkat çekilmiş olmaktadır.⁵⁸

Bazen de tahkir etmek için yakını gösteren ism-i işaret kullanılır.⁵⁹ Örneğin, أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?”⁶⁰ âyetinde هَذَا müsned ileyh olarak gelmiştir. Müşriklerin Peygamberimizi (s.a.s.) tahkir etmek veya onunla alay etmek için kullandıkları ifade de işaret zamiri yakın için kullanılmıştır.⁶¹

İşaret edilen kelimenin şanının yüceliğini göstermek için uzak için kullanılan ism-i işaretler bazen müsned ileyh olarak gelebilir.⁶² Örneğin, ذَلِكَ الْكِتَابُ لَأَرْبُ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”⁶³ âyetinde ذَلِكَ kelimesi uzak için getirilen ism-i işaretlerdendir. Müsned ileyh olarak gelmiştir. Böylece muşarun ileyh olan الْكِتَابُ kelimesinin şanının yüceliğini göstermiş olmaktadır.

⁵³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 1/134; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 24/232; el-Ğalâyîni, *Câmiu'd-durûs*, 22/1.

⁵⁴ el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 7/180.

⁵⁵ el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/108.

⁵⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 184; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/20; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/176; el-Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâidi'l-ğiyâsiyye*, 1/347; er-Rifâî, *Esâlibu'l-belâğ*, 149.

⁵⁷ el-İsrâ 17/9.

⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/454; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 9/461; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 2/130; Abdülhâdî el-Ferâhî el-Hindî, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî (b.y.: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2002), 352; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15/39.

⁵⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 184; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/20; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/176; el-Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâidi'l-ğiyâsiyye*, 1/347; er-Rifâî, *Esâlibu'l-belâğ*, 149.

⁶⁰ el-Furkân 25/41.

⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/281; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 24/461; el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 4/125; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/108; Ebu'l-Hafıs Sirâcuddîn Umer b. Alî b. Âdil el-Hanbelî Habenneke en-Numânî, *el-Lubâb fi ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulvucûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 14/536; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm* 6/220; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/32; Tantâvî, *et-Tefsîrul-vasîl li'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 10/199.

⁶² es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 184; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/20; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/176; el-Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâidi'l-ğiyâsiyye*, 1/347; er-Rifâî, *Esâlibu'l-belâğ*, 149.

⁶³ el-Bakara 2/2.

Müfessirler bu âyeti açıklarken ذَلِكِ الْكِتَابِ الْكَامِلِ “Bu eksiksiz kitap”⁶⁴ şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu açıklamadan müfessirlerin bu ayetteki kullanılan ism-i işaretin kullanımını dikkate alarak Kur'ân'ın şerefini vurguladıklarını anlamaktayız.

2.6. Müsned İleyhin Harfi Tarifle Marife Olması

Konuşmacı ile muhatabı arasında müsned ileyhin kim olduğu biliniyorsa bu durumda müsned ileyh harfi tarifle marife olur. Müsned ileyhin, harf-i tarifle marife yapılmasının gayelerinden biri, gerçeği bizzat haber vermektir.”⁶⁵ Örneğin, “*Erkek kadın gibi değil.*”⁶⁶ Bu âyette müsned ileyh harfi tarifle marife olmasının sebebi daha önceden bu sözü söyleyen İmran'ın karısının bir erkek çocuğu istemesi idi. Çünkü o daha önceden رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا “*Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım.*”⁶⁷ diyerek bir erkek çocuk istemişti. Konuşmacı ve dinleyici arasında istenenin ne olduğu belli olduğu için müsned ileyh harfi tarifle marife yapılmıştır.⁶⁸ Müsned ileyh olup başındaki ال takısı ahid içindir. Bu durumda anlam “Meryem”in annesinin istediği erkek kendisine verilen kız gibi değildir.”⁶⁹ Açıklamalardan Meryem'in annesi mabede adamak üzere bir erkek çocuğu doğurmak istediğini anlıyoruz. Doğan kız çocuğu olunca erkekle kız arasındaki farklılığı belirtmek için “erkek kız gibi değildir.” demiştir. Bu cümlede الذَّكَرُ ve الْأُنثَى kelimeleri harf-i tarifle marife yapılmıştır. Bu kelimelerdeki nahivsel işaretlerden Meryem'in annesinin bu ifadesiyle burada başka bir gaye gütmeye başladığını görüyoruz. Kanaatimize göre sadece erkek ile kızın farklılıklarından bahsedilmek istenmiştir.

⁶⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/116; en-Nisâburî, *Çarâibu'l-Kur'ân ve rağâibu'l-furkân*, 19/116; Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîti li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Daru'n-nahda, 1997), 1/40.

⁶⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 185-186; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/117; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 3/147; Saduddîn Mesûd b. Muhammed et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-meânî* (b.y.: y.y., ts.) 47; en-Nekrî, *Dustûru'l-ulemâ*, 3/19.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/36.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/35.

⁶⁸ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 3/147; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 185-186; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 118; et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 47; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/117; en-Nekrî, *Dustûru'l-ulemâ*, 3/19.

⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/356; el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/14; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 2/28; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, thk. Alî Abdalbârî Atiyye (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 2/130; İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, 2/405.

Müsned ileyhle umum ve istiğrak kastediliyorsa اِلَّ ile marife olur.⁷⁰ Örneğin, اِنَ الْاِنْسَانَ “İnsanlar hüsrân içindedir. Ancak iman edenler hariç.”⁷¹ âyetinde insan cinsinin tümü kastedildiği için marife olarak gelmiştir.⁷²

Müsned ileyh marife getirilerek muzaaf veya muzâf ileyhin şanı yüceltilebilir.⁷³ Örneğin, اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ... “Kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur...” âyetinde عِبَادِي izafet halindedir. عِبَادِ kelimesi müsned ileyh olarak ve zamire muzaaf olduğu için marife gelmiştir. Bu şekilde gelerek müsned ileyhin şanının yüceliği gösterilmektedir.⁷⁴ Bu âyette عِبَادِ kelimesini Allah’ın kendisine izafe ederek onların şanını yücelttiğini görüyoruz. İslam inancında bir insanın Allah’a kulluk mertebesine ulaşması “ahsen-i takvîm” olarak adlandırılmaktadır. Bu ayette de Allah’a kul olan insanın şanının yüceltiğinin gösterilmek istendiğini anlıyoruz.

Müsned ileyh muzâf olarak marife geldiğinde istihza ve küçümseme için gelebilir.⁷⁵ Örneğin, قَالَ اِنَّ رَسُوْلَكُمْ الَّذِي اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ مَجْنُوْنٌ, “Firavun ‘size gönderilen peygamberiniz deli’ dedi.”⁷⁶ âyetinde رَسُوْلٌ kelimesi müsned ileyh olarak gelmiş ve muzaaf olmuştur. Firavun bu şekilde söyleyerek Hz. Musa’yı küçümsemek ve onunla alay etmek istemiştir.⁷⁷ Açıklamalardan şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz: Firavun’un peygamberlik müessesesinin değerinin çok büyük olduğunu bildiği anlaşılıyor. Çünkü ifadelerinden peygamberlik müessesesini küçümsemediği anlaşılıyor. Peygamberlik gibi yüce bir müesseseye Hz. Musa’yı layık görmediğini anlıyoruz. Bundan dolayı onu halkın önünde küçük düşürebilmek için “Musa delidir” demeyip رَسُوْلَكُمْ “sizin peygamberiniz” ifadesini kullandığını görüyoruz. Onu peygamber olarak kabul eden kişilerin bu şekilde şüpheye düşmesini istediği anlaşılıyor.

Müsned ileyh iki mâna ifade etme olasılığı olan kelimelerden olduğu zaman sıfatlanarak temyiz edilebilir.”⁷⁸ Örneğin, وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيْرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّا اُمَّةٌ اَمَّا لَكُمْ

⁷⁰ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 3/147; es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 185-186; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*, 118; et-Taftazânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 47; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/117; en-Nekrî, *Dustûru’l-ulemâ*, 3/19.

⁷¹ el-Asr 103/2-3.

⁷² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/793; er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 32/279; el-Beydâvî, *Envârû’t-tenzîl*, 5/336; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 10/539; en-Numânî, *el-Lubâb*, 20/485; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm* 9/197; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 15/458; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/530; Tantâvî, *et-Tefsîrul-vasîf li’l-Kur’ânîl-Kerîm*, 15/501.

⁷³ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 187; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/199; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*, 121; et-Taftazânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 50.

⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 10/215; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm*, 9/216; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 15/525.

⁷⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 187; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/199; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*, 121; et-Taftazânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 50.

⁷⁶ eş-Şuarâ 26/27.

⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/587; er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 5/357; el-Beydâvî, *Envârû’t-tenzîl*, 2/107; Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, 4/125; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm*, 6/204; el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 10/73; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 21/284. el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*, 121; et-Taftazânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 50; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/199; es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 187.

⁷⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 189; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/218; Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih*, 2/140.

“Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve gökte iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir.”⁷⁹ âyetinde طَائِر kelimesi müsned ileyh olarak gelmiştir. Diğerlerinden temyiz etmek için يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ طَائِرٍ cümlesiyle sıfatlanmıştır.⁸⁰ Bu âyette مِنْ دَائِةٍ ifadesi birinci müsned ileyh olarak gelmiştir. فِي الْأَرْضِ şibih cümlesiyle sıfatlanıp yeryüzündeki canlıları ifade etmektedir. طَائِرٍ kelimesinin de يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ cümlesiyle sıfatlanarak yer yüzündeki uçamayan kuş cinslerinden temyiz edildiğini anlıyoruz.

2.7. Müsned İleyhin Tekidi

Tekid yapılarak müsnedin “yapılan işin” kim tarafından yapıldığı konusunda bir şüphe; unutmaya veya karıştırma söz konusu olmaması sağlanır.”⁸¹ Örneğin, اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ،⁸² “Sen ve eşin cennette oturun.”⁸² âyetinde أَنْتَ müsned ileyh olarak tekid için gelmiştir.⁸³ Çünkü اسْكُنْ fiilinde fail vucuben müstetir olarak bulunmaktadır. أَنْتَ'nin tekrar gelmesi fiilin kim tarafından yapıldığı konusunda şüpheye yer bırakmamak için getirildiğini görüyoruz.

Tekit yapılarak müsnedin şumülü kapsamadığı zannı giderilir.”⁸⁴ Örneğin، فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ “Meleklerin tümü secde etti.”⁸⁵ âyetinde الْمَلَائِكَةُ kelimesi müsned ileyh olarak gelmiştir. Meleklerin tümünün secde ettiği konusunda şüphe kalmaması için كَلِّمَهُمْ أَجْمَعُونَ şeklinde iki tane tekit kullanılmıştır.⁸⁵

2.8. Müsned İleyhten Bedel

Müsned ileyhten bedel olan kelime getirildiği zaman daha fazla izah ve takrir yapılmış olur.⁸⁶ Örneğin، وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ،⁸⁷ “Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”⁸⁷ Bu âyette مَنِ اسْتَطَاعَ ifadesi عَلَى النَّاسِ kelimesinden bedeldir. Eğer bedel getirilmemiş olsaydı hac bütün Müslümanlara namaz gibi farz olacaktı. Fakat bedel ile birlikte derin yapıda kastedilen kişiler net bir şekilde o yüzey yapıya yansıtılmış oldu.⁸⁸

⁷⁹ el-En'âm 6/38.

⁸⁰ el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/29; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 2/61; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 4/136; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/215.

⁸¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 189; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/218; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/140.

⁸² el-Bakara 2/35.

⁸³ en-Numânî, *el-Lubâb*, 1/144; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/275.

⁸⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 189; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/43; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/219-221; et-Taftazânî, *Muhtasarü'l-meânî*, 52; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu'l-muhtasar*, 11/1.

⁸⁵ el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/29; 3/294; eş-Şevkani el-Yemenî, *Fethu'l-kadir*, 4/632; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 3/553.

⁸⁶ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/47; el-Hâzîmî, *Şerhu Mieti'l-meânî ve'l-beyan*, 6/12; et-Taftazânî, *Muhtasarü'l-meânî*, 54.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/97.

⁸⁸ el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/29; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 3/131; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 2/224; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/22.

2.9. Müsned İleyhin Atfedilmesi

Kasdedilen manayı en az kelimeyle ifade etmeye îcaz denir.⁸⁹ Cümleyi uzatmadan kısaca söylemek ve aynı müsnede birkaç tane müsned ileyhi bağlamak için atıf yapılır.⁹⁰ Örneğin, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخَيْزِيرِ “*Murdar hayvan, kan, domuz eti size haram kılındı...*”⁹¹ âyetinde مَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ kelimeleri naibu-l fail olarak gelmiş ve her biri حُرِّمَتْ fiiline müsned ileyh olmuştur. Her biri için bu fiil tekrarlanması lazımken îcaz yapılarak atıf yoluyla tek müsnede birkaç tane müsned ileyh bağlanmıştır.⁹²

Bazen ibham için او atıf edatı ile atıf yapılır.⁹³ Örneğin, وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “*O hâlde, ya biz hidâyet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!*”⁹⁴ âyetinde إِيَّاكُمْ ve إِيَّاكُمْ kelimeleri müsned ileyh olarak gelmiştir. Bu âyette hidâyette olanla dalalette olanının kim olduğu belli edilmemiştir. Bu şekilde ifade etmek tasrih etmekten daha belîğdir. Bu şekilde konuşmak insafli kişilerin işidir. Böylece muhatabın tefekkür etmesi sağlanmış olur.⁹⁵

Müsned ileyhle, müsnedin tahsis edilmesi gerekebilir. Böyle durumlarda müsned ileyhin fasl edilmesi gereklilidir. Böyle durumlarda müsned ile müsned ileyh arasında müsned ileyhe raci bir fasıl zamiri gelmelidir.⁹⁶ Örneğin, إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ “*Şüphesiz sadece Allah rızık verendir, en güçlü ve en kuvvetli olandır.*”⁹⁷ âyetinde اللَّهُ kelimesi müsned ileyh olarak gelmiştir. الرَّزَّاقُ kelimesi ise müsned olarak gelmiştir. Rızık vericinin sadece Allah olduğunu göstermek için müsned ileyh هُوَ zamiriyle fasledilmiştir.⁹⁸ Âyetteki müsned ileyh eğer fasl edilmemiş olsaydı bu durumda Allah’ın rızık verici, güçlü ve kuvvetli olduğu yine anlaşılırdı. Fakat onunla birlikte başka varlıkların da bu özelliklere sahip olamayacağı vurgusu eksik kalırdı.

⁸⁹ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 3/171.

⁹⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 191; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/47; el-Hâzîmî, *Şerhu Mieti’l-meânî ve’l-beyan*, 6/12; et-Taftazânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 54.

⁹¹ el-Mâide 5/3.

⁹² el-Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravh ve’r-rayhân*, 5/503; en-Numânî, *el-Lubâb*, 5/504.

⁹³ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/47; el-Hâzîmî, *Şerhu mieti’l-meânî ve’l-beyan* (erişim, 10 ocak 2017, <http://alhozme.net>), 6/12; et-Taftazânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 54; es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 190-191.

⁹⁴ es-Sebe 34/24.

⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/581; er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 25/205; el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 4/246; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, 1/449; en-Numânî, *el-Lubâb*, 20/485; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm* 7/44, 132; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 11/313; İbn Acîbe, *el-Bahru’l-medîd*, 4/493; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 22/91; Tantâvî, *et-Tefsîrul-vasît li’l-Kur’ânîl-Kerîm*, 11/289.

⁹⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 191.

⁹⁷ ez-Zâriyât 51/58.

⁹⁸ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm*, 1/34; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/299.

Müsned ileyh çeşit bildirdiği zaman nekra gelir. *“Onların gözlerinde bir perde vardır.”*¹⁰⁸ Bu âyette de *غشاوة* kelimesi müsned ileyh olarak gelmiştir. Kâfirlerin Allah'ın hidayetinin hiçbir şekilde göremeyecek derecede tam bir körlükle perdelendiği anlatılmaktadır. Bu şekilde körlüğün nevi bildirmektedir.¹⁰⁹ Nekra gelmesinin diğer bir sebebi de muhatabı tehdit ve korkutmaktır.¹¹⁰ Âlûsi (öl.) burada tehekkümün varlığından bahsetmektedir.¹¹¹ Bize göre hem tehekküm hem de tehdit söz konusudur. Çünkü bir insana senin gözün kör dendiğinde o kişiyi küçümsemiş oluruz. Ayrıca bu insanların artık hiç hidayet şansının kalmadığını söylememiz de o kişi için tehdit olmaktadır. Bu âyette bu iki durumun da olabileceğini düşünüyoruz. *غشاوة* kelimesinin geldiği *فَعَالَةٌ* sıygası iştimal ifade etmektedir.¹¹² Bir bütünün tüm cüzlerini kapsamasına iştimal denir.¹¹³ Bu durumda gözlerinin hiçbir şekilde hidayeti göremeyeceği şeklinde anlam verebiliriz.

Az veya çok olduğunu ifade etmek için müsned ileyh nekra olarak gelebilir.”¹¹⁴ Örneğin, *...لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ... “Bu işten bizim için birazcık bir menfaat olsaydı ya!”*¹¹⁵ âyetinde *شَيْءٌ* kelimesi müsned ileyh olarak gelmiştir. Az bir şeyi göstermek için nekra olarak gelmiştir. Münafıklar “Muhammed ve arkadaşlarının bütün işlerin Allah'a aittir zannıyla hareket etmesi sebebiyle bizimle istişare edilmedi. Eğer bize azıcık da olsa danışılırdı burada akrabalarımız böyle öldürülmezdi” dediler.¹¹⁶ Bu açıklamadan *شَيْءٌ* kelimesiyle azıcık da olsa bizim görüşümüze değer verilseydi anlamının varlığını görüyoruz.

Bazen cümlede müsned ileyh nekra gelmesi teksir için olabilir.¹¹⁷ Örneğin, *وَإِنْ يَكَذِّبُوكَ... “Sana yalancı diyorlarsa ‘bilesin ki’ senden önceki peygamberler de yalancılıkla itham edilmişlerdir...”*¹¹⁸ âyetinde *رُسُلٌ* müsned ileyh olarak cümlede

¹⁰⁸ el-Bakara 2/8.

¹⁰⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 193; el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/35; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/203; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/407, Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/41; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh*, 1/93;

¹¹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/254.

¹¹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/150.

¹¹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/48; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/291; el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/42; en-Numânî, *el-Lubâb*, 20/485; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm* 7/44, 132; Tantâvî, *et-Tefsîrul-vasîl li'lKur'ânîl-Kerîm*, 1/38.

¹¹³ Tantâvî, *et-Tefsîrul-vasîl li'lKur'ânîl-Kerîm*, 1/38.

¹¹⁴ Eyyûb b. Mûsâ el-Karîmî el-Kefevî, *el-Külliyât mucemum fi'l-mustalahâti ve'l-furûki'l-lugavî*, thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 540.

¹¹⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 193; el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/37; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/202; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/42; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh*, 1/93; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, 121; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğâ*, 128; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu'l-muhtasar*, 6/7.

¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/154.

¹¹⁷ el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/44; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 2/309.

¹¹⁸ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/37; Yahyâ b. Hamza b. 'Ali b. İbrâhîm el-Huseynî el-Alevî el-Mueyyedbillâh, *et-Tirâz el-Mutedamminu li' esrâri'l-belâğâ ve ulûmi hakâiki'l-icâz* (Beyrût: el-Mektebetu'l-Unsûriyye, 1423), 3/144; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, 121; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/142.

¹¹⁹ el-Fâtır 35/4.

zikredilmiştir. Burada bu şekilde gelmesinin gayesi teksir içindir. Yani seni yalanlamalarına sen aldırış etme. Senden önce nice peygamberler de yalanlandı. Ayet, bu şekilde birçok peygamberin de yalanlandığını belirterek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) teselli etmektedir.¹¹⁹

2.11. Müsned İleyhin Takdimi

Esas olan müsned ileyhin takdimidir. Çünkü müsned ileyhin zihinde ilk önce canlanıp ardından müsnedin gelmesi gereklidir.¹²⁰ Bazen de takdim belirli sebeplere matuf olabilir. Takdim edilen garabetle meşhursa tehir edilene teşvik amacıyla müsned ileyhin takdim edilir.¹²¹ Örneğin, *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ* “Sizin Allah katında en şerefli olanınızdır”¹²² ayetinde *أَكْرَمَكُمْ* kelimesi müsned ileyhin olarak takdim edilmiştir. Çünkü verilecek haberin ne olduğunu öğrenmeye bir teşvik söz konusudur.¹²³ Dinleyici Allah katındaki şerefin neye bağlandığını merak ederek cümlenin haberine ilgi duymaya başlamaktadır. Böylece haberi öğrendiğinde aklındaki sorular sona erecektir.

Müsned ileyhin takdim edilerek dinleyicinin mehabet, tazim ve hürmete yönelmesi sağlanabilir.¹²⁴ Örneğin, *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* “Kur’ân’ı biz indirdik. Onu koruyacak da biziz biz.”¹²⁵ âyetinde *نَحْنُ* zamiri müsned ileyhin olarak gelip takdim edilmiştir. Böylece dinleyicinin cümlenin devamını dinlerken hürmetle ve edeple dinlemesi amaçlanmıştır.¹²⁶

Müsned ileyhin takdim edilip tekit yapılarak anlatılmak istenen konunun zihinlerde daha kalıcı olması sağlanabilir.¹²⁷ Örneğin, *وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنْ* “Onlardan “Kitap ehlerinden” bir grup var ki, Kitapdan olmadığı hâlde Kitapdan sanasınız diye okudukları Kitaptanmış gibi dillerini eğip bükerler ve “Bu, Allah katındandır” derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir.

¹¹⁹ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm*, 3/121; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 2/298.

¹²⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 194; el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/194; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/175, 233; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu’l-muhtasar*, 6/15; Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, 1/350, 365; el-Hâşîmî, *Cevâhiru’l-belâğâ*, 123; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*, 102.

¹²¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 194; el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/194; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/175, 233; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu’l-muhtasar*, 6/15.

¹²² el-Hucurat 49/13.

¹²³ Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, 1/371; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*, 101.

¹²⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 194; el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/194; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/175, 233; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu’l-muhtasar*, 6/15; es-Sâmerâî, *Meânî’n-nahv*, 1/159; Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih*, 2/55; Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, 1/350, 365; el-Hâşîmî, *Cevâhiru’l-belâğâ*, 123; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*, 102.

¹²⁵ el-Hicr 15/9.

¹²⁶ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm*, 1/24; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 13/270; Muhammed Âlî Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr* (Kahire: Daru’s-Sâbûnî,1997), 26.

¹²⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 195; el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/195; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu’l-muhtasar*, 6/15; es-Sâmerâî, *Meânî’n-nahv*, 1/159; Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih*, 2/55; Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, 1/366; el-Hâşîmî, *Cevâhiru’l-belâğâ*, 123; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğâ*; es-Subkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/175, 233.

*Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.*¹²⁸ âyetinde kendilerine gelen kitabı Ehl-i kitabın kendi elleriyle yazıp tahrif ettiklerini bildirdikten sonra; bu işi yaparken bile bile yaptıklarını vurgulamak üzere وَهُمْ يَعْلَمُونَ hal cümlesi getirilmiştir. Bu vurguyu zihinlere derin yapıda daha etkili bir biçimde aktarabilmek için müsned ileyh takdim edilmiştir.¹²⁹ Bu âyette Ehl-i kitabın tahrifat yaparken bilmeden masumane bir niyetle böyle bir tahrifat yapmadığını müsned ileyhin takdim edilerek tekit edilmesinden anlıyoruz.

2.12. Kur'ân'da Müsned İleyhin Tehiri

Müsned ileyh, tahsis yapılmak istendiği zaman tehir edilebilir. Muhatabın zihni boş ise; yani, anlatılacak olaydan daha önceden herhangi bir bilgisi yoksa müsned ileyhin takdim edilmesi lazımdır. Muhatabın müsned ileyhle ilgili daha önce bir bilgisi var fakat bu bilgi az veya yanlışsa bu yanlış düzeltmek veya eksiği tamamlamak için müsned, takdim edilip müsned ileyh, tehir edilir.¹³⁰ Örneğin, لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ “Sizin dininiz size benim dinim bana!”¹³¹ âyetinde دِينِ kelimesi müsned ileyh olarak gelmiştir. Bu âyetteki tehir edilmesinin sebebi tahsis etmek içindir.¹³² Dininiz sadece sizedir şeklinde bir anlam söz konusudur.

Dinleyicinin zihnindeki tereddüdü gidermek için müsned ileyh tehir edilebilir.¹³³ Örneğin, لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْفَوْنَ “Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar.”¹³⁴ âyetinde dinleyicinin Cennet içkisi ile ilgili zihninde oluşan tereddütlerin giderilmesi için müsned ileyh tehir edilmiştir. Çünkü dinleyicinin zihninde içki ile ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerin bir kısmının cennet içkisi ile alakasının olmadığını bu âyet bize bu şekilde bir takdim tehir ile izah ediyor.¹³⁵

Hasr, bir şeyi belirli bir miktarda sınırlamaktır.¹³⁶ Hasr için müsned ileyh tehir edilebilir. Eğer tehir edilmezse dinleyicinin zihninde ihbârî bir cümlenin verdiği bilgi oluşabilir. Fakat tehir edildiğinde hasr anlaşılır.¹³⁷ Örneğin, لَئِذَا مَلَكَتُ اللَّيْلُ لِلْمَلَكِ وَاللَّيْلُ لِلْمَلِكِ “Mülk ve hamd ona

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/78.

¹²⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 195; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/195; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu'l-muhtasar*, 6/15; es-Sâmerâî, *Meânî'n-nahv*, 1/159; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/55; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/366; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, 123; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğâ*, 102; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/175, 233.

¹³⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 196; el-Alevî, *et-Tirâz*, 2/40; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/264; es-Sâmerâî, *el-Es'iletu ve'l-ecvibe*, 152.

¹³¹ el-Kâfirîn 109/6.

¹³² er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/190; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 6/358; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/584.

¹³³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 235; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/378.

¹³⁴ es-Saffat 37/47.

¹³⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 26/333; el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/10; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/63; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm* 7/191; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 12/85; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/113.

¹³⁶ Alî b. Muhammed Alî ez-Zeyn eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-Tarîfât* (Beyrût: Dâru'l-İlmiyye, 1983), 88.

¹³⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 195; el-Alevî, *et-Tirâz*, 2/40; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/267; Sâlih es-Sâmerâî, *el-Es'iletu ve'l-ecvibetu fi letâifi badî âyâtî'l-Kurâniyye* (b.y.: y.y., ts.), 152.

*mahsustur...*¹³⁸ âyetinde **الْمَالُ** kelimesi müsned ileyh olarak gelmiş ve tehir edilmiştir. Bu şekilde mülkün sadece Allah'a ait olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁹

Ayrıca bu konuyla ilgili şu izahı da yapmalıyız: Muahhar müsned ileyh marife olarak geldiği zaman burada verilen haberin kasr ve tahsis olması zorunludur. Çünkü haberden sonra gelen mübtedanın marife olması bu şartla mümkündür. “عِنْدَهُ الْكِتَابُ” “عِنْدَهُ كِتَابٌ” örneklerinde de yüzey yapıda “onun yanında kitap olduğu” ortak bilgisi mevcuttur. Fakat birinci örnekteki mübteda nekra iken ikinci örnekteki mübteda marifedir. Birinci örnekte derin yapıda kitabın onun yanında bulunması mümkün iken başka birisinin de yanında bulunması mümkündür. Fakat ikinci örnekte derin yapıda hasr ve kasr mevcuttur. Artık kitabın başka birisinin yanında bulunması muhal olmaktadır. Derin yapıdaki bu anlamın yüzey yapıya aktarılması görevini marife haberden sonra gelen marife mübteda sağlamaktadır.¹⁴⁰

“*Gaybın anahtarları onun yanındadır.*”¹⁴¹ âyetinde de bu kural geçerlidir. Gaybın anahtarları ifadesi izafet halinde gelmiş ve muzaafun ileyh marife olduğu için muzaaf olarak gelen mübteda da marife olmuştur. Haber de marifeye muzaaf olarak geldiği için marife olarak gelmiştir. Bu durumda bu âyette hasr bulunmalıdır.¹⁴² Anlam da gaybın anahtarlarının sadece Allah'ın yanında bulunduğu, başka birisinin yanında gaybın anahtarlarının bulunma ihtimalinin olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Bu anlamı bize bu maddedeki kural sağlamaktadır.

3. Kur'ân'da Müsned

Cümlenin ana unsurlarından biri olan müsned çeşitli anlam değişiklikleri sebebiyle cümlede farklı şekillerde gelmektedir. Aşağıda maddeler halinde müsnedin geliş şekilleri ve derin yapıdaki anlam değişimlerini göstermeye çalışacağız.

3.1. Müsnedin Fiil Olarak Gelmesi

Müsned ileyh belirli bir zaman dilimine hasr edilmek istendiğinde müsnedin fiil olması gerekir. Örneğin, “*Vay ellerinin yazdıklarından ötürü*” **وَيَنْلُكُ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَيَنْلُكُ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ**

¹³⁸ et-Tegâbun 64/1.

¹³⁹ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 2/70.

¹⁴⁰ es-Sâmerrâî, *el-Es'iletu ve'l-ecvibetu fî letâifi ba'di âyâtî'l-Kuraniyye*, 351.

¹⁴¹ el-En'âm 6/59.

¹⁴² Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 3/143; Tantâvî, *et-Tefsîrul-vasîtu li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5/87; Muhammed b. Alî Ridâ Reşid, *Tefsîru'l-menâr* (b.y.: el-Heyetu'l-Misriyyetu Âmmetu li'l-Kuttâb, 1990), 7/385.

*onların hâline! Vay kazandıklarından dolayı onların hâline!*¹⁴³ âyetinde Ehl-i kitabın kitabı belirli bir zaman diliminde yazdıklarını göstermek üzere mazi fiil kullanılmıştır. Kazandıklarının ise sürekli olduğunu belirtmek için muzari fiil kullanılmıştır. Bu âyette yazma işinin mazi, kazanma işinin ise muzari sıygasında kullanılmasının şu gerçek görülmektedir. Yazma eylemi bir defada gerçekleştirilen bir eylemdir. Fakat bir işin iyi veya kötü sonucu ya uzun süreli veya sürekli devam edecek şekildedir. İslâm dininde bir işin etkileri sürdükçe o işin günah veya sevabının devam etmesi söz konusudur. Ehl-i kitabın da yaptıkları tahrifatın etkileri kıyamete kadar devam edeceğinden ve bu tahrifatın sonucu olarak birçok kişinin küfre düşüp sonsuz azaba düçar olacağından dolayı onların da kazandıkları günahlar sürekli olacaktır. İşte bu âyette kazanma fiilinin muzari kullanılmasının derin yapıdaki hikmetlerinden birisinin de bu olduğu görülmektedir.¹⁴⁴

3.2. Müsnedin İsim Olarak Gelmesi

Fiil olmasını gerektirecek haller; yani teceddüd ve ihtisar gerekmiyorsa bu durumda müsned isim olarak gelebilir. Müsned, isim olarak geldiğinde sübut ifade eder.¹⁴⁵ Bir şeyin aynı halde kalmasına sübut denir.¹⁴⁶ İsm-i fâil de isim grubundan olduğu için sübut ifade eder.¹⁴⁷ Örneğin, الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ “Onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar.”¹⁴⁸ âyetinde müsned خَاشِعُونَ kelimesidir ve isim olarak gelmiştir. Müminlerin en önemli vasıflarından bir tanesi Allah’ın huzuruna vardıkları zaman bütün meşguliyetlerinden sıyrılıp yüce yaratıcısının huzurunda huşu içerisinde durmasıdır. Bunu hem bedenle hem de ruhen yapması gerekir. Bu huşusu ne kadar uzun olursa namazı o derecede makbul olur.¹⁴⁹ Çünkü Allah, Müslümanların namazda huşusunun sürekli olmasını arzuladığını göstermek istemektedir.¹⁵⁰

¹⁴³ el-Bakara 2/79.

¹⁴⁴ et-Taftazânî, *Muhtasarü'l-meânî*, 198; es-Saîdî, *Buğyetü'l-İdâh*, 1/166; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu'l-muhtasar alâ nazmi'l-maksûd*, 7/9; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 208-209.

¹⁴⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 208; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/111; et-Taftazânî, *Muhtasarü'l-meânî*, 79.

¹⁴⁶ Bk. eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-Tarîfât*, 241.

¹⁴⁷ Bk. Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/7, 53; el-Hâşîmî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, 133; es-Sâmerrâî, *Meânî'n-nahv*, 4/36.

¹⁴⁸ el-Mu'minûn 23/2.

¹⁴⁹ en-Numânî, *el-Lubâb*, 14/166-167; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 6/123; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 7/545. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/9. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/15; Muhammed el-Mekkî en-Nâsîrî, *et-Teyzîr fi ehâdîsi't-tefsîr* (Beyrût: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1985), 4/204.

¹⁵⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 210; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 2/198; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/317; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/15; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Arafê'l-Vergammî, *Tefsîru İbn Arefê el-Mâlikî* (Tûnus: Merkezu'l-Buhûs Bi'l-Kulliyyeti'z-Zeytûne, 1986), 2/47.

3.3. Müsnedin Nekra Olarak Gelmesi

Bu durumda müsnedin isim olması gereklidir. Malum olduğu üzere nekra ve marifelik isim için geçerlidir. Verilen haberin ne derece yüksek bir konumunun olduğunu belirtmek istediğimizde müsnedi nekra olarak getiririz.¹⁵¹ Örneğin, هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ “O takva sahipleri için hidâyet rehberidir.”¹⁵² âyetinde هُدًى kelimesi müsned olarak gelmiştir ve nekradır. Kur'ân-ı Kerîm'in işlevinin ne derece ulvi olduğunu göstermek için onun insanları hidâyete erdirici olmasından bahsederken müsnedin nekra olarak getirildiğini anlıyoruz.

Verilen haberin önemsiz veya basit olduğunu vurgulamak istediğinde konuşmacı müsnedi nekra yapar.¹⁵³ Örneğin, وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir.”¹⁵⁴ âyetinde لَهْوٌ وَلَعِبٌ kelimeleri müsned olarak nekra gelmiştir. Bu şekilde gelerek dünya hayatı tahkir edilmektedir. Çünkü dünya Allah katında bir sineğin kanadı kadar bile değerli değildir.¹⁵⁵

3.4. Müsnedin Takdimi

Müsned ve müsned ileyh marife olarak geldiğinde mübteda başta gelmek zorundadır. Çünkü bu durumda başta gelen daima mübteda olur. Konuşmacı bu iki isimden hangisini müsned hangisini müsned ileyh yapmak isterse ona göre tertibe dikkat eder.¹⁵⁶ Örneğin, وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى “Erkek çocuğu kız çocuğu gibi değildir.”¹⁵⁷ Bu âyette İmran'ın karısının ifadesi görülmektedir. İmran'ın karısının gönlünde erkek çocuğu isteği varken kız çocuğu dünyaya getirmesi üzerine bu ifadeyi kullanmıştı. Bu durumda “İstedğim erkek çocuğu verdiği kız çocuğu gibi değildir.” anlamını derin yapıda görüyoruz. Eğer müsned ve müsned ileyh yer değiştirmiş olsaydı o zaman anlam “Kız çocuğu erkek çocuğu gibi değildir.” anlamının çıkacağını anlıyoruz.

¹⁵¹ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/128; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, 135; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğâ*, 127; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/405; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/57.

¹⁵² el-Bakara 2/2.

¹⁵³ Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/57; el-Hâzîmî, *eş-Şerhu'l-muhtasar alâ nazmi'l-maksûd*, 8/3; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 210-212; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh li't-tehlîsi'l-İdâh fi ulûmi'l-belâğâ*, 1/183; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, 121; et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 90; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/360.

¹⁵⁴ el-Ankebût 29/64.

¹⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/463; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/5183; el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 4/199; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8/366; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm* 7/47; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 4/318, el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 11/13; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/54.

¹⁵⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 219; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/56; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/379.

¹⁵⁷ Âl-i İmrân 3/36.

Müsned ileyh müsnele hasredilmek istendiğinde müsned takdim edilir.¹⁵⁸ Örneğin, لَهَا مَا كَسَبْتُمْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ “Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir.”¹⁵⁹ âyetinde de لَهَا مَا كَسَبْتُمْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ müsned olarak gelmiş ve hasr için takdim edilmişlerdir. Bu takdimin hasr için olduğunu anladığımız zaman âyette sizin kazandıklarınız başkası için değil sadece sizin için geçerlidir. Onların kazandıkları da başkasına zarar veya fayda vermez, sadece onlara fayda veya zarar verir anlamı çıkmaktadır. Bu konuda herhangi bir şüphe ve tereddüdün olmadığı görülmektedir.¹⁶⁰

Müsned ileyh'in bir özelliği belirtilmek istendiği zaman sıfat olarak müsned ileyhten sonra getirilir. Çünkü sıfat mevsufun önüne geçemez. Fakat onunla ilgili bir haber vermek isteniyorsa; bunun da sıfat değil de haber olduğu vurgulanmak isteniyorsa bu durumda müsned takdim edilir.¹⁶¹ Örneğin, وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ “Sizin için orada belirli bir süreye kadar yemek ve yerleşme imkânı vardır.”¹⁶² Bu âyette müsned مُسْتَقَرٌّ kelimesidir.¹⁶³ Sıfattan ayrılmak için takdim edilmiştir.

3.5. Müsnedin Hazfi

Genellikle müsned, cümlede yüzey yapıda görülmektedir. Fakat bazı sebeplerden dolayı hazf edilmesi gerekebilir. Müsned, abes bir şekilde kullanmaktan kaçınmak için hazfedilir.¹⁶⁴ Örneğin, وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ... “De ki: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız...”¹⁶⁵ âyetinde من عرفتموه mahzuf müsned olarak gelmiştir.¹⁶⁶

Bir suale cevap olarak gelen cümlede müsned hazfedilebilir.”¹⁶⁷ Örneğin, وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ... “Andolsun, eğer onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan elbette, ‘Allah’, derler...”¹⁶⁸ âyetinde sorulan soruya “onları Allah yarattı.” şeklinde cevap vermek gerekirken cevabın soruya uyumlu olması hasebiyle sadece “Allah” diyerek müsned hazfedilebilir.¹⁶⁹

¹⁵⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 219-220; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/58-59; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/380.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/134.

¹⁶⁰ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 1/65; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/735, 3/70; Abdurrahmân b. Muhammed el-Kammâş, *el-Hâvî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (b.y.: y.y., ts.), 67/66.

¹⁶¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 219-220; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/58-59; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/380.

¹⁶² el-Bakara 2/36.

¹⁶³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/280; Ayrıca diğer ayetler için bk. en-Numânî, *el-Lubâb*, 8/315; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 6/130; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1/1845.

¹⁶⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 206; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/304-308; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/54; es-Saîdî, *Buğyetu'l-îdâh*, 1/162.

¹⁶⁵ el-İsrâ 17/100.

¹⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/333; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 16/153.

¹⁶⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 207; es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/304-308; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/55; es-Saîdî, *Buğyetu'l-îdâh*, 1/162.

¹⁶⁸ ez-Zümer 39/38.

¹⁶⁹ en-Numânî, *el-Lubâb*, 2/281; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/310.

3.6. Müsnedin Zikri

Esas olan müsnedin zikridir. Yani herhangi bir zorunluluk yoksa cümlede müsned zikredilmelidir.¹⁷⁰ Bunun yanında müsnedin zikrini gerektirecek şu durumları da söylememiz gerekiyor. Dinleyicinin dikkat eksikliğinden dolayı konuyu anlamamasının önüne geçmek için müsned zikredilir.”¹⁷¹ Örneğin, ... أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرَعُهَا فِي السَّمَاءِ ... “Onun kökü sabit dalları göktedir...”¹⁷² âyetinde ثَابِتٌ birinci cümlelerin müsnedi, فِي السَّمَاءِ ise ikinci cümlelerin müsnedir. Eğer birinci cümledeki müsned zikredilmemiş olsaydı dinleyici dikkat eksikliğinden dolayı âyette anlatılmak isteneni kavrayamayacaktı.¹⁷³

Muhatabın itirazına güçlü bir şekilde cevap vermek için müsned zikredilir. Örneğin, ... قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ ... “De ki: onu ilk yaratan diriltecektir...” âyetinde, kâfirlerden birisinin ... مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ “Çürümüş bu kemikleri kim diriltecek”¹⁷⁴ şeklindeki itirazına karşı güçlü bir cevap teşkil etmesi gerektiği için müsnedin cümlede zikredilmesi gerekmektedir.”¹⁷⁵ Müşriklerin yalanlamaları Hz. Peygamber’le (s.a.v.) tartışıp inkârî sorularına bu şekilde güçlü bir cevap verilmiş olmaktadır.¹⁷⁶

Sonuç

Bütün dillerde insanlar birbirleriyle konuşurken cümle kurmaktadır. Cümlelerin temel öğeleri ad ve eylemdir. Arapçada da müsned ve müsned ileyh bu görevi üstlenmektedir. Müsned ve müsned ileyhin cümlede geliş şekilleri farklı farklıdır. Konuşmacının gayesine göre bu iki öge nahiv ve belagat kurallarının elverdiği ölçüde farklı şekillerde gelmektedir. Bu farklılıklar görmezden gelinirse konuşmacının gayesi anlaşılabilir. Kur’ân insanları ikna etmek için belagat sanatlarını ve nahivsel değişimleri en mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Bir sözün dil sınırları içinde her türlü versiyonunu kullanarak mesajını insanlara ulaştırmayı hedeflemiştir. Müsned ve müsned ileyhde de durum aynıdır. Kur’ân’da müsned başa gelebildiği gibi sona da gelebilir. Bazı durumlarda hazf edilir. Nekra olarak gelebileceği gibi marife olarak da gelebilir. Bazen fiil olur bazen isim olur. İşte bütün bu farklı gelişlerin arka planında değişik gayeler vardır. Bazen ibham yapılmak istenmiştir. Bazen vurgu müsned

¹⁷⁰ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/110; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/53; et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 78; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 207.

¹⁷¹ el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/110; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/53; et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 78; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 207.

¹⁷² İbrâhîm 14/24.

¹⁷³ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğ*, 133.

¹⁷⁴ Yâsîn 36/78, 79.

¹⁷⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 207; el-Kazvîni, *el-İdâh*, 2/110; Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih*, 2/53; et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 78.

¹⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/587; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/276; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, *Sirâcu'l-munîr* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), 3/300.

ileyhe veya müsnele yapılmak istenmiştir. Hasr veya sübut kast edilmiş olabilir. Bu ve buna benzer sebeplerle müsnele ve müsnele ileyh çeşitli şekillerde gelmiştir. Biz de bu çalışmamızda Kur'ân'da müsnele ve müsnele ileyh nahvî ve belâğî değişik biçimdeki gelişlerinin hedefinin ne olduğunu gün yüzüne çıkartmaya çalıştık.

Bu çalışmadan çıkardığımız sonuç şudur: Kur'ân'ın mesajlarını insanlara eksiksiz bir şekilde ulaştırmak için onun nahvî veya belâğî kullanımlarını incelemek şarttır. Çünkü bu kitap düz yazı ile yazılmış çeşitli bilgileri veren bir kitap değildir. Aksine insanları ikna etmede edebi sanatları son derece güçlü ve yoğun kullanmıştır. Müsnele ve müsnele ileyh kullanımları da bu gayeye matuftur. Muhataplar bu kullanım tarzlarının farkına varırlarsa bu ilahî mesajları daha rahat anlayıp yaratıcının kendilerini iknâ etmek için nasıl bir muciz kitap gönderdiğini daha rahat kavrayacaklardır.

Kaynakça/ References

- Altınörs, Atakan. *Dil Felsefesine Giriş*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2003.
- el-Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. 'Abdillâh el-Huseynî. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kurâni'l-Azîm ve's-sebi'l-mesânî*. thk. Alî Abdulbârî Atiyye. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1415.
- Avnî, Hamîd. *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâğâ*. b.y.: Mektebetu'l-Ezheriyye't-Turâs, ts.
- el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sâîd Abdullâh b.Umer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlî. Beyrût: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1418.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed. *el-Farku beyne'l-firak ve beyânu'l-firkati'n-nâciye*, Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.
- el-Bekâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Umer. *Nazmu'd-durer fî tenâsubi'l-âyâti ve's-suver*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2002.
- el-Cevcerî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdulmunim b. Muhammed. *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fî marifeti kelâmi'l-Arab*. thk. Nevâf b. Cezâ el-Hârisî. Medîne: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî Bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 2004.
- Chomsky, Noam. *Dil ve Zihin*. çev. Ahmet Kocaman. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001.
- el-Cuzzî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *et-Teshîlu l ulûmi't-tenzîl*. by:ts.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu'n-nahviyye*. thk. Ahmed Şevki Abdusselâm. b.y.: Dâru'l-Meârif, ts.
- Demirci, Kerim. "Derin Yapı Yüzey Yapı Kavramından Ne Anlıyoruz". <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=1762> Erişim 17 Haziran 2016.
- Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhîtu fî't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420.
- el-Ezherî, Hâlid b. Abdillâh b. Ebîbekr b. Muhammed el-Curcâvî. *Şerhu't-Tasrîh alâ't-tavdîh*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2000.
- Fevzân, Sâlih b. Fevzân b. Abdillâh *el-İrşâd ilâsahîh'l-itikâd ve'r-reddi alâ ehli's-şirki ve'l-ilhâd*. b.y: Dâru İbn el-Cevzî, 1999.
- el-Ğalâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm. *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*. Beyrût: Mektebetu'l-asriyye, 1993.
- Habenneke, Abdurrahmân b. Hasan el-Meydânî ed-Dimeşkî. *el-Belâğatu'l-Arabiyye*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1996.
- el-Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Umer el-Mısrî el-Hanefî. *Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ tefsîri'l-Beydâvî*. Beyrût: Dâru's-Sâdir, ts.

Hasan, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfi*. b.y.: Dâru'l-maârif, ts.

el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ. *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.

el-Hâzimî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Umer b. Musaid. *eş-Şerhu'l-muhtasar alâ nazmi'l-Maksûd*. Erişim 12 Temmuz 2016. [Http://alhazme.Net](http://alhazme.Net).

el-Hâzimî, *Şerhu mietî, el-meani ve'l-beyan*. Erişim, 10 Ocak 2017, <http://alhazme.net>.

el-Hererî, Şeyh el-Allâme Muhammed b. 'Abdullâh el-Eremî el-Alevî. *Tefsîru hadâiki'r-ravh ve'r-rayhân fî ravâbî ulûmi'l-Kurân*. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2000.

el-Hindî Abdulhâdî el-Ferâhi. *Müfredâtu'l-Kurân*. thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî. b.y.: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2002.

İbn Acîbe, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. El-Mehdî el-Husnî el-İdrîsî eş-Şâzelî el-Fâsî, *el-Bahru'l-medîd*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002.

İbn Arefe'l-Vergammî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru İbn Arefe el-Mâlikî*. Tûnus, Merkezu'l-Buhûs Bi'l-Kulliyeti'z-Zeytûne, 1986.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Tâhir. *et-Tahrîru ve't-tenvîr tahrîru'l-manâ's-sedîd ve'tenvîru'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân. *el-Luma fî'l-Arabiyye*. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-kutubi's-sekâfiyye, ts.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân. *el-Hasâis*. Beyrût: Âlemu'l-kutub, ts.

İbn Hişâm, Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Mısrî. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyyeti' İbn Mâlik*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bâkî. Dımeşk: Dâru'l-fıkr, ts.

İbn Mâlik, Muhâmmmed b. Abdillâh. *Teshîlu'l-fevâid ve'tekmîlu'l-mekâsid*. thk. Muhammed Kâmil Berakât. b.y.: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, 1967.

İbn Manzûr el-Ensârî, Muhammed b. Mukrim b. Alî bû Fadl Cemâluddîn. *Lisânu'l-Arab*. Beyrût: Dâru sâdır, 1414.

el-İsfarâyeynî, Tâhir b. Muhammed. *et-Tabsîru fî'd-dîni vetemyîzi'l-firaki'n-nâciye ani'l-firaki'l-hâlikîn*. Beyrût: Âlemu'l-kutub, 1983.

el-İstanbûlî, İsmâîl Hakkî b. Mustafâ. Rûhu'l-Beyân. Beyrût: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, ts.

el-Kammâş, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Hâvî fî tefsîri'l-Kurâni'l-Kerîm*. b.y.: y.y., ts.

el-Kazvînî, Ebu'l-Meâlî Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahmân, b. Umer. *el-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdulmunim el-Hafâcî. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.

- el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Karîmî. *el-Küllîyyât mûcemun fi'l-mustalahâti ve'l-furûki'l-lugavî*. thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- el-Mubberred, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber es-Semalî el-Ezdî. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhâlik Azîme. Beyrût: Âlemu'l-Kutub, ts.
- el-Alevî, Yahyâ b. Hamza b. 'Ali b. İbrâhîm el-Huseynî el-Mueyyedbillâh. *et-Tirâz el-Mutedamminu lî esrârî'l-belâğa ve ulûmi hakâiki'l-icâz*. Beyrût: el-Mektebetu'l-Unsûriyye, 1423.
- en-Nâsirî, Muhammed el-Mekkî. *et-Teyssîr fî ehâdîsi't-tefsîr*. Beyrût: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1985.
- en-Nisâburî, Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kammî. *Ğarâibu'l-Kurân ve raĝâibu'l-Furkan*. thk. Zekerîyyâ Umeyrât. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1416.
- en-Numânî, Ebu'l-Hafs Sirâcuddîn Umer b. Alî b. Âdil el-Hanbelî Habenneke. *el-Lubâb fî ulûmi'l-kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdulvucûd. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998.
- er-Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Umer b. Hasan b. Huseyn et-Teymî Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-ĝayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Reşid, Muhammed b. Ali Rıdâ. *Tefsîru'l-menâr*. b.y.: el-Heyetu'l-Mısriyyetu Âmmetu li'l-Kuttâb, 1990.
- er-Rummânî, Alî b. İsâ b. Abdillâh Ebû'l-Hasan el-Mutezilî. *Risâletu'l-hudûd*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî. Amman: Dâru'l-fikr, ts.
- es-Sabbân, Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî eş-Şâfiî. *Hâşiyetu's-Sabbânalâ şerhi'l-Eşmûnî li-Elfiyyeti İbn Mâlik*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1997.
- Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetü't-tefsîr*, Kâhire: Daru's- Sâbûnî, 1997.
- es-Saîdî, Abdulmuteâl. *Buĝyetu'l-İdâh li'tahlîsi'l-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*. b.y.: Mektebetu'l-Edeb, 2005.
- es-Sâmerrâî, Sâlih. *el-Es'iletu ve'l-ecvibetu fî letâifi badi âyâtî'l-Kurâniyye*, b.y.: y.y., ts.
- es-Sâmerrâî, Sâlih. *Esrâru'l-beyân fî't-tabîri'l-Kurân*. by: y.y. ts.
- es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebîbekr Muhammed. Alî. *Miftâhu'l-ulûm*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1983.
- es-Sîbeveyhi, Amr b. Usmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Muhammed Hârûn 'Abdusselâm. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.
- es-Subkî, Ahmed b. Alî Abdulkâfi Ebû Ahmed Bahâuddîn. *Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamîd-Hindâvî. Beyrût: Mektebetu'l-asriyye, 2003.
- es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn. *Hemu'l-hevâmi fî şerhi Cemil-cevâmi*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Kâhire: el-Mektebetu't-tevfîkiyye, ts.

eş-Şerîf el-Curcânî, Alî b. Muhammed Alî ez-Zeyn. *Kitâbu't-Tarîfât*. Beyrût: Dâru'l-İlmiyye, 1983

eş-Şevkânî el-Yemeni, Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdillâh *Fethu'l-kadir*. Beyrût: Daru İbn Kesîr, 1414.

Şimşek, Mehmet Ali. “Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edatlar ve Terkipler”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2. 2012.

Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*. Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006.

eş-Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Sirâcu'l-munîr*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye, ts.

et-Taftazânî, Saduddîn Mesûd b. Muhammed. *Muhtasaru'l-meânî*. b.y.: y.y., ts.

el-Ukberî, Ebu'l-Bekâi Abdullâh b. el-Huseyn b. Abdillâh. *el-Lubâb fî ileli'l-binâi ve'l-irâb*. thk. Abdullillâh en-Nebhân. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1995.

ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Huseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. b.y: Dâru'l-hidâye, ts.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2022): 030-061

Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi

The Lâmiyyah al af'âl Ode

Mehmet Sıddık Özalp

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Assistant professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Literature
Nevşehir, Türkiye

mehmetozalp@nevsehir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4260-6989>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Şubat/February 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 5 Haziran/ June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2022

Atıf / Citation

Özalp, Mehmet Sıddık. "Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz/July 2022), 030-061. <https://doi.org/10.54122/umde.1064743>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Sıddık Özalp).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. /This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Öz

Arap edebiyatında kafiyesi lâm olması hasebiyle Lâmiyye adıyla meşhur olan çok sayıda manzume yazılmıştır. Büyük bir kısmı basit bahrinde söylenen bu manzumelerde genel olarak peygamber sevgisi, nasihat, vaaz ve öğüt gibi temalar işlenmiştir. Bu çerçevede İbn Mâlik (öl. 672/1274) tarafından da sarf ilminde fiillerin çekim ve yapılarını konu edinen *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli bir manzume kaleme alınmıştır. Manzume üzerine ondan fazla şerh yazılmış olması, onun Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu öneme binaen manzume ve şerhlerinin, günümüz akademi dünyasının dikkatine yeniden sunulma hedefiyle bu çalışma kaleme alınmıştır. Belirtildiği üzere manzumenin sarf ilminde fiilleri konu edinmesi ve Lâmiyye olarak meşhur olması sebebiyle sarf ilminin kısaca tanımı yapılmış ve fiil ile lâmiyye kavramları da açıklanmıştır. Bununla birlikte manzumenin şerhleri hakkında gerekli bilgiler sunulmuştur. Manzume ve yazarı hakkında klasik kaynaklarda geçen gerekli bilgilere yer verilmiş ve manzume Türkçeye çevrilmiştir. Bu kapsamda ismi, mahtût ile matbu nüshaları, şerhleri, muhtevası ve metni ile çevirisi gibi başlıklar altında manzume incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Sarf ve Fiiller, Lâmiyye, Şiir, İbn Mâlik

Abstract

Numerous qasidahs which are famous as lâmiyyah because of its rhyme lam have been written in Arabic literary. In these lâmiyyahs, most of which weresaid in basit meter themes such as love of the prophet, advice, preaching, and sermons were generally handled. In this context, Ibn Mâlik (d. 672/1274) wrote a qasidah called *Lâmiyyat al af'âl*, which deals with the conjugations and structures of verbs in the science of morphology. Since more than ten interpretations were written on the qasidah, it shows that it has an important place in Arabic literature. Due to this importance, this study has been written with theaim of re-presenting the kasidah and its interpretations to the attention of today's academic world. As it is stated, since the qasidah deals with verbs in the science of the morfology and its famous as lâmiyyah, a brief definition of the science of morphology is made and the concepts of verb and lâmiyyah are also explained. In addition, necessary information about the interpretations of the qasidah is presented. The necessary information that passed at the classical sources about the qasidah and its author were given and the qasidah translated into Turkish. In this context, the qasidah has been reviewed under such headings as its name, manuscripts and printed copies, its interpretations, it's content and text with its Turkish translation.

Keywords: Arabic Literature, Morphology and Verbs, Lâmiyyah, Poetry, Ibn Mâlik.

Giriş

XI. yüzyılda İspanyollar tarafından yapılan saldırıların artması sonucunda Endülüs Emevi Devleti yıkılmış ve yerine beylikler kurulmuştur. Siyasî kargaşanın devam etmesi neticesinde bu beylikler de ortadan kaldırılmıştır. Böylece 1092-1146 tarihleri arasında Murâbitlar ve 1146-1270 tarihleri arasında Muvahhidler hüküm sürmüştür. Bu dönemlerde de siyasî birliğin sağlanamaması, huzur ve istikrarın iyice bozulmasına yol açmıştır. 1261 yılına gelindiğinde Gırnata dışında tüm Endülüs, İspanya'nın egemenliğine girmiştir. Bu işgaller sonucunda Kurtuba da 1236 yılında İspanya'nın işgaline uğramıştır. Böylece doğuya gerçekleşen bireysel göçler, bu gelişmelerle toplumsal göçe dönüşmüştür.¹

¹ Ali Ahmed, *el-Endulusiyyûn ve'l-Meğâribe fî bilâdi's-Şam'î min nihâyeti'l-karni'l-hâmis hata nihâyeti'l-karni't-tâsi 'el-hicrî* (Dımaşk: Dâru Tulâs, 1989), 84-89.

Manzumenin yazarı Cemâluddîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik 600/1204 yılında Ceyân'da doğmuş ve burada eğitimini tamamlayarak 630/1233 yılında Dımaşk'a göç etmiştir. Bir müddet Halep'te ikamet eden müellif, İbn Ya'îş'ten (öl. 643/1245) ilim tahsil etmiştir. Âdiliyye medresesinin meşîhatlığı görevini deruhte üzere tekrar Dımaşk'a dönmüş ve oraya yerleşmiştir. Nazım yazma konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahip olan İbn Mâlik, bu alanda ilmi zirvelere taşımıştır. Böylece Dımaşk'ta meşhur olmuş ve ilim ehlini buluşturan bir şahsiyete dönüşmüştür. Nahiv ilminde *Elfiyye* ve sarf ilminde çalışmamızın konusu olan *Lâmiyyetu'l-ef'âl* manzumeleri başta olmak üzere 30 civarında manzum ve mensur eser kaleme almıştır. Nahiv ilminde Bağdat ekolünü benimsemişse de bazı konularda Kûfe ekolünü takip ettiği de olmuştur. İbn Mâlik 672/1274 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.²

İbn Mâlik dönemin öğrencileri tarafından kolay bir şekilde ezberlenebilmesi amacıyla nazım şeklinde kaleme alınan lâmiyyede kolay ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu nedenle sarf ilminin önemli ve vazgeçilmez bir kaynağı olarak uzun bir süre rağbet görmüştür. Ancak Osmanlı ulemâsı genel olarak *Emsile*, *Binâ* ve *İzzî* gibi sarf eserlerine daha fazla ilgi gösterdiklerinden, İbn Mâlik'in manzumesi Osmanlı coğrafyasında geri planda kalmıştır.

Değişim ve dönüşüm manalarına gelen sarf sözcüğü, ıstılâh olarak ise 'istenilen manaları elde etmek amacıyla kelime köklerinin farklı şekillere dönüşmesini inceleyen bir disiplindir.'³ Fiiller sarf ilminin önemli bir kısmını teşkil ederler. Başka bir kelimeye ihtiyaç duymadan bir zaman dilimi içerisinde müstakil olarak mana ifade edebilen kelimeler fiil olarak değerlendirilir.⁴ Fiiller gerçekleştikleri zaman bakımından mazî ve muzari gibi kısımlara ayrılır. Geçmiş zamanda meydana gelen bir eylemi anlatan fiiller, mazi olarak adlandırılır. Örneğin: [(هُوَ صَلَّى أَمْسَ)] / *O, dün namaz kıldı*. Şu anda gerçekleşen veya ileride meydana gelecek olan eylemleri belirten fiillere ise muzari denir. Örneğin: [(هُوَ يُصَلِّي السَّاعَةَ)] / *O, şimdi namaz kılıyor* veya [(هُوَ يُصَلِّي غَدًا)] / *O, yarın namaz kılacak*.⁵

Tarafımızca hazırlanan "*Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü*" isimli çalışmada lâmiyyeler ele alınarak, incelenmiştir.⁶ Ayrıca bu konuda Yusuf Akçakoca tarafından

² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî 6 'asru'd-düvel ve'l-imârât eş-Şâm* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990), 87-88; Ahmed, *el-Endelusiyyûn ve'l-Meğârib*, 192; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-'ilmi li'l-Melâyîn, 2002), 6/233.

³ Ahmed Hamlavî, *Şeza'l-arf fi fenni's-sarf* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 17.

⁴ Hamlavî, *Şeza'l-'Urf*, 19.

⁵ Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, nşr. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2010), 23.

⁶ Mehmet Sıddık Özalp-Hasan Taşdelen, "Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü", *Balikesir İlahiyat Dergisi* 12/ (Eylül 2020), 219.

Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme 'el-Lâmiyyetu'l-ef'âl Örneği başlıklı bir çalışma yapılmıştır.⁷

Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü isimli çalışma, bir lâmiyyeyi detaylı bir şekilde ele alarak tüm ayrıntılarıyla incelemek maksadıyla yazılmamıştır. Literatürdeki lâmiyye geleneğinin çerçevesini belirtmek ve bu lâmiyyeler etrafında yazılan kaynakları düzenli bir biçimde okuyucuya aktarmak amacıyla ele alınmıştır.

Akçakoca tarafından yapılan çalışmada ise her ne kadar Arapçada Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme kapsamında *Lâmiyyetu'l-ef'âl* örneği konu edilmişse de çalışmanın ana konusu Arapça didaktik şiirler olup bu kapsamda *Lâmiyyetu'l-ef'âl* örnek gösterilmiştir. Bu çalışmada ise İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesi müstakil bir şekilde konu edilmiştir. Bu kapsamda manzume Türkçeye çevrilmiş ve manzume üzerine yazılan şerhler hakkında da kapsamlı bilgiler sunulmuştur.

1. Manzumenin Analizi

Bu bölümde manzumenin ismi, matbu ve mahtût nüshaları, muhtevası, şerhleri ve tercümesi ele alınacaktır.

1.1. İsmi

Arap edebiyatında lâm kafiyeli kasideler, "lâmiyye" olarak adlandırıldığı bilinmektedir.⁸ Bu bağlamda İbn Mâlik'in manzumesi de lâm kafiyeli olduğu ve basît bahrinde kaleme alındığı için⁹ lâmiyye olarak adlandırılmıştır.

Manzume, Hacı Halife (öl. 1067/1657) ve Zirikî (öl. 1396/1976) tarafından *Lâmiyyetu'l-ef'âl* adıyla zikredilmiştir.¹⁰ Brockelmann (öl. 1956), *Lâmiyyetu'l-ef'âl* ismiyle beraber *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* adını da kaydeder.¹¹ Salâh b. Muhammed el-Budeyr ise manzumedan *Ebniyeti'l-ef'âl fî 'ilmi't-tasrîf* olarak bahsetmiştir.¹²

Görüldüğü üzere manzume, tabakâtlarda *Lâmiyyetu'l-ef'âl*, *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* ve *Ebniyeti'l-ef'âl fî 'ilmi't-tasrîf* gibi farklı isimlerle kayıt altına alınmıştır. Manzumenin

⁷ Yusuf Akçakoca, "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-ef'âl Örneği"", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020).

⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2012), 256.

⁹ Âmâl İbrahim b. Ahmed Siddik, *Tahkîku'l-makâl ve teshîlu'l-menâli fî şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl li Muhammed b. el-Abbas et-Tilimsânî* (Mekke: Câmi'atu Umî'l-kurâ, Kulliyetu'l-âdâb ve'l-'ulûm ve'l-idâre, Doktora Tezi, 1433/2012), 18.

¹⁰ Mustafa b. Abdullah el-Osmanî Hacı Hâlîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, nşr. Mehmet Şerafettin Yalıtıkaya/Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 2/1536; Zirikî, *el-A'lâm*, 6/233.

¹¹ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1959), 5/291.

¹² Salah b. Muhammed el-Budeyr, *Husûlu'l-meserre bi teshîli Lâmiyyeti'l-ef'âl bi ziyâdeti Bahrak ve'l-İhmîrî ve'd-Durra* (Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 10.

konusu sarf ilminde fiiller olduğu ve lâm kafiyesi üzerinde kaleme alındığı için *Lâmiyyetu'l-ef'âl* olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca manzumenin sarf ilminde fiil yapılarını inceleme konusunda bir giriş kaynağı mesabesinde olması hasebiyle *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* veya *Ebniyetu'l-ef'âl fî 'ilmi't-tasrîf* gibi isimlerle de anılmıştır. Ayrıca yazarın adına atfen *Lâmiyyet-u İbn Mâlik* olarak da bilinir.

1.2. Mahtût ve Matbû Nüshaları

Manzumenin bulunduğu kütüphane ve kayıt altına alındığı numaralar, Brockelmann tarafından aşağıdaki şekilde aktarılmıştır:¹³

- 207 kayıt numarasıyla Cota,
- 718 kayıt numarasıyla Münih,
- 38 kayıt numarasıyla Alman Oryantalistler Derneği,
- 36 kayıt numarasıyla Keraft,
- 672/4 kayıt numarasıyla Paris,
- 139/1 ve 248/10 kayıt numaralarıyla El Escorial
- 12 ve 68/9 kayıt numaralarıyla Cezayir,
- Edeb bölümünün 8 kayıt numarasıyla İskenderiye,
- 676/2 kayıt numaralarıyla El Escorial.

Brockelmann, manzumenin hicri 1261 yılında Hindistan'ın Ahmedî vilayetinde basıldığını dile getirdikten sonra, 1273-1323 yılları arasında bazı metinlerle beraber Kahire'de, 1317 yılında Fas'ta ve 1329 yılında Tunus'ta da basıldığını belirtmiştir.¹⁴

1.3. Muhtevası

Sarf ilminde kaleme alınan manzume, fiil yapısını ele almıştır. Fiilleri mazî, muzari ve bunları da mücerred ve mezîdun fîh gibi kısımlara ayırarak çekimlerini incelemiştir. Toplam 14 konu ve 114 beyitten oluşan manzumenin muhtevası ve ifade edildiği beyit dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁵

Muhtevası	Beyit sayısı
Önsöz	4
Mücerred Fiillerin Yapım ve Çekimleri	23
Zamir Olan <i>Tâ</i> veya <i>Nûn</i> Harflerinin Fiillere Bitişmesi	2
Mezîdun Fîh Fiiller	7

¹³ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/291.

¹⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/292.

¹⁵ Budeyr, *Husûlu'l-meserre*, 13/24.

Muzari Fiiller	6
Edilgen Fiiller	4
Emir Fiiller	4
İsm-i Fâil ve İsm-i Mefuller	11
Mastar Yapısı	16
Sülasî Mezîdun Fîh Fiil Mastarları	12
Yer ve Zaman Bildiren Fiil Yapıları	14
Çokluk Belirten Yapılar	3
Araç ve Gereç İsimlerini Belirten Yapılar	3
Sonuç	5
Toplam	114

Yüz on dört beyitten oluşan mânzûmenin¹⁶ kapsayıcılığı ve önemi yazar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

فَهَاكَ نَظْمًا مُحِيطًا بِالْمُهْمِ وَقَدْ
يَجْوِي التَّقَاصِلَ مَنْ يَسْتَحْضِرُ الْجُمْلَا

“Manzume, gerekli olan tüm ayrıntıları kapsar. Çünkü genel kuralları ana hatlarıyla bilenler, tüm ayrıntıları bilme gücüne de sahip olurlar”¹⁷

1.4. Şerhleri

Manzumeye yazılan şerh ve haşiyelerin tamamının, özellikle Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere Arap coğrafyalarından olmasından hareketle, tarih boyunca bu bölgelerde ilgi odağı haline geldiği ve gereken önemi gördüğü anlaşılmıştır. Osmanlı ulemâsı ise genel olarak *Binâu'l-ef'âl*'a daha fazla ilgi göstermiştir.¹⁸ Bu nedenle İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl*'i, Anadolu'da gereken ilgiyi görmemiştir. Bu bölümde manzumeye şerh yazanların isimleri kronolojik sırayla aktarılmıştır.

1.4.1. Bedruddîn b. Mâlik (öl. 686/1287)

Suyûtî (öl. 911/1505), Taşkoprizâde (öl. 968/1561), Hacı Halife (öl. 1067/1657), İbnu'l-İmâd (öl. 1089/1679) ve Brockelmann (öl. 1956) gibi tabakât yazarları, Bedruddîn b. Mâlik'in, babasının *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* veya *Lâmiyyetu'l-ef'âl* olarak bilinen manzumesini şerh ettiğini ifade etmişlerdir. Ancak Taşkoprizâde, Bedruddîn'in bu şerhi bitirmediğini

¹⁶ Cemâluddîn İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsid (Temhîd)*, nşr. Muhammed Kâmil Berekât, (b.y: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî li't-tebâ'a ve'n-neşir, 1387/1967), 29.

¹⁷ Budeyr, *Husûlu'l-meserre*, 26.

¹⁸ Mehmet Çakır, “Binâu'l-ef'âl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/179.

aktarmıştır. Hâcî Halife ise bunun muhtasar bir şerh olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Şerhin bulunduğu kütüphane bilgilerini veren Brockelmann'a göre, kütüphane kayıt numaraları şöyledir:²⁰

- 6661 Berlin
- 884/4 Leipzig
- 51/2 Kahire
- 4119/1 Paris
- 16/1 ve 139/2 El Escorial
- 2091/20 Bankipor
- 14/1 Cezayir,
- 160/1-Rakam:1514 Patne

Bedruddîn b. Mâlik'in kaleme aldığı bu şerh, 1864 yılında St. Petersburg'da neşredilmiştir.²¹

1.4.2. Birmavî (öl. 831/1428)

Şevkânî (öl.1250/1834), Muhammed b. Abduddâim el-Birmavî tarafından İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine bir şerh yazıldığını dile getirmiştir.²² Brockelmann'a göre bu şerh, 197 kayıt numarasıyla Leiden ve 16/2 ile 144 kayıt numaralarıyla El Escorial kütüphanelerinde mevcuttur.²³

1.4.3. Tilimsânî (öl. 871/1467)

Hacı Halife, İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine, Muhammed b. Abbas et-Tilimsânî tarafından 851/1447 yılında *Tahkîku'l-makâl ve teshîlu'l-menâl fî şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* adında bir şerh kaleme alındığını ifade etmiştir.²⁴ Âmâl İbrahim, Tilimsânî'nin şerhini, doktora tezi olarak çalışmış ve Tilimsânî'nin açık ve net bir şekilde İbn Mâlik'ten etkilendiğine de dikkat çekmiştir.²⁵

¹⁹ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (b.y: Dâru'l-Fikir, 1399/1979), 1/225; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1405/1985), 1/180; Hacı Hâlife, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1536; Şihâbüddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed İbnu'l-'imâd, *Şezerâtu'z-zehab fî ahbâri men zehab*, nşr. Abdulkadir el-Arnâvut/Mahmut el-Arnâvut (Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1413/1992), 7/697; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/291-292.

²⁰ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/291-292.

²¹ Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, nşr. W. Volck, (St. Petersburg: Der Akademik Vorgelegt, 1864)

²² Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini-i men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1348/1930), 2/181.

²³ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/292.

²⁴ Hacı Hâlife, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1536.

²⁵ Sıddık, *Tahkîku'l-makâl*, 55.

1.4.4. Miklâtî (öl. IX/XV. yy. sonları)

İbnu'l-Kâdî (öl. 1025/1616), Yakup b. Saîd el-Miklâtî'den bahsederken, İbn Malik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* manzumesine bir şerh yazdığını belirtmiştir.²⁶ Brockelmann ise şerhin, 16/4 kayıt numarasıyla El Escorial ve 548/2 kayıt numarasıyla British Museum'de bulunduğunu belirtmiştir.²⁷

1.4.5. Bahrak (öl. 930/1524)

Hacı Halife, İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine, Muhammed b. 'Umer el-Hadramî (Bahrak)²⁸ tarafından *Fethu'l-akfâl ve darbu'l-emsâl* adında bir şerh yazıldığını dile getirmiştir. Ziriklî de İbn Mâlik'in sarf ilminde kaleme aldığı bu manzumenin, Bahrak tarafından şerh edildiğini kayıt altına almıştır.²⁹ Bahrak, daha sonra öğrencilerin severek yararlanabilmesi amacıyla bu şerhi ihtisâr ettiğini ifade etmiştir.³⁰ Bu şerh, *Fethu'l-akfâl ve hallu'l-işkâl bi şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* ismiyle Mustafa en-Nehhâs tarafından tahkik edilerek 1414/1993 yılında yayımlanmıştır.³¹

1.4.6. Necmuddîn el-Gazî (öl. 1061/1651)³²

Muhibbî, Muhammed b. Necmuddîn Ebu'l-Mekârim'in yazmış olduğu eserleri aktarırken, İbn Mâlik'in sarf ilminde kaleme aldığı *Lâmiyyetu'l-ef'âl*'i şerh ettiğini belirtmiştir.³³

1.4.7. Mağribî (öl. 1128/1716)

Bağdâdî (öl. 1339/1920), Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Mağribî (öl. 1128/1715-16) tarafından İbn Mâlik'in nahiv ilminde yazmış olduğu *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine bir şerh yazıldığını belirtmiştir.³⁴ Görüldüğü üzere Bağdâdî, "*nahiv ilminde*

²⁶ Ahmed b. Muhammed ibnu'l-Kâdî, *Durretu'l-hicâl fi esmâ'ir-ricâl*, nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr (b.y: y.y, 1391/1971), 3/360.

²⁷ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/292.

²⁸ Bahrak olarak meşhur olan Muhammed b. 'Umer el-Hadramî, 869/1465 yılında Hadramevt'te doğmuştur. Hadramevt, Zebîd, Mekke ve Medine âlimlerinden eğitim görmüştür. Ayrıca fakih, edip, mutasavvif ve araştırmacı da olan Bahrak, Şehir kadılığına getirilmiştir. O, daha sonra bu görevden istifa ederek, Hindistan'a gitmiş ve Sultan Muzaffer tarafından iyi karşılanmıştır. Hadramî 930/1524 yılında Ahmedabad'da vefat edene kadar Hindistan'da hayatını sürdürmüştür. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/315-316.

²⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/316.

³⁰ İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya/Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâ'it-turâsi'l-Arabî, ts.), 2/397; Tâlib b. Hamdûn b. el-Hâcc, *Hâşiyetu't-Tâlib b. Hamdûn 'alâ Şerhi Bahrak 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), 2.

³¹ Hacı Hâlife, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1536; Cemâluddîn Muhammed b. 'Umer Bahrak, *Fethu'l-akfâl ve hallu'l-işkâl bi şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*, nşr. Mustafa en-Nehhâs (Kuveyt: el-Mesâhim, 1414/1993).

³² Necmuddîn Ebu'l-Mekârim için Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/63.

³³ Muhammed Emin b. Fadlullah el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşar* (b.y: el-Matba'atu'l-Vehibe, 1284/1867-68), 4/189-193.

³⁴ Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn*, 2/397.

kaleme alınan Lâmiyyetu'l-ef'âl” olarak manzumeden bahsetmiştir. Oysa manzumenin konusu nahiv değil sarf ilmidir. Ayrıca tabakâtlarda da sarf konusunda yazılan lâmiyye olarak geçmiştir.

1.4.8. Şinkîti (öl.?)

Hasan b. Zeyn eş-Şinkîti tarafından manzumeye *et-Turra* adıyla bir şerh yazılmıştır. Abdurraûf Hüseyin Ali ise 1417/1997 yılında bu eseri tahkik ederek yayımlatmıştır.³⁵

1.4.9. Esiyûbî (öl.?)

Muhammed Emin b. Abdullah el-Esiyûbî tarafından manzumeye *Menâhilu'r-ricâl ve meradi'u'l-ettâl bi lebâni me'âni Lâmiyyeti'l-ef'âl* adında bir şerh yazılmıştır. Bu şerh, 1428/2007 senesinde Dâru 'Umer b. el-Hattâb tarafından Kahire ve Mektebetu'l-İmâmi'l-Vâzi'î tarafından ise San'a'da yayımlanmıştır.³⁶

1.4.10. Rabâtî (öl. 1355/1936)

Muhammed er-Rabâtî (öl. 1355/1936), İbn Mâlik'in manzumesine, *Teshîlu'l-iştîğâl bi Lâmiyyeti'l-ef'âl* adında bir şerh kaleme almıştır. Rabâtî, daha sonra bu şerhi *Akrabu'l-mesâlik ilâ Lâmiyyeti İbni Mâlik* adıyla ihtisâr etmiştir.³⁷

1.4.11. Budeyr (öl.?)

Salah b. Muhammed el-Budeyr tarafından manzumeye *Husûlu'l-meserre bi teshili Lâmiyyeti'l-ef'âl bi ziyâdeti Bahrak ve'l-İhmîrî ve'd-Durra* adıyla bir şerh yazılmıştır. Bu şerh, 1430/2009 yılında Dâru'l-Minhâc tarafından Riyad'da yayımlanmıştır.³⁸

1.4.12. Ceknî (öl. 1434/2013)

Manzumeye Ahmed b. Muhammed el-Ceknî tarafından *'Avnu'l-mu'în bi şerhi'l-Lâmiyye ma'a ziyâdâti Bahrak ve İbn Zeyn* adında bir şerh kaleme alınmış ve 2001 yılında Dâru'l-Fikir tarafından Beyrut'ta yayımlanmıştır.³⁹

³⁵ Hasan b. Zeyn eş-Şinkîti, *et-Turra şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, nşr. Abdurraûf Hüseyin Ali (Dubai: el-Mesâhim, 1417/1997).

³⁶ Muhammed Emin b. Abdullah el-Esiyûbî, *Menâhilu'r-ricâl ve meradi'u'l-ettâl bi lebâni me'âni Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Kahire: Dâru 'Umer b. Hattâb-San'a: Mektebetu'l-İmâmi'l-Vâzi'î, 1428/2007), 8.

³⁷ Abdullah el-Cerârî, *Şeyhu'l-cemâa el-Allâme Muhammed el-Mekkî (Şahsiyyât Mağribiyye 3)* (b.y: Matba'atu'l-Cedid ed-Dâru'l-Beydâ', 1398/1978), 89.

³⁸ Budeyr, *Husûlu'l-meserre*, 1.

³⁹ Ahmed b. Muhammed el-Emîn el-Ceknî, *'Avnu'l-mu'în bi şerhi'l-Lâmiyye ma'a ziyâdâti Bahrak ve İbn Zeyn* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2001).

1.5. Manzumenin Metni ve Çevirisi

Bu başlık altında 114 beyitten oluşan manzumenin tercümesi yapılmıştır. Tercümede, Dr. W. Volck tarafından Prof. Dr. Kellgren'nin el yazısı temel alınarak gereken düzeltmeler yapıldıktan sonra, 1864 yılında St. Petersburg'da yayımlanan Bedruddîn b. Mâlik'in şerhi dikkate alınmıştır. Bununla beraber İbrahim b. Abdulmevlâ el-Mağînî'nin, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* ismiyle tahkik ederek 2006 tarihinde Kahire'de yayımladığı nüshadan da istifade edilmiştir.⁴⁰

المَقْدِمَةُ

الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا أَبْغِي بِهِ بَدَلًا	حَمْدًا يُبْلَغُ مِنْ رِضْوَانِهِ الْأَمَلَا
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ الْوَرَى وَعَلَى	سَادَاتِنَا آلِهِ وَصَحْبِهِ الْفَضَلَا
وَبَعْدُ فَالْفِعْلُ مَنْ يُحْكِمُ تَصَرُّفَهُ	يَحْزُرُ مِنَ اللَّعْنَةِ الْأَبْوَابِ وَالسُّبُلَا
فَهَاكَ نَظْمًا مُحِيطًا بِالْمِهِمِّ وَقَدْ	يَخْوِي التَّفَاصِيلَ مَنْ يَسْتَحْضِرُ الْجُمَلَا

Tek ilah olarak kabul ettiğimiz Allah'ı, rızasıyla amaçlarımızı gerçekleştiren eşsiz bir hamd ile anıyoruz. Kâinatın en değerlisi (Hz. Muhammed'e), ehl-i beyt ve değerli sahabesine de salât ve selâm olsun. Fiilleri çekim ve kurallarıyla iyi derecede bilenler, Arap dilini kapsamlı bir şekilde kavramış olurlar. Manzumede sarf ilminin önemli konularını ele aldık. Çünkü temel kuralları bilenler, ayrıntıları da bilebilirler.

بَابُ أُبْنِيَةِ الْفِعْلِ الْمُجَرَّدِ وَتَصَارِيفِهِ

بِ "فَعَّلَل" الْفِعْلُ ذُو التَّجْرِيدِ أَوْ "فَعَّلَا" يَأْتِي وَمَكْشُورَ عَيْنٍ أَوْ عَلَى "فَعَّلَا"

Zâid harflerden (سألتمونيها) barındırmayan fiiller (mücerred fiiller), rubâî ve sülâsî olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Rubâî mücerred fiillerin mazileri, sadece (فَعَّلَل) vezninde gelir. Sülâsî mücerred fiillerin mazileri ise (فَعَّلَا), (فَعَّلَا) ve (فَعَّلَا) olmak üzere üç değişik formda gelebilir.

وَالضَّمُّ مِنْ "فَعَّلَل" الزَّمُّ فِي الْمَضَارِعِ وَأُفْ	تَخ مَوْضِعَ الْكَسْرِ فِي الْمُنْبِيِّ مِنْ "فَعَّلَا"
وَجُهَانٍ فِيهِ مِنْ "أَحْسَبَ" مَعَ "وَعَزَّتْ" وَ"جَزَّ"	ت "أَنْعَمَ" "بَيْسَتْ" "بَيْسَتْ" "أَوْلَهُ" "بَيْسَتْ" "وَهَلَا"

⁴⁰ Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, 2/27; Ahmed b. İbrahim b. Abdulmevlâ el-Mağînî, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Bedruddîn li Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Kahire: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1426/2006), 27/83.

"وَأَفْرِدِ الْكَسْرَ فِيمَا مِنْ "وَرِثٌ" وَ"وَلِيٌّ"
 "وَرِمٌ" "وَرَعَتْ" "وَمِثَّتْ" مَعَ "وَنَفِثَتْ خُلَا"
 "وَنَفِثَتْ" مَعَ "وَرِيٌّ" الْمِخُّ أَحْوَاهَا وَأَدِمُّ
 كَسْرًا لِعَيْنِ مُضَارِعٍ عَلَى فَعَلًا

Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olan fiil muzarileri, sadece (يُفَعِّلُ) vezninde gelir. Örneğin: (شَرَفٌ-يَشْرَفُ). Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olanların fiili muzarileri ise normal şartlarda (يُفَعِّلُ) vezninde gelir. Örneğin (سَمِعَ، يَسْمَعُ) gibi. Ama bazı istisnai durumlarda mazisi (فَعَلٌ) vezninde olan fiili muzariler (يُفَعِّلُ) vezninde gelebilir. Bu durumda olan fiiller iki kısma ayrılır. Birinci kısmın muzarileri hem (يُفَعِّلُ) hem de (يُفَعِّلُ) olarak okunabilir. Ama tercih edilen (يُفَعِّلُ) şeklindedir. Bu kategoride sadece dokuz fiil vardır. Bunlar: (حَسِبَ يَحْسَبُ/يَحْسَبُ، وَغَرَّ يُوغِرُ/يُوغِرُ، وَحَرَّ يُوْحِرُ/يُوْحِرُ، نَعِمَ) (يُنَعِّمُ/يُنَعِّمُ، يَسَّ يَنْسُ/يَنْسُ، وَهَلَّ يُوْهَلُّ/يُوْهَلُّ، وَهَلَّ يُوْهَلُّ/يُوْهَلُّ، وَهَلَّ يُوْهَلُّ/يُوْهَلُّ، وَهَلَّ يُوْهَلُّ/يُوْهَلُّ). İkinci kısmı oluşturan diğer sekiz fiilde ise muzariler sadece (يُفَعِّلُ) vezninde gelir. Bu fiiller şunlardır: (وَرِثَ يَرِثُ، وَوِيٌّ (يَلِي، وَرِمَ يَرِمُ، وَرِعَ يَرِعُ، وَوَمِقَ يَمِقُ، وَوَفِقَ يَفِقُ، وَوِثَقَ يَثِقُ، وَوَرِيٌّ يَرِي).

Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olanların fiili muzarileri ise aşağıda belirttiğimiz durumlarda sadece (يُفَعِّلُ) vezninde olur.

ذَا الْوَاوِ فَأَاءٌ أَوْ الْيَاءِ عَيْنًا أَوْ كَا "أَتَى"
 كَذَا الْمِضَاعَفُ لِأَزْمَاكَ "حَنَّ طَلًا"⁴¹

Değindiği üzere mazisi (فَعَلٌ) vezninde olup, fâu'l-fiili vâv olan (وَعَدَ يَعِدُ), aynu'l-fiili yâ olan (بَاعَ يَبِيعُ), lâmu'l-fiili yâ olan (أَتَى يَأْتِي) ve muzâaf lâzimî fiillerde (حَنَّ يَحْنُ) örneklerinde de görüldüğü üzere aslolan muzarilerin (يُفَعِّلُ) vezninde gelmesidir.

وَضُمَّ عَيْنٌ مُعَدَّاهُ وَيَنْدُرُ ذَا
 كَسْرٍ كَمَا لِأَزْمٍ ذَا ضَمِّ احْتِمَالًا

Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olup, muzâaf müteaddî fiillerde ise (صَبَّ يَصُبُّ) örneğinde de görüldüğü üzere aslolan muzarilerin (يُفَعِّلُ) vezninde gelmesidir. Nadir bir şekilde mazisi (فَعَلٌ) vezninde olup, muzâaf lâzimî fiillerde muzariler (يُفَعِّلُ) vezninde gelir. Aynı şekilde muzâaf müteaddî fiillerde de muzarilerin (يُفَعِّلُ) vezninde gelmesi nadirdir.

فَدُو التَّعَلِّي بِكَسْرِ "حَبَّهُ" وَعِ ذَا
 وَوَجْهَيْنِ "هَرَ" وَ"شَدَّ" "عَلَّهُ عَلَلًا"
 وَ"بَتَّ" فَطْعًا وَ"مَمَّ" وَاضْمَمَنَّ مَعَ ال
 لُزُومِ فِي "امْرُؤٌ بِهِ" وَ"جَلَّ" مِثْلُ جَلَا

⁴¹ (طَلًا) ceylan yavrusudur. Bk. Esiyûbî, *Menâhilu'r-ricâl*, 40.

وَعَمَّ "زَمَّ" وَ"سَخَّ" "مَلَّ" أَي دَمَلَا	"هَبَّتْ" وَ"دَرَّتْ" وَ"أَجَّ" "كَرَّتْ" "هَمَّ" بِهِ
-د" أَي عَدَا "شَقَّ" "حَشَّ" "عَلَّ" أَي دَحَلَا	وَ"أَلَّ" لَمَعًا وَصَرَحًا "شَكَ" "أَبَّ" وَشَدَّ
-ش" الْمَزُونُ "طَشَّ" وَ"نَالَ" أَصْلُهُ نَدَلَا	وَ"قَشَّ" قَوْمٌ، عَلَيْهِ اللَّيْلُ "جَنَّ" وَ"رَشَّ"
مَتْ "كَمَّ" نَحَلَّ وَ"عَسَّتْ" نَاقَةٌ بِحَلَا	أَي رَاتَتْ، "طَلَّ" دَمَّ "حَبَّ" الْحِصَانُ وَنَبَّ

Değinildiği gibi mazisi (فَعَلْ) vezninde olup muzâaf müteaddî fiillerde aslanan muzarilerin (يَفْعُلْ) vezninde gelmesiydi. (Yazar burada muzâaf müteaddî fiillerden muzarilerin nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelen (حَبَّ يَجِبُ) fiiline yer verdikten sonra, muzarileri hem kural gereği (يَفْعُلْ) hem de nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelebilen (هَرَ) fiillerini zikretmiştir. Mazisi (فَعَلْ) vezninde olup, muzâaf lâzimî fiillerde aslanan muzarilerinin (يَفْعُلْ) vezninde gelmesiydi. Yazar burada muzâaf lâzimî fiillerden muzarilerin nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelen (هَبَّتْ) fiiline yer verdikten sonra, muzarileri hem kural gereği (يَفْعُلْ) hem de nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelebilen fiilleri zikretmeye başlamıştır):

-ر" الصَّلْدُ "حَدَّتْ" وَ"تَرَّتْ" "جَدَّ" مِنْ عَمَلَا	"قَسَّتْ"، كَذَا وَ"وَاجَهِي" "صَدَّ" "أَثَّ" وَ"حَزَّ"
-ن" "عَنَّ" "فَحَّتْ" وَ"شَحَّ" أَي بِحَلَا	"تَرَّتْ" وَ"طَرَّتْ" وَ"دَرَّتْ" "جَمَّ" "شَبَّ" حِصَا
-رُ، وَالْمُضَارِعُ مِنْ فَعَلَتْ إِنْ جُعِلَا	وَ"شَطَطِ" الدَّارُ "نَسَّ" الشَّيْءُ "حَرَّ" نَحَا

Mazisi (فَعَلْ) vezninde olup muzâaf lâzimî fiillerde muzarileri hem kural gereği (يَفْعُلْ) hem de nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelebilen fiiller şunlardır: (صَدَّ يَصْدُ/يَصْدُ، أَثَّ يَثُّ/يَثُّ، حَرَ يَحْرُ/يَحْرُ، حَدَّ يَحْدُ/يَحْدُ، تَرَ يَتْرُ/يَتْرُ، جَدَّ يَجْدُ/يَجْدُ، شَبَّ يَشَبُّ/يَشَبُّ، طَرَ يَطْرُ/يَطْرُ، دَرَ يَدْرُ/يَدْرُ، جَمَّ يَجْمُ/يَجْمُ، شَحَّ يَشَحُّ/يَشَحُّ، عَنَّ يَعْنُ/يَعْنُ، فَحَّ يَفْحُ/يَفْحُ، شَدَّ يَشُدُّ/يَشُدُّ، شَحَّ يَشَحُّ/يَشَحُّ، شَطَّ يَشَطُّ/يَشَطُّ، نَسَّ يَنْسُ/يَنْسُ، حَرَ يَحْرُ/يَحْرُ، رُ، وَالْمُضَارِعُ مِنْ فَعَلَتْ إِنْ جُعِلَا). Mazisi (فَعَلْ) vezninde olan müteaddî fiilin muzarileri de aşağıda belirteceğimiz durumlarda (يَفْعُلْ) vezninde gelir.

مَضْمُومَ عَيْنٍ وَهَذَا الْحُكْمُ قَدْ بُدِلَا	عَيْنًا لَهُ الْوَاوُ أَوْ لَمَّا جَاءَ بِهِ
دَاعِي لُزُومِ انْكِسَارِ الْعَيْنِ نَحْوُ "قَلَا"	لِمَا لَبِدَ مَفَاخِرٍ وَلَيْسَ لَهُ

Mazisi (فَعَلَ) vezninde olan müteaddî fiilin aynu'l-fiil veya lâmu'l-fiilleri vâv olursa, muzarileri (يُفْعَلُ) vezninde gelir. Örneğin: (فَامَ يَوْمُومٌ، حَدَا يَجِدُوا). Ayrıca mazisi (فَعَلَ) vezninde olan ve övünme manasını barındıran müteaddî fiillerin muzarileri de (يُفْعَلُ) vezninde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması şartıyla [fâu'l-fiili vâv (وَعَدَ يَعُدُّ) veya aynu'l-fiili yâ (بَاعَ يَبِيعُ) olmaması durumunda], aynu'l-fiil veya lâmu'l-fiilleri vâv olmasa da (يُفْعَلُ) vezninde gelir. Örneğin: (فَلَا يُقْلُو).

وَفَتَحُ مَا حَزَفُ حَلْقٍ غَيْرُ أَوْلِهِ عَنِ الْكِسَائِيِّ فِي ذَا النَّوْعِ قَدْ حَصَلَا

Kisâi'ye (öl. 189/805) göre mazisi (فَعَلَ) vezninde olan ve övünme manasını barındıran müteaddî fiillerin muzarileri de (يُفْعَلُ) vezninde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması şartıyla aynu'l-fiil yâ da lâmu'l-fiili (أ، ه، ع، ح، غ، خ) harflerinden oluşuyorsa, muzarileri (يُفْعَلُ) vezninde gelir. Örneğin: (صَرَغَ يَصْرَعُ).

فِي غَيْرِ هَذَا لِذِي الْحَلْقِيِّ فَتَحًا أَشْع بِالِاتِّفَاقِ كَاتٍ صَبِغٌ مِنْ "سَأَلَا"
إِنْ لَمْ يُضَاعَفْ وَلَمْ يُشْهَرْ بِكَسْرِهِ أَوْ ضَمِّ كٍ "يَبْغِي" وَمَا صَرَّفَتْ مِنْ "دَخَلَا"

Mazisi (فَعَلَ) vezninde olan, övünme manasını barındırmayan müteaddî fiillerin, muzarilerinin (يُفْعَلُ) vezninde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması şartıyla aynu'l-fiil yâ da lâmu'l-fiili (أ، ه، ع، ح، غ، خ) harflerinden oluşuyorsa, (يُفْعَلُ) vezninde gelmesi konusunda âlimler görüş birliğine varmışlardır. Örneğin: (سَأَلَ يَسْأَلُ) Ayrıca muzarilerinin (يُفْعَلُ) veya (يُفْعَلُ) vezninde gelmesi konusunda yaygın bir kullanıma sahip olan fiillerden de olmaması gerekir. Eğer bu fiillerden ise, aynu'l-fiil yâ da lâmu'l-fiilleri boğaz harflerinden olsa da muzarileri (يُفْعَلُ) vezninde değil, meşhur olduğu şekilde okunur. Örneğin: (بَغَى يَبْغِي) ve (دَخَلَ يَدْخُلُ).

عَيْنَ الْمُضَارِعِ مِنْ فَعَلْتُ حَيْثُ خَلَا مِنْ جَالِبِ الْفَتْحِ كَالْمَبْنِيِّ مِنْ عَتَلَا
فَأَكْسِرُ أَوْ اضْمُئِمُّ إِذَا تَغَيَّرَتْ بَعْضُهُمَا لَفَقَدِ شُهْرَةٌ أَوْ دَاعٍ قَدْ اعْتَرَلَا

Mazisi (فَعَلَ) vezninde olan muzarinin (يُفْعَلُ), (يُفْعَلُ) veya (يُفْعَلُ) vezinlerinden birinde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması ve muzarinin (يُفْعَلُ) ya da (يُفْعَلُ) vezinlerinden birinde gelmesi durumu da yaygın olmadığında muzari, hem (يُفْعَلُ) hem de (يُفْعَلُ) şeklinde okunabilir. Örneğin: (عَتَلَّ يَعْتَلُّ/يَعْتَلُّ).

فَصْلٌ فِي اتِّصَالِ تَاءِ الضَّمِيرِ أَوْ نُونِهِ بِالْفِعْلِ الثَّلَاثِيِّ الْأَجُوفِ

وَأَنْفَعْلٌ لِفَاءِ الثَّلَاثِيِّ شَكْلٌ عَيْنٍ إِذَا عَدَّ تَلَّتْ وَكَانَ بِنَاءِ الْإِضْمَارِ مُتَّصِلًا
أَوْ نُونِهِ وَإِذَا فَتَحًا يَكُونُ فَمِنْدُ لَهُ اعْتَصَمَ مُجَانِسٌ تِلْكَ الْعَيْنِ مُنْتَقِلًا

(فَعْلٌ) veya (فَعِلٌ) vezninde olan mazisi (فَعَلٌ) örneklerinde de görüldüğü üzere, mazisi (فَعْلٌ) veya (فَعِلٌ) vezninde olan sülâsî ve ecvef fiillere (ت) veya (ن) zamirleri bitiştiğinde, aynu'l-fiilin harekesi fâu'l-fiile verilir. (فَعْلٌ) örneklerinde olduğu gibi mazisi (فَعَلٌ) vezninde olan sülâsî ve ecvef fiillere (ت) veya (ن) zamirleri bitiştiğinde, aynu'l-fiil cinsinden olan hareke fâu'l-fiile verilir. Örneğin mazisi (فَعْلٌ) vezninde (طَوَّلَ) fiiline tâ bitiştiğinde, (طَوَّلْتُ) olur. Ancak vâv müteharrik ve vâv'dan önceki harfin harekesi fethalı olduğundan vâv, elife dönüşerek (طَالْتُ) şeklini alır. Hem lâm sâkin hem de lâmdan önceki harf olan elifin sâkin olması nedeniyle sâkinlerden biri (elif) hazfedilerek (طَلْتُ) olur. Bu sefer mazisinin (فَعْلٌ) mi (فَعِلٌ) mi olduğu anlaşılamayacağından, hazfedilen aynu'l-fiil harekesi olan zamme, fâu'l-fiil olan (ط) harfine verilerek (طَلْتُ) olur. Aynı şekilde mazisi (فَعْلٌ) vezninde olan (قَوَّلَ) fiiline tâ bitiştiğinde (قَوَّلْتُ) olur. Ancak vâv müteharrik ve vâv'dan önceki harfin harekesi fethalı olduğundan vâv, elife dönüşerek (قَالْتُ) şeklini alır. Hem lâm sâkin hem de lâmdan önceki harf olan elifin sâkin olması nedeniyle sâkinlerden biri olan elif hazfedilerek, (قَلْتُ) olur. Bu sefer aynu'l-fiilin vâv mı veya yâ mı olduğu anlaşılamayacağından, hafz olunan aynu'l-fiilin cinsini temsil eden hareke, fâu'l-fiile verilir. Burada hazfedilen aynu'l-fiilin vâv ve vâv harfini temsil eden harekenin zamme olması münasebetiyle zamme harekesi, fâu'l-fiil olan (ق) harfine verilerek (قَلْتُ) olur.

بَابُ أَنْبِيَةِ الْفِعْلِ الْمَزِيدِ فِيهِ

ك "أَعْلَمَ" الْفِعْلُ يَأْتِي بِالزِّيَادَةِ مَعَ "وَالِي" وَ"وَلِي" "اسْتَقَامَ" "احْرَجْنِمَ" "انْقَصَا"
وَ"افْعَلْ" ذَا أَلْفٍ فِي الْحَشْوِ رَابِعَةً وَعَارِيًا وَكَذَاكَ "اهْبَيْحُ" "اعْتَدَلَا"
-لِي" مَعَ "تَوَلَّى" وَ"حَلْبَسَ" "سَبَسَ" اتَّصَلَا "تَدَخَّرَجَتْ" "عَدَيْطَ" "اخْلَوَى" "اسْبَطَرَ" تَوَا
وَ"احْبَنْطَأَ" "احْوَنْصَلَ" "اسْلَنْقَى" "تَمَسَّكَ" سَدَّ قَى "قَلَنْسَتْ" "حَوْرَبَتْ" "هَزَوْلَتْ" مُرَجَلَا
زَهْرَفَتْ "هَلَقَمْتُ" "رَهْمَسْتُ" "اَكْوَأَلَّ" تَرَهَّدَ شَقَمْتُ "اجْفَأَطَ" "اسْلَهَمَ" "قَطَرَنَ" الْجَمَلَا
-مَ "اذَلَمَسَ" "اهْرَمَعْتُ" وَ"اعْلَنْكَسَ" انْتَجَلَا تَرَمَسْتُ "كَلْتَبْتُ" "جَلَمَطْتُ" وَ"غَلَصَمَ" نُمَّ

وَأَعْلَوْتُ "اعْتَوَجَجْتُ" "بَيَّطَرْتُ" "سَنَبَلْتُ" "زَمْتُ" لَمَقٌ "اضْمَمَنْ" "تَسَلَّقِي" "وَاجْتَنِبْ حَلَا"

[Bilindiği üzere Arap dilinde fiiller, kökleri bakımından mücerred ve mezîdun fih olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Mücerred fiiller sülâsî ve rubâ'î olmak üzere iki kısma ayrılır. Yazar bu bölümde gerek sülâsî gerekse de rubâ'î olsun mezîd olan fiil kalıplarını ele almış, konunun bilindiğini varsayarak, doğrudan örnekleri saymaya başlamıştır. Yazarın sözlerinin daha iyi anlaşılması için konunun kısaca anlatılmasında fayda vardır: Sülâsî mezîd fiiller, 3 asil harfleri yanında sırasıyla 1, 2 veya 3 ek harf alarak mezîd fiiller oluşturulabilir. 3+1 (الثلاثي), (إِنْفَعَال) grubunda (ثلاثي مزيد فيه بحرفين) 3+2; (مُفَاعَلَة) ve (تَفْعِيل) (إِنْفَعَال) (المزيد فيه بحرف واحد) ve (أَفْعُول) (إِنْفَعَال) (إِسْتِفْعَال) ise (ثلاثي مزيد فيه بثلاثة أحرف) 3+3 ve (تَفَاعُل) ve (إِنْفَعَال) (أَفْعُول) kalıpları yer almaktadır. Rubâ'î mezîd fiiller de 4 asil harfler yanında sırasıyla 1 veya 2 ek harf kullanılmasıyla meydana gelirler. 4+1 (الرابعي المزيد فيه بحرف واحد) ve (تَفَعُّل) (الرابعي المزيد فيه بحرفين) grubunda ise (أَفْعَال) ve (إِنْفَعَال) vezinleridir. Ayrıca rubâ'î mücerrede mülhak olan fiiller vardır. Bunlar 3+1 olsa da eklenen harflerin (فِعَال), (فِعَال), (فِعَال), (فِعَال), (فِعَال) ve (فِعَال) vezinleridir. Bunun yanında rubâ'î mezîd fiillere mülhak olan (تَفَعُّل), (تَفَعُّل), (تَفَعُّل) (الرابعي المزيد فيه بحرفين الملحق برابع مزيد فيه) 3+2 ve (تَفَعُّل), (تَفَعُّل), (تَفَعُّل) (الرابعي المزيد فيه بحرفين الملحق برابع مزيد فيه) 3+2 ve (أَفْعَال) (إِنْفَعَال) vezinlerinde gelirler]

Görüldüğü üzere zâid olarak kabul edilen (سئلتمونيها) harflerinden biri ve birkaçı ile fiilin asıl harfleri olarak kabul edilen köklerine eklenince, meydana yeni fiiller mezîd fiil olarak adlandırılır. Burada yazar mezîd fiillerin konuları anlatmadan örneklerini şu şekilde sıralamıştır:

(عَدَيْتُ), (تَدَخَّرَجُ), (اعْتَدَلُ), (اهْبَيْخُ), (إِنْفَعَالُ), (أَفْعَالُ), (انْفَصَلُ), (أَحْرَنْجُمُ), (اسْتَقَامُ), (وَأَى), (وَأَى), (أَعْلَمُ), (سَلَّقِي), (تَمَسَّكَنْ), (اسْلَنْقِي), (أَحْوَنْصَلُ), (أَحْبَنْطَأُ), (اتَّصَلُ), (سَنَبَسُ), (حَلْبَسُنُ), (تَوَلَّى), (تَوَالَى), (اسْبَطَّرُ), (أَخْلَوَى), (كَلَّتَبُ), (تَزَمَسُنُ), (قَطَرُنُ), (اسْلَهَمُ), (أَجْفَأَطُ), (تَرْهَشَفُ), (أَكْوَأَلُ), (رَهْمَسُ), (هَلَقَمُ), (زُهْرَقُ), (هَرَوَلُ), (جَوْرَبُ), (قَلْنَسُنُ), (تَسَلَّقِي) ve (زَمَلَقُ), (سَنَبَلُ), (بَيَّطَرُ), (اعْتَوَجَجُ), (أَعْلَوْتُ), (اعْلَنْكَسُنُ), (أَهْرَمَعُ), (ادْلَمَسُنُ), (غَلَصَمُ), (جَلَمَطُ).

فَصْلٌ فِي الْمَضَارِعِ

بِعْضِ "نَائِي" الْمَضَارِعِ افْتَتِحَ وَهَلَهُ ضَمٌّ إِذَا بِالرُّبَاعِيِّ مُطْلَقًا وَصِلَا
وَافْتَحَهُ مُتَّصِلًا بِغَيْرِهِ وَلِعَيْدِ رِ الْيَاءِ كَسْرًا أَجْزَى فِي الْآتِي مِنْ "فَعَلَا"
أَوْ مَا تَصَدَّرَ هَمْزُ الْوَصْلِ فِيهِ أَوْ ال تَمَّا زَائِدًا كِ "تَزَكَّى" وَهُوَ قَدْ تَقَلَّا

فِي الْيَا وَفِي غَيْرِهَا إِنَّ أَحِقًّا بِـ "أَبِي" أَوْ مَا لَهُ الْوَاوُ فَأَاءٌ نَحْوُ قَدْ وَجَلَا

Mazi fiillerin başlarına nûn, hemze, tâ veya yâ (نَائِي) harflerinden biri getirilmek üzere muzari fiiller oluşturulur. Örneğin: (نَضْرِبُ), (أُكْرِمُ), (تَنْقِطُ) ve (يَسْتَخْرِجُ). Bu harfler muzâra'at harfleri olarak adlandırılır. Bu harfler rubâ'î mazilerin başına gelmek üzere muzariler oluşturuluyorsa, zammeli olarak okunurlar. Örneğin: (يُدَجِرُ), (أُكْرِمُ). Sülâsî, humâsî ya da sudâsî mazilerin başlarına getirilmek üzere oluşturulan muzarilerde ise bu harfler fethalı olarak okunurlar. Örneğin: (نَضْرِبُ), (أَسْمَعُ), (تَنْقِطُ) ve (يَسْتَخْرِجُ). Sülâsî (فَعَلَ يَفْعَلُ) babından, mazisi başında vasıl hemzesi bulunan (اسْتَخْرَجَ انْقَطَعَ، اجْتَمَعَ) gibi fiillerden veya mazisinin başında zâide tâ bulunan (تَكَلَّمَ) ve (تَرَكَّى) gibi mezîd fiillerden oluşturulan muzarilerde yâ dışındaki muzâra'at harfleri (يَعْلَمُ، يَغْلَمُ)، (أَعْلَمُ، إِعْلَمُ)، (يَعْلَمُ، يَغْلَمُ)، (تَعْلَمُ، نَعْلَمُ); (تَتَرَكَّى، نَتَرَكَّى)، (تَتَرَكَّى، نَتَرَكَّى); (أَتَرَكَّى، إِنْتَرَكَّى)، (تَسْتَخْرِجُ، نَسْتَخْرِجُ)، (تَسْتَخْرِجُ، نَسْتَخْرِجُ)، (أَسْتَخْرِجُ، إِنَسْتَخْرِجُ); (تَعْلَمُ، نَعْلَمُ); (تَتَرَكَّى، نَتَرَكَّى). (أَبِي) fiilinden oluşturulan muzarilerde veya (وَجَلَّ) örneğinde de görüldüğü üzere fâu'l-fiili vâv olan mazilerden inşa edilen muzarilerde ise tüm muzâra'at harfleri (ي، ت، ن، أ) hem fethalı hem de kesralı olarak okunabilir. Örneğin: (يَأْبَى، يَنْبَى) ve (تَأْبَى، تَنْبَى)، (نَأْبَى، نَنْبَى)، (أَأْبَى، أَنْبَى); (يُوجَلُ، يُوْجَلُ) ve (تُوجَلُ، تُوْجَلُ)، (نُوجَلُ، نُوجَلُ)، (أُوجَلُ، أُوجَلُ).

وَكَسْرٌ مَا قَبْلَ آخِرِ الْمُضَارِعِ مِنْ ذَا الْبَابِ يَلْزَمُ إِنَّ مَاضِيَهُ قَدْ حُطِلَا
زِيَادَةُ التَّاءِ أَوْلَا وَإِنْ حَصَلَتْ لَهُ فَمَا قَبْلَ الْآخِرِ افْتَحْنَ بِوَلَا

Başında tâ (ت) harfi bulunmayan mezîd fiillerin muzarilerinin sondan ikinci harfleri, kesralı olur. Örneğin: (أُكْرِمُ), (تَنْقِطُ) ve (يَسْتَخْرِجُ). Başında tâ (ت) harfi bulunan mezîd fiillerin muzarilerinin sondan ikinci harfleri ise fethalı olur. Örneğin: (تَتَكَلَّمُ) ve (يَتَبَاعَدُ).

فَصْلٌ فِي فِعْلِ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ

إِنَّ يُسْنَدُ الْفِعْلِ لِلْمَفْعُولِ فَأَتِ بِهِ مَضْمُومَ الْأَوَّلِ وَأَكْسِرُهُ إِذَا اتَّصَلَا
بِعَيْنٍ اعْتَلَّ وَاجْعَلْ قَبْلَ الْآخِرِ فِي الِ مُضِيٍّ كَسْرًا وَفُتِحَا فِي سِوَاهُ تَلَا
ثَالِثَ ذِي هَمْزٍ وَصَلِ ضُمَّ مَعَهُ وَمَعِ تَاءِ الْمِطَّوَعَةِ اضْمُمْ تَلَوْهَا بِوَلَا
وَمَا لِمَا نَحْوِ "بَاعٍ" اجْعَلْ لِثَالِثِ نَحْوِ وَ "اخْتَارَ" وَ "انْقَادَ" كَاخْتِيَرِ الَّذِي فَضَّلَا

Fiillerden edilgen çatı kalıpları elde etmek istendiğinde ilk harfe zamme harekesi verilir. Örneğin: (نَصِرَ). Eğer fiilin orta harfi yani aynu'l-fiili, vâv, yâ veya elif gibi illet harflerinden oluşuyorsa, fiilin ilk harfine kesra harekesi verilir. Örneğin: (فِيلَ). Mazi fiillerde sondan ikinci harfe de kesra harekesi verilir. Örneğin: (نَصِرَ). Muzari fiillerde ise sondan ikinci harfe fetha harekesi verilir. Örneğin: (يُفْتَحُ). Başında vasıl hemzesi bulunan mazi fiiller, edilgen çatı formatına dönüştürmek için üçüncü harfleri de hemzeyle beraber zammeli olur. Örneğin: (أُعْتَبِرَ), (أُنْطَلِقَ) ve (أُسْتُخْرَجَ). Başında tâ bulunan mazi fiiller, edilgen çatı formatına dönüştürmek için hem fiil başında bulunan tâ harfi hem de tâ'dan sonra gelen harf zammeli yapılır. Örneğin: (تُدْخِرُ) ve (تُعَلِّمُ). Nasıl ki ecvef fiillerin mazilerini edilgen yaptığımız zaman ilk harfleri kesralı oluyorsa, ister muzaaf isterse ecvef olsun (اِفْتَعَالَ) babındaki fiiller, edilgen yapılmak istendiğinde fiilin üçüncü harfleri de kesralı olur. Örneğin: (أُخْتِيرَ) (اِنْتَقِدَ).

فَصْلٌ فِي فِعْلِ الْأَمْرِ

مِنْ "أَفْعَل" الْأَمْرِ "أَفْعِل" وَأَعِزَّهُ لِسْوَا	– هَذَا كَالْمُضَارِعِ ذِي الْجَزْمِ الَّذِي اخْتَبَرَا
أُولُهُ، وَيَهْمَزُ الْوَصْلَ مُنْكَسِرًا	صِلَ سَاكِنًا كَانَ بِالْمُخْدُوفِ مُتَّصِلًا
وَالْهَمَزُ قَبْلَ لُزُومِ الضَّمِّ ضَمًّا، وَنَحْوِ	مُوَاغِرِي بِكَسْرِ مُشَمِّ الضَّمِّ قَدْ فَبِلَا

Mezîd rubâ'î fiillerin emir kipi, muzâra'at harfi silinerek yerine fethalı katı' hemzesi getirilmek suretiyle oluşturulur. Örneğin: (أَكْرَمَ). Diğer fiillerde ise eğer muzarilerdeki ikinci harf harekeliyse (يُقِيمُ، يَبِيعُ، يَخَافُ، يُدْخِرُ، يُضَارِبُ، يُوَالِي، يَتَعَلَّمُ، يَتَغَاوَلُ، يَتَدَخَّرُ) cezimliymiş gibi okunur (لَمْ يَقُمْ، لَمْ يَبِعْ، لَمْ يَخَفْ، لَمْ يُدْخِرْ، لَمْ يُضَارِبْ، لَمْ يُوَالِ، لَمْ يَتَعَلَّمْ، لَمْ يَتَغَاوَلْ، لَمْ يَتَدَخَّرْ) sonra, cezm edatı ve muzâra'at harfleri silinerek, emir kipi oluşturulur (قُمْ، بَعْ، خَفْ، دَخِّرْ، ضَارِبْ، وَالْ، تَعَلَّمْ، تَغَاوَلْ، تَدَخَّرْ). Eğer muzâra'at harflerinden sonraki harfler sakin ise bakılır; sondan ikinci harfler fethalıysa (يَضْرِبُ، يَنْطَلِقُ، يَسْتَخْرِجُ) yahut sondan ikinci harfler arızî olarak zammeliyse (يَزْمُونَ، يَمْشُونَ), muzâra'at harfi silinir yerine kesralı vasıl hemzesi getirilerek emir kipi oluşturulur. Örneğin: (إِذْهَبْ، اِعْلَمْ، اِضْرِبْ، اِنْطَلِقْ، اِسْتَخْرِجْ، اِمْشُوا، اِزْمُوا). Sondan ikinci harfler aslî olarak zammeliyse (يَدْعُو، يَدْخُلُ) muzâra'at harfi silinir yerine zammeli vasıl hemzesi getirilmek üzere emir kipi oluşturulur. Örneğin: (أَدْخُلْ، أَدْعُ). Sondan ikinci harfler arızî olarak kesralıysa (تَدْعِينِ، تَغْرِينِ) muzâra'at harfi silinir yerine kesralı ya da

zamme işmamlı kesralı vasıl hemzesi getirilmek üzere emir kipi oluşturulur. Örneğin: (ادْعِي ، اعْزِي).

وَشَدَّ بِالْحَذْفِ "مُرٌ" وَ "حُدٌ" وَ "كُنٌ" وَفَشَا
 "وَأْمُرٌ" وَ مُسْتَنْدَرٌ تَتَمِيمٌ "حُدٌ" وَ "كَلَا"

(أُوْمِرُ) , (أُوْحُدٌ) , (أُوْكُنُ) emir kipleri ise kural dışı olarak görülmüştür. Normalde (أُوْحُدٌ) , (أُوْمِرُ) ve (أُوْكُنُ) olarak gelmeleri gerekirdi. (مُرٌ) emri, vasıl durumunda (وَأْمُرُ) şeklinde normal formatında gelebilir. (حُدٌ) ve (كُنٌ) emirleri ise vasıl durumunda bile nadiren normal formatında kullanılır.

بَابُ أُبْنِيَةِ أَسْمَاءِ الْفَاعِلِينَ وَالْمَفْعُولِينَ

كَوْرُنٌ "فَاعِلٍ" اسْمٌ فَاعِلٍ جُعِلَا
 مِنَ الثَّلَاثِي الَّذِي مَا وَرَنُهُ فَعَلَا

[(فَعَلٌ) vezninde gelen lâzimî fiiller] ile (فَعُلٌ) vezninde olan fiiller hariç olmak üzere sülâsî mücerred fiillerin ism-i failleri, (فَاعِلٌ) vezninde gelirler. Örneğin: (ضَارِبٌ), (خَارِجٌ), (نَاصِرٌ), (وَارِثٌ), (حَاسِبٌ), (عَالِمٌ), (فَاتِحٌ), (جَالِسٌ).

وَمَنَّهُ صَيَغٌ كَ "سَهْلٍ" وَ "الظَّرِيفِ" وَفَدٌ
 يَكُونُ "أَفْعَلٌ" أَوْ "فَعَلَا" أَوْ "فَعَلَا"
 وَكَ "الْفُرَاتِ" وَ "عَفْرٍ" وَ "الْحَصُورِ" وَعُمٌ
 رٍ "عَاقِرٍ" وَ "جُنُبٍ" وَ مُشْبِهٍ "نَمَلًا"

(فَعُلٌ) vezninde olan sülâsî fiillerin ism-i failleri, genelde (فَعُلٌ) veya (فَعِيلٌ) vezninde gelir. Örneğin: (سَهْلٌ), (ظَرْفٌ) ise (ظَرِيفٌ) vezninde gelmiştir. Bununla beraber nadiren de olsa (فَعُلٌ) vezninde olan sülâsî fiillerin ism-i failleri şu vezinlerde de gelir: (أَفْعَلٌ), (فَعَالٌ), (فَعُلٌ), (عَفْرٌ), (فُرَاتٌ), (حَسَنٌ), (جَبَانٌ), (أَحْمَقٌ). Örneğin: (فَعُلٌ) ve (فَعُلٌ), (فَاعِلٌ), (فَعُلٌ), (فَعُولٌ), (فَعُلٌ), (فَعُلٌ), (فَعَالٌ), (فَعُلٌ), (فَطْنٌ) ve (جُنُبٌ), (عَاقِرٌ), (عُمَرٌ), (حَصُورٌ).

وَصَيَغٌ مِنْ لَازِمٍ مُوَازِنٍ "فَعَلَا"
 بِوَرْنِهِ كَ "شَحٍ" وَ مُشْبِهٍ "عَجَلَا"
 وَ "الشَّارِ" وَ "الأَشْنَبِ" "الجَدَلَانِ" ثُمَّتْ قَدٌ
 يَأْتِي كَ "قَانٍ" وَ شِبْهٍ وَاحِدِ البَحَلَا

(فَعُلٌ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i failleri, genel olarak (فَعُلٌ), (فَعَالٌ) veya (أَفْعَلٌ) vezinlerinde gelir. Örneğin: (عَجَلٌ), (أَشْنَبٌ) ve (جَزَلَانٌ). Ayrıca (فَعُلٌ) vezninde gelen bazı ism-i failler, (فَعُلٌ) şeklinde aynu'l-fiili sakin olarak okunabilir. Örneğin: (شَأُرٌ). Nadiren de olsa (فَعُلٌ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i failleri (فَاعِلٌ) veya (فَعِيلٌ) vezinlerinde de

gelebilir. Örneğin: (فَانِ), (نَحْيَالِ).

حَمَلًا عَلَى غَيْرِهِ لِنَسْبَةِ كَ "حَفِيدِ فِ " طَيْبِ " أَشْيَبِ " فِي الصَّوْغِ مِنْ فَعَلًا

Önceki iki beyitte, (فَعَلِ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i faileri, normal şartlarda (فَعَلِ), (أَفْعَلِ) veya (فَعْلَانُ) vezinlerinde geldiği ancak nadiren de olsa (فَاعِلِ) veya (فَعِيلِ) vezinlerinde de gelebilecekleri açıklanmıştı. Oysa ism-i faileri (فَاعِلِ) veya (فَعِيلِ) vezinlerinde gelenlerin (فَعَلِ) ve (فَعْلَانُ) vezinlerindeki sülâsî fiiller olduğu bilinmektedir. Yazar bu beyitte (فَعَلِ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i failerinin (فَعَلِ) veya (فَعْلَانُ) vezinlerindeki isim failerle bulunan bir ilişki (eş anlamlılık veya zıt anlamlılık gibi) nedenlerle (فَاعِلِ) veya (فَعِيلِ) vezinlerinde gelebildiğini açıklamıştır. Örneğin: (فَعَلِ) vezninde olan (حَفَيْتَ) fiili [aslı (حَفَيْتَ) dir.] ile (فَعْلَانُ) vezninde olan (تُقَلِّتُ) fiilleri arasında zıt anlam ilişkisi vardır. Bu nedenle nasıl ki (فَعْلَانُ) vezninde olan (تُقَلِّتُ) fiilinin ism-i faili, (فَعِيلِ) vezninde (تُقَلِّتُ) olarak gelebiliyorsa, aralarında zıt anlam ilişkisi bulunan (فَعَلِ) vezninde olan (حَفَيْتَ) fiilinin ism-i faili de (فَعِيلِ) vezninde (حَفَيْتَ) şeklinde gelebilir. Aynı şekilde normal şartlarda ism-i failinin (فَاعِلِ) formatında gelmesi gereken (فَعْلَانُ) vezninde olan (طَابَ) fiili ile (فَعْلَانُ) vezninde olan (حَبَّبْتُ) fiilleri arasında zıt anlam ilişkisi vardır. Bu nedenle nasıl ki (فَعْلَانُ) vezninde olan (حَبَّبْتُ) fiilinin ism-i faili, (فَعِيلِ) vezninde (حَبَّبْتُ) olarak gelebiliyorsa, aralarında zıt anlam ilişkisi bulunan (فَعْلَانُ) vezninde olan (طَابَ) fiilinin ism-i faili de (فَعِيلِ) vezninde (طَابَ) şeklinde gelebilir. Aynı şekilde normal şartlarda ism-i failinin (فَاعِلِ) formatında gelmesi gereken (فَعْلَانُ) vezninde olan (شَابَ) fiili, (فَعْلَانُ) vezninde olan (عَرَجَ) fiilleri arasında arızîlik bakımından bir anlam ilişkisi vardır. Bu nedenle nasıl ki (فَعْلَانُ) vezninde olan (عَرَجَ) fiilinin ism-i faili, (أَفْعَلِ) vezninde (أَعْرَجَ) olarak gelebiliyorsa, aralarında arızîlik ilişkisi bulunan (فَعْلَانُ) vezninde olan (شَابَ) fiilinin ism-i faili de (أَفْعَلِ) vezninde (أَشْيَبَ) şeklinde gelebilir.

و"فَاعِلِ" صَالِحِ الْكُلِّ إِنْ قُصِدَ ال حُدُوثِ نَحْوِ "عَدَا دَا جَادِلٌ جَدَلًا"

Yazar burada ister mazisi (فَعَلِ), ister (فَعْلَانُ), isterse de (فَعْلَانُ) vezninde olsun, ister müteaddî isterse de lâzimî olsun, eğer fiil süreklilik arz etmeyen bir durumu bildiriyorsa, ism-i faili de (فَاعِلِ) vezninde gelebilir. Örneğin: “mutlu oldu” demek olan (جَدَلُ) fiilinin ism-i faili, “neşeli” demek olan (فَاعِلِ) vezninde (جَادِلُ) şeklinde gelir. Görüldüğü üzere neşeli olmak süreklilik arz eden bir durum değildir. Çünkü bugün neşeli yarın mutsuz olunabilir. Ama

önceki örnekler, süreklilik vasfı ifade ederlerdi. Örneğin: (خَفِيفٌ) hafif, (ثَقِيلٌ) ağır, (حَبِيبٌ) kötü, (طَيِّبٌ) iyi, (شَابٌ) genç, (أَعْرَجٌ) topal ve (أَشِيبٌ) ise saç ağarmış demektir.

Özetlersek, eğer sülâsî bir fiil, geçici bir vasıf ifade ediyorsa, ism-i faili, (فَاعِلٌ) vezninde gelir. Aslında yazar bu bölümde ism-i faili ile sıfat-ı müşebbehe'yi birbiriyle ayırt etmeden ele almıştır. Normalde sülâsî fiillerin ism-i faileri (فَاعِلٌ) vezninde gelir. O da bu beyitle anlatılmıştır. Öyleyse konu başından bu beyte kadar anlatılan durumlar ise ism-i failer değil sıfat-ı müşebbeler için yapılan tanımlardır.

وَبِاسْمِ فَاعِلٍ غَيْرِ ذِي الثَّلَاثَةِ جِيءَ وَزُنُّ الْمُضَارِعِ لَكِنَّ أَوْلَا جُعِلَا
مِيمٌ تُضَمُّ وَإِنْ مَا قَبْلَ آخِرِهِ فَتَحَّتْ كَانَ اسْمٌ مَّفْعُولٍ وَقَدْ حَصَلَا

Sülâsî olmayan (sülâsî mezîdler ve rubâ'î mücerred) fiillerin ism-i faileri, ilgili fiillerin muzarileri başlarında bulunan yâ (ي) harfleri silinip yerlerine zammeli bir mîm (م) harfi eklenerek oluşturulur. Eğer muzarilerin sondan ikinci harfleri de fethali yapılırsa, ilgili fiillerin ism-i mefulleri elde edilir. Örneğin: (دَخَرَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يَدْخُرُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مَدْخُرٌ) şeklinde ism-i faili elde edilir. Aynı şekilde (أَكْرَمَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يُكْرِمُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مُكْرِمٌ) ism-i faili elde edilir. Aynı şekilde (انْقَطَعَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يَنْقَطِعُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مُنْقَطِعٌ) ism-i fail elde edilir. Aynı şekilde (اسْتَخْرَجَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يَسْتَخْرِجُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مُسْتَخْرِجٌ) ism-i faili elde edilir. Değindiği üzere bu ism-i failerin sondan ikinci harfleri fethali yapılırsa, ilgili fiillerin ism-i mefulleri elde edilir. Örneğin: (مُدْخِرٌ), (مُكْرِمٌ), (مُنْقَطِعٌ) ve (مُسْتَخْرِجٌ).

مِنْ ذِي الثَّلَاثَةِ بِالْمَفْعُولِ مُتَرْتَبًا وَمَا أَتَى كَ "فَعِيلٍ" فَهَوَّ قَدْ عُدِلَا
بِهِ عَنِ الْأَصْلِ وَاسْتَعْتَبُوا بِنَحْوِ "نَجَا" وَ"النَّسِي" عَنِ وَزْنِ مَفْعُولٍ، وَمَا عَمِلَا

Sülâsî mücerred fiillerin ism-i mefulleri ise normalde (مَفْعُولٌ) vezninde gelir. Örneğin: (مَنْصُورٌ), (مَضْرُوبٌ), (مَعْلُومٌ) ve (مُخْسُوبٌ). Ama bazı durumlarda (فَعِيلٌ) ve (فَعْلٌ) vezinlerinde de gelebilir. Örneğin: (جَرِيحٌ), (نَجَا) ve (نَسِي). Görüldüğü üzere (جَرِيحٌ), (مَجْرُوحٌ), (نَسِيٌّ) ve (مَنْسِيٌّ).

(سُحْفِيَّةٌ), (حُصُوصِيَّةٌ) ve (حُصُوصِيَّةٌ) gibi.

وَمَفْعَلٌ "مَفْعَلٌ" وَ "مَفْعَلٌ" وَبِنَا التَّ تَأْنِيثٌ فِيهَا وَصَمَّ قَلَمًا حَمَلًا

(مَكْبُرٌ). (مَدْحَلٌ). Örneğin (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ) ve (مَفْعَلٌ) vezinlerinde gelirler. Örneğin (مَدْحَلٌ). (مَكْبُرٌ), (مَهْلِكَةٌ) ve (مَهْلِكَةٌ) gibi.

"فَعْلٌ" مَقْبِسُ الْمَعْدَى وَ "الْفُعُولُ" لِعَيْدٍ رِه سَوَى فِعْلِ صَوْتٍ ذَا "الْفُعَالُ" جَلَا

Semâ'î masterlar anlatıldıktan sonra bu beyitle kiyâsî masterlar ele alınmaya başlanmıştır. Müteaddî (فَعْلٌ) ve müteaddî (فَعْلٌ) vezinlerinde olan fiil masterları, (فَعْلٌ) vezninde olurlar. Örneğin (نَصْرٌ) ve (ضَرْبٌ). Lazimî olan (فَعْلٌ) ve lâzimî olan (فَعْلٌ) vezinlerinde olan fiil masterları ise bakılır. Eğer "ses" ifade etmeyen fiillere ait iseler, (فُعُولٌ) vezninde gelirler. Örneğin: (خُرُوجٌ) ve (جُلُوسٌ). Eğer "ses" ifade eden fiillere ait iseler, (فُعَالٌ) vezninde gelirler. Örneğin: (بُكَاءٌ), (نُبَاحٌ) ve (صُرَاحٌ) gibi.

وَمَا عَلَى "فَعْلٌ" اسْتَحَقَّ مَصْدَرُهُ إِنْ لَمْ يَكُنْ ذَا تَعَدِّ كَوْنُهُ فَعْلًا

Lazimî olan (فَعْلٌ) fiiline ait master, (فَعْلٌ) vezninde gelir. Örneğin: (فَرَحٌ), (عَطَشٌ), (عَرَثٌ), ve (عَوْرٌ).

وَقَسْنُ "فَعَالَةٌ" أَوْ "فُعُولَةٌ" لِ "فَعْدٌ" مَثُ "كَالشَّجَاعَةِ وَالْجَارِي عَلَى سَهْلًا

(فَعْلٌ) fiiline ait masterlar, bu fiilin sıfat-ı müşebbehlerine göre değişir. Eğer (فَعْلٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (فَعِيلٌ) veznindeyse, masterı (فَعَالَةٌ) vezninde gelir. Örneğin (نَظْفٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (نَظِيفٌ) şeklinde olduğu için masterı, (نَظَافَةٌ) olarak gelmiştir. Eğer (فَعْلٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (فَعْلٌ) veznindeyse, masterı da (فُعُولَةٌ) vezninde gelir. Örneğin (سَهْلٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (سَهْلٌ) şeklinde olduğundan masterı da (سُهُولَةٌ) olarak gelmiştir.

وَمَا سَوَى ذَاكَ مَسْمُوعٌ وَقَدْ كَثُرَ "الْ" فَعِيلٌ" فِي الصَّوْتِ، وَالذَّاءُ الْمِمْضُ جَلَا

مَعْنَاهُ وَزُنُ "فُعَالٌ" فَلْيُقْسَمَنَّ، وَلِذِي فِرَارٍ أَوْ كَفَرَارٍ بِ "الْفُعَالُ" جَلَا

Bahsi geçen (فَعْلٌ), (فُعُولٌ), (فُعَالٌ), (فَعْلٌ), (فَعَالَةٌ) ve (فُعُولَةٌ) vezinleri dışında sülâsî mücerred masterları semâ'î olup ezberlenmesi gerekmektedir. Semâ'î olmakla beraber hayvan sesleri ifade eden masterların büyük bir kısmı (فَعِيلٌ) vezninde gelir. Örneğin: (صَهِيقٌ), (شَهِيقٌ), (هَيْقٌ), (شَحِيرٌ) ve (زَيْرٌ), (هَرِيرٌ), (نَعِيقٌ), (فَحِيحٌ) gibi masterların

(فَعَالٌ) vezninde geldikleri açıklanmıştı. Aynı şekilde hastalıkları ifade eden mastarlar da (فَعَالٌ) vezninde gelir. Örneğin (سَعَالٌ), (زُكَامٌ), (جُزَامٌ) ve (عُطَاسٌ). Kaçış veya imtina ifade eden mastarlar ise (فَعَالٌ) vezninde gelirler. Örneğin (فِرَاقٌ), (إِبَاقٌ), (شِرَاذٌ), (إِبَاءٌ), (جِمَاحٌ) ve (نِفَاقٌ) gibi.

"فَعَالَةٌ" لِحِصَالٍ وَ"الْفِعَالَةُ" دَعُ
لِحِرْفَةٍ أَوْ وِلَايَةٍ وَلَا مَهْلًا

İnsanda bulunan olumlu veya olumsuz özellikleri belirten mastarlar (فَعَالَةٌ) vezninde gelir. Örneğin (طَرِيفَةٌ), (نَطَافَةٌ), (سَعَادَةٌ), (فَطَانَةٌ), (عَبَاوَةٌ), (طَهَارَةٌ) ve (عَوَايَةٌ). Meslekî veya idarî kavramları ifade eden mastarlar ise (فَعَالَةٌ) vezninde gelirler. Örneğin (كِتَابَةٌ), (بِحَارَةٌ), (بِحَارَةٌ), (عِطَارَةٌ), (وِلَايَةٌ), (وِزَارَةٌ), (إِمَارَةٌ), (سَفَارَةٌ) ve (عِمَالَةٌ) gibi.

لِمَرَّةٍ "فُعْلَةٌ" وَ"فُعْلَةٌ" وَضَعُوا
لِهَيْئَةٍ غَالِبًا كَمِشْيَةِ الْحَيَاءِ

Burada ism-i merre konusu ele alınmıştır. Bir eylemin bir defa gerçekleştiğini belirten ifadeler, ism-i merre olarak adlandırılır ve (فُعْلَةٌ) vezninde olurlar. Örneğin: (شَرِبْتُ), (أَكَلْتُ), (جَلَسْتُ) ve (فَرَحْتُ). Eylemin gerçekleşme şeklini ifade eden yapılar ise (مِشْيَةٌ) örneğinde de görüldüğü üzere (فُعْلَةٌ) vezninde gelirler. (مِشْيَةُ الْحَيَاءِ), "kibirli yürüyüş" demektir.

فَصْلٌ فِي مَصَادِرِ مَا زَادَ عَلَى الثَّلَاثِيَّ

بِكَسْرِ ثَالِثِ هَمْزِ الْوَصْلِ مَصْدَرٌ فَعُ
لِ حَازُهُ مَعَ مَدِّ مَا الْأَخِيرُ تَلَا

(اِنكسَرَ), (اجتمعَ), (احمرَّ) ve (استخرجَ) gibi başında vasıl hemzesi bulunan sülâsî mezîd fiillerden mastar elde etmek için üçüncü harfleri kesralı yapılır ve sondan ikinci harflerine ise elif (ا) harfi eklenir. Örneğin: (اِنكسَارٌ), (اجتماعٌ), (احمرارٌ) ve (استخراجٌ).

وَاضْمُومُهُ مِنْ فِعْلِ التَّاءِ زَيْدٌ أَوَّلُهُ
وَإِكْسِيرُهُ سَابِقُ حَرْفٍ يَقْبَلُ الْعِلَالَ

(تَبَاعَدٌ), (تَكَلَّمَ) gibi harf sayısı üçten fazla olup ve başında tâ (ت) harfi bulunan fiillerden mastar elde etmek için sondan ikinci harfleri zammeli yapılır. Örneğin (تَبَاعُدٌ), (تَكَلُّمٌ) ve (تَدَخُّجٌ). Eğer son harfi (lâmu'l-fiili) illet (ا، ي، و) harflerinden oluşuyorsa, sondan ikinci harfleri kesralı olur. Örneğin (تَسَلُّفِيٌّ، يَتَسَلَّفِيٌّ، تَسَلُّفِيٌّ) gibi.

لِ "فَعْلَلٌ" اِثْنِ بٍ "فِعْلَالٍ" وَ"فَعْلَلَةٌ"
وَ"فَعْلَلٌ" اِجْعَلْ لَهُ "التَّفْعِيلُ" حَيْثُ حَلَا

مِنْ لَامٍ اِغْتَلَّ لِلْحَاوِيَةِ "تَفْعِلَةٌ"
أَلْزِمَ وَلِلْعَارِي مِنْهُ رُبَّمَا بُدِلَا

(فَعَّلَ) ve (فَعَّلَا) (فَعَّلَا) rubâ'î mücerredlerin) mastarları (فَعَّلَا) ve (فَعَّلَا) vezninde gelir. Örneğin (دَخَرَ) fiilinin mastarları (دَخَرَ) ve (دَخَرَجَةً) şeklinde gelir. (فَعَّلَا) vezninde olan fiillerin mastarlarında ise bakılır; lâmu'l-fiilleri illet (ا، ي، و) harflerinden oluşmuyorsa (تَفَعَّلَ) vezninde gelir. Örneğin (فَرَحَ) fiilinin mastarı (تَفَرَّحَ) şeklinde gelir. Lâmu'l-fiilleri illet harflerinden oluşuyorsa, mastar (تَفَعَّلَا) vezninde gelir. Örneğin (فَوَّأَ) fiilinin mastarı (تَفَوَّأَ) şeklinde olur. Bazen lâmu'l-fiilleri illet harflerinden oluşmuyorsa bile mastar (تَفَعَّلَا) vezninde gelebilir. Örneğin (دَكَرَ) fiilinin mastarı (تَذَكَّرَ) olarak gelebilmiştir.

وَمَنْ يَصِلُ بِـ "تَفَعَّلَا" "تَفَعَّلَ" وَ"أَلَّ
فَعَّلَا "فَعَّلَ" فَاحْمَدُهُ بِمَا فَعَّلَا
وَقَدْ يُجَاءُ بِـ "تَفَعَّلَا" لـ "فَعَّلَ" فِي
مَا لِلثَّلَاثِي "فَعَّلَى" مُبَالَغَةً
وَمِنْ "تَفَاعَلَ" أَيضًا قَدْ يُرَى بَدَلًا

Belirtildiği üzere, normalde (تَفَعَّلَ) fiilinin mastarı (تَفَعَّلَا) vezninde olması gerekir. Ama bazen (تَفَعَّلَا) vezninde de gelebilir. Örneğin (تَحَمَّلَ). Aynı şekilde (فَعَّلَا) fiilinin mastarı (تَفَعَّلَا) vezninde olması gerekirken, (فَعَّلَا) vezninde de gelebilir. Örneğin (كِدَّأَتْ). Bazı durumlarda "çokluk/kesret" manasını katmak amacıyla (فَعَّلَا) fiilinin mastarı (تَفَعَّلَا) vezninde de gelebilir. Örneğin (تَسَيَّرَ). Sülâsî fiillerde abartma manasını katmak maksadıyla (فَعَّلَى) vezninde gelebilirler. Örneğin (حَصَّصَى). Normalde (حَصَّأَ) şeklinde gelmesi gerekirdi. Çünkü mazisi sülâsî muzaaf olan (حَصَّأَ) fiilidir. Normal şartlarda (تَفَاعَلَ) vezninde gelen (تَفَاعَلَ) fiilinin mastarı da bazen (فَعَّلَى) şeklinde gelebilir. Örneğin mazisi (تَرَامَى) vezninde gelen fiilin mastarı, (تَرَامَى) vezninde gelmesi gerekirken, (رَمَّى) olarak gelebilmiştir.

وَبِـ "الْمُفَعِّلَةِ" "افْعَلَّ" قَدْ جَعَلُوا
مُسْتَعْنِيًا لَا لُزُومًا فَأَعْرَفَ الْمَثَلَا

Normal şartlarda (افْعَلَّ) vezninde olan sudâsî fiillerin mastarları (افْعَلَّ) vezninde gelir. Örneğin (اِسْتَفْرَأَ) ve (اِطْمَأَنَّ) (اِطْمَأَنَّ), (اِفْشَعْرَأَ) fiillerinin mastarları (اِسْتَفْرَأَ) ve (اِطْمَأَنَّ) şeklinde olur. Ama bu vezinde olan bazı fiillerin mastarları (فُعِّلِلَّةً) vezninde de gelebilir. Örneğin (طُمَأْنِينَةً) ve (فُشَعْرِيرَةً) gibi.

لـ "فَاعَلَّ" اجْعَلْ "فَعَالًا" أَوْ "مُفَاعَلَةً"
و"فِعْلَةً" عَنْهُمَا قَدْ نَابَ فَاحْتُمِلَا

(فَاعَلَّ) vezninde olan sülâsî mezîd fiil mastarları (فَعَالًا) ve (مُفَاعَلَةً) vezinlerinde gelir.

Örneğin (فَاتَل) fiilinin mastarları (فَاتَلًا) ve (مُفَاتَلَةً) şeklinde olur. Bu vezinde olan bazı fiillerin mastarları (فَعَلَّةً) vezninde de gelebilir. Örneğin (مَارَى) fiilinin mastarı kıyâsî olarak (مُمَارَاةً) ve (مِرَاءً) şekillerinde geldiği gibi, semâ'î olarak (فَعَلَّةً) vezninde (مِرْيَةً) olarak da gelebilir.

مَا عَيْنُهُ اعْتَلَّتِ "الإِفْعَالُ" مِنْهُ وَ"الِاسْتِ
تِفْعَالُ" بِالنَّاءِ وَتَعْوِيضُ بِهَا حَصَلًا
مِنَ الْمَزَالِ، وَإِنْ تَلَحَّقَ بِغَيْرِهِمَا
تُبْنَ بِهَا مَرَّةً مِّنَ الَّذِي عُمِلَا
وَمَرَّةً الْمَصْدَرِ الَّذِي تُلَازِمُهُ
بِذِكْرِ وَاحِدَةٍ تَبْدُو لِمَنْ عَمَلَا

Ecvefte (اِفْعَالٌ) ve (اِسْتِفْعَالٌ) vezinlerinde gelmesi gereken mastarlarda aynu'l-fiil olan illet harfi [elif (i)] hazf olunur, kelimenin sonuna tâ-i marbûta (ة) eklenir. Örneğin (اِجَابَةٌ) ve (اِسْتِقَامَةٌ). Tâ-i marbûta, bu iki mastar kalıbı dışındaki mastar sonlarına eklenirse, “bir defa” manasını katar. Örneğin (اِعْطَاءَةٌ). Eğer bu iki mastarda olduğu gibi kelimenin sonlarında tâ-i marbûta bulunan mastarlarla “bir defa” manası katmak istenirse, mastarların sonlarına (وَاحِدَةً) kelimesi eklenmek suretiyle bu anlam sağlanır. Örneğin (اِجَابَةٌ وَاحِدَةً) gibi.

بَابُ الْمَفْعَلِ وَالْمَفْعِلِ وَمَعَانِيهِمَا

مِنْ ذِي الثَّلَاثَةِ، لَا "يَفْعِلُ"، لَهُ ائْتِ بِ "مَفْعَلٍ"
عَلِ "لِمَصْدَرٍ أَوْ مَا فِيهِ قَدْ عَمِلَا
كَذَاكَ مُعْتَلٌ لَامٌ مُطْلَقًا وَإِذَا أَلِفًا
فَمَا كَانَ وَأَوَّاءٌ بِكَسْرٍ مُطْلَقًا حَصَلًا

Sülâsî mücerred fiillerden muzarisi (يَفْعِلُ) vezninden olmayanlar yani muzarisi (يَفْعَلُ) veya (مَفْعَلٌ) vezinlerinden gelenlerin mastar, ism-i zaman ve ism-i mekân kalıpları (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَخْرَجٌ) ve (مَذْهَبٌ) gibi. Lâmu'l-fiilleri illet harflerinden oluşan sülâsî mücerred fiillerde ise muzarisi ister (يَفْعَلُ) ister (يَفْعِلُ) isterse de (يَفْعَلُ) vezinlerinden olsun mastar, ism-i zaman ve ism-i mekân kalıpları (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَعْرُومٌ), (مَرْمُومٌ) ve (مَبْنُومٌ) gibi. Fâu'l-fiilleri vâv olan sülâsî mücerred fiillerde ise mastar, ism-i zaman ve ism-i mekân kalıpları (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَوْجِدٌ), (مَوْعِدٌ) ve (مَوْجِلٌ) gibi.

وَلَا يُؤَيِّرُ كَوْنُ الْوَاوِ فَأَنَّ إِذَا
مَا اعْتَلَّتْ لَامٌ كَمَوْمِي، فَأَنْعَ صِدْقٌ وَلَا

Lâmu'l-fiilleri illet harflerden ve fâu'l-fiilleri ise vâv olan fiillerde, fâu'l-fiillere göre değil lâmu'l-fiilleri dikkate alınarak (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَوْمِي) gibi.

فِي غَيْرِ ذَا عَيْنِهِ افْتَحَ مَصْدَرًا وَسِوَا
-هُ اَكْسِرْ وَشَدَّ الَّذِي عَنْ ذَلِكَ اعْتَزَلَا

Bunların dışında kalanlarda yani muzarisi (يَفْعَلُ) vezninden olan fiillerde mastar mîmî (مَفْعَلٌ) vezninde, ism-i zaman ile ism-i mekân kalıpları ise (مَفْعِلٌ) vezninde gelir. Örneğin: “oturmak” için (يَجْلِسُ) ve “oturulan yer” için ise (يَجْلِسُ) kullanılır.

Şimdiye kadar değindiğimiz kuralara uymayan mastar, ism-i zaman ile ism-i mekân yapıları ise şâz olup kural dışı mastar veya zarflar olarak değerlendirilmiştir. Şâz olarak kabul edilen yapılar ise şunlardır:

مَدَمَّةٌ مَنَسَكٌ مَضَنَّةٌ الْبَحَلَا	مَظْلَمَةٌ مَطْلَعُ الْمَجْمَعِ حَمْدَةٌ
مَحْشَرٌ مَسْكَنٌ مَحَلٌ مَن نَزَلَا	مَزَلَةٌ مَفْرُقٌ مَضَلَّةٌ وَمَدَبٌ
مَعْتَبَةٌ مَفْعَلٌ مَن "صَع" وَمِن "وَجَلَا"	وَمَعَجَرٌ وَبَنَاءٌ ثُمَّ مَهْلَكَةٌ
"مَوْقَعَةٌ كُلُّ ذَا وَجْهَاهُ قَدْ حُمِلَا	مَعَهَا مِنْ "احْسَب" وَ"ضَرَب" وَزُنْ مَفْعَلَةٌ

(مَحْشَرٌ), (مَدَبٌ), (مَضَلَّةٌ), (مَفْرُقٌ), (مَزَلَةٌ), (مَضَنَّةٌ), (مَنَسَكٌ), (مَدَمَّةٌ), (مَحْمَدَةٌ), (مَجْمَعٌ), (مَطْلَعٌ), (مَظْلَمَةٌ), (مَوْقَعَةٌ) ve (مَضْرَبٌ), (مَحْسَبٌ), (مَوْجَلٌ), (مَوْضِعٌ), (مَعْتَبَةٌ), (مَهْلَكَةٌ), (مَعَجَرَةٌ), (مَعَجَرٌ), (مَحَلٌ), (مَسْكَنٌ). Örnek verilen bu isimlerin aynu'l-fiilleri hem fethalı hem de kesralı olmak üzere iki şekilde okunur. Eğer okunan şekil ilgili fiilin kuralına uyarsa, diğer şekil şâz olarak kabul edilir. Konunun daha iyi anlaşılması için ilk sözcüğün analizini yapalım: Örneğin muzarisi (يُظَلِمُ) şeklinde geldiğinden mastar-ı mîmi normalde (مَظْلَمَةٌ) şeklinde olması gerekir. (مَظْلَمَةٌ) ise şâz kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle bu mastarlar hem normal olarak hem de şâz şeklinde gelebilirler. Şimdi sayacağımız mîmî mastarlar ise sadece şâz şeklinde gelirler.

وَالكَسْرُ أَفْرِدٌ لِ "مَرْفِقٍ" وَ "مَعْصِيَةٍ"	وَ "مَسْجِدٍ" "مَكْبَرٍ" "مَأْوٍ" حَوَى الْإِبِلَا
مِن "أَبُو" وَ "اغْفِر" وَ "عُذِر" وَ "أَحْم" مَفْعَلَةٌ	وَمِن "رَزَا" وَ "اعْرِف" "اطْنُن" "مَنْبِت" وَصِلَا
بِمَفْعَلٍ "اشْرَق" مَعَ "اغْرَب" وَ "اسْتَقَطَن" "رَجَع" "اجز"	رُزُ "ثُمَّ" مَفْعَلَةٌ "اقْدُر" وَ "اشْرَقَن" مَحَلَا
وَ "اقْبُر" وَمِن "أَرْب" وَتَلَّتْ أَرْبَعَهَا	كَذَا لِ "مَهْلِك" التَّثْلِيثُ قَدْ بُدِلَا

(مَظْلَمَةٌ), (مَعْرِفَةٌ), (مَزْرُئَةٌ), (مَحْمِيَّةٌ), (مَعْدِرَةٌ), (مَعْفِرَةٌ), (مَأْوِيَّةٌ), (مَأْوٍ), (مَكْبَرٌ), (مَسْجِدٌ), (مَعْصِيَةٌ), (مَرْفِقٌ), (مَنْبِتٌ), (مَشْرِقٌ), (مَعْرَبٌ), (مَسْقُطٌ), (مَرْجِعٌ) ve (مَجْرُرٌ) sözcüklerinin aynu'l-fiilleri normal olarak kesralı gelmemesi gerektiğinden, böyle kullanıldıkları için için şâz olarak değerlendirilmişlerdir. Mesela (رَفِقٌ) fiilinin muzarisi (يَفْعَلُ) vezninden (يَرْفُقُ) şeklinde geldiği için mastarının da (مَفْعَلٌ) vezninde (مَرْفُقٌ) şeklinde olması gerekirdi. Çünkü muzarisi (يَفْعَلُ) vezninde olan fiillerin mastar,

ism-i mekân ve ism-i zaman kalıplarının (مَفْعَلٌ) vezninde gelmesi gerekir. Bu ise (مَفْعَلٌ) vezninde (مَقْدَرَةٌ) şeklinde geldiği için şâz kabul edilmiştir. Ayrıca (مَفْعَلَةٌ) vezninde gelen (مَقْدَرَةٌ), (مَشْرِقَةٌ), (مَقْبِرَةٌ) ve (مَأْرَبَةٌ) dörtlüsü ile (مَهْلِكٌ) sözcüğünün aynu'l-fiilleri üç şekilde okunabilir. Örneğin (مَشْرِقَةٌ), (مَشْرِقَةٌ) ve (مَشْرِقَةٌ) denebilir. (شَرَقَ) fiilinin muzarisi (يَشْرِقُ) vezninde olup (يَشْرِقُ) şeklinde olduğundan mastarı da (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَشْرِقٌ) şeklinde olması gerekir. Çünkü muzarisi (يَفْعُلُ) vezninde olan fiillerin mastar, ism-i mekân ve ism-i zaman kalıpları, (مَفْعَلٌ) vezninde gelmesi gerekir. Bu nedenle (مَشْرِقَةٌ) normal kabul edilirken (مَشْرِقَةٌ) ile (مَشْرِقَةٌ) şâz olarak değerlendirilmiştir.

وَكَالصَّحِيحِ الَّذِي أَلْيَا عَيْنُهُ، وَعَلَى
رَأْيٍ تَوَقَّفَ وَلَا تَعْدُو الَّذِي نُقِلَا

Aynu'l-fiilleri yâ (ي) olan fiiller ise sahîh fiiller gibi değerlendirilir. Yani muzarisi (يَفْعُلُ) veya (يَفْعُلُ) vezinlerinden gelenlerin mastar-ı mîmi, ism-i zaman ve ism-i mekân zarfları (مَفْعَلٌ) vezninde gelirken, muzarisi (يَفْعُلُ) vezninden olanlarda mastar-ı mîmî (مَفْعَلٌ) vezninde, ism-i zaman ile ism-i mekân zarfları ise (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (عَاشَ) fiilinin muzarisi (يَعِيشُ) vezninde olduğundan mastarı (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَعَاشٌ) şeklinde olurken, ism-i zaman ile ism-i mekân şekli ise (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَعِيشَةٌ) şeklinde gelmiştir. Bu grupta yer alan tüm fiiller bu kurala uymayabilir. Bu kapsamda kural dışı olanlar da vardır. Örneğin (جَاءَ) fiilinin muzarisi (يَجِيئُ) vezninde olduğundan mastar-ı mîmî (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَجَاءٌ) şeklinde olması gerekirken, kurala uymayıp (مَجِيئٌ) şeklinde gelmiştir.

وَكَأَسْمِ مَفْعُولٍ غَيْرِ ذِي الثَّلَاثَةِ صُغِ
مِنْهُ لِمَا مَفْعَلٌ وَمَفْعَلٌ جُعِلَا

Sülâsî mücerred dışında kalan fiillerin mastar mîmî, ism-i zaman ile ism-i mekânları da ism-i mefulleri gibi olur. Örneğin (اسْتَخْرَجَ) fiilinin ism-i mefulü (مَسْتَخْرَجٌ) olduğundan mimi mastarı, ism-i zaman ile ism-i mekânı da (مَسْتَخْرَجٌ) şeklinde gelir.

فَصْلٌ فِي بِنَاءِ الْمَفْعَلَةِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى الْكَثْرَةِ

مِنْ اسْمٍ مَا كَثُرَ اسْمُ الْأَرْضِ "مَفْعَلَةٌ"
كَمَثَلِ "مَسْبَعَةٍ" وَالرَّائِدِ، احْتِزَالًا
مِنْ ذِي الْمَزِيدِ كِ "مَفْعَاعَةٌ"، وَ"مَفْعَلَةٌ"
غَيْرِ الثَّلَاثِيَّ مِنْ ذَا الْوَضْعِ مُتَّبِعٌ
وَرُبَّمَا جَاءَ مِنْهُ نَادِرٌ قُبُلَا

Bir yerde adları sülâsî mücerred veya sülâsî mezîd sözcüklerden oluşan bir şeyin çok sayıda bulunduğunu belirtmek için (مُفَعَّلَةٌ) kalıbı kullanılır. Ancak bu sözcükler sülâsî mezîdlerden oluşuyorlarsa, zâid harfler atıldıktan sonra, (مُفَعَّلَةٌ) kalıbına dönüştürülürler. Örneğin bir yerde çok sayıda yırtıcı hayvan varsa oraya (مُسَبَّعَةٌ), çok sayıda deve varsa oraya (مَأْتَلَةٌ), çok sayıda aslan varsa oraya (مَأَسَدَةٌ) denir. Ayrıca bir yerde çok sayıda yılan varsa, oraya (مُفَعَّاةٌ) denir. Görüldüğü üzere (أَفْعَى), sülâsî mezîd bir sözcüktür yani harf sayısı üçten fazladır. Bu nedenle bu sözcük (مُفَعَّلَةٌ) kalıbına dönüştürülürken, zâid olan ve sözcüğün başında yer alan hemze (إ) harfi atılmıştır. Aynı şekilde bir yerde bir şeyin çok sayıda bulunduğunu belirtmek amacıyla (مُفَعَّلَةٌ) veya (أَفْعَلَتْ) kalıpları da kullanılabilir. Örneğin bir yerde çok sayıda yırtıcı hayvan varsa orası için (أَسْبَعَتِ الْأَرْضُ) veya (الْأَرْضُ مُسْبَعَةٌ) ifadeleri de kullanılabilir. (مُفَعَّلَةٌ) ve (مُفَعَّرَةٌ) gibi bazı nadir kalıplar dışında (مُفَعَّلَةٌ) ve (أَفْعَلَتْ) kalıpları, sülâsî mezîdler için kullanılmamıştır.

فَصْلٌ فِي بِنَاءِ الْأَلَةِ

ك "مِفْعَلٍ" وَكَ "مِفْعَالٍ" وَ "مِفْعَلَةٌ"
 مِنْ الثَّلَاثِي صُغِ اسْمٌ مَا بِهِ عُمَلًا
 شَدَّ "الْمِدْقُ" وَ "مُسْعَطٌ" وَ "مُكْحَلَةٌ"
 وَ "مُدْهَنٌ" وَ "مُنْصَلٌ" وَالْآتِي مِنْ نَحْلًا
 وَمَنْ نَوَى عَمَلًا بِمَنْ جَارَ لَهُ
 فِيهِنَّ كَسْرٌ وَ لَمْ يَعْبا بِمَنْ عَدَلًا

Sülâsî mücerred fiillerden ism-i âlet yani araç ve gereç adlarını elde etmek için (مِفْعَلٌ), (مِفْعَالٌ) ve (مُفَعَّلَةٌ) kalıpları kullanılır. Örneğin asansöre (مُصْعَدٌ), anahtara (مِفْتَاحٌ) ve süpürgeye (مُكْسَحَةٌ) denir. Bu üç vezinde gelmeyen araç gereç isimleri ise şâz olarak değerlendirilir. Bu nedenle tokmak/(مُدْقٌ), enfiye kutusu/(مُسْعَطٌ), sürmedân, sürmelik/(مُكْحَلَةٌ), yağ kabı/(مُدْهَنٌ), kılıç/(مُنْصَلٌ) ve elek/(مُنْخَلٌ) gibi sözcükler şâz olarak görülmüştür. (مِفْعَلٌ) vezinde gelen bu sözcüklerle âlet edevat manası kastedilirse, diğer kurallı ism-i âletlerde olduğu gibi (مِفْعَلٌ) vezinde de okunabilirler. Örneğin (مُنْخَلٌ) sözcüğü ile un eleme aracı kastedilirse, (مُنْخَلٌ) olarak da okunabilir.

خاتمة

وَقَدْ وَفَيْتُ بِمَا قَدْ رُمْتُ مُنْتَهِيًا
 وَالْحَمْدُ لِلَّهِ إِذْ مَا رُمْتُهُ كَمَا
 ثُمَّ الصَّلَاةُ وَتَسْلِيمٌ يُقَارِعُهَا
 عَلَى الرَّسُولِ الْكَرِيمِ الْخَاتَمِ الرَّسُولِ

وَإِلَى الْعُرِّ وَالصَّحْبِ الْكِرَامِ وَمَنْ
 إِيَّاهُمْ فِي سَبِيلِ الْمَكْرُمَاتِ تَلَا
 وَأَسْأَلُ اللَّهَ مِنْ أَنْوَابِ رَحْمَتِهِ
 سِتْرًا حَمِيلاً عَلَى الرُّؤْيَاتِ مُشْتَمِلاً
 وَأَنْ يُبَيِّسَ لِي سَعْيًا أَكُونُ بِهِ
 مُسْتَنْبِشِرًا آمِنًا لَا بَاسِرًا وَجَلًا

Yazmak istediğim manzumeyi bitirmiş bulunmaktayım. Allah'a şükürler olsun ki isteğim gerçekleşmiştir. Son peygamber Resulullah'a, temiz ailesine, değerli sahabesine ve onların yolunda gidenlere de salât ve selam olsun. Allah'tan, hatalarımın tümünü örtecek rahmetinden güzel bir örtü dilerim. Diğer dünyada beni sevindirecek, üzülmemeye ve korkmama sebep olmayacak güzel işleri bana nasip etmesi ve kolaylaştırmasını Allah'tan niyaz ederim.

Sonuç

Arap edebiyatında *lâm kafiyesi* üzerine mürettep olması hasebiyle *lâmiyye* olarak meşhur olan çok sayıda kaside ve manzume bulunmaktadır. Önemli bir kısmı basit bahrinde kaleme alınan bu manzumelerde genel olarak Peygamber sevgisi, öğüt, nasihat ve vaaz gibi temalar işlenmiştir. Bu çalışmada ise İbn Mâlik tarafından sarf ilminde kaleme alınan *Lâmiyye* ele alınmıştır. Bu kapsamda sarf ilminin tarifi yapılmış, konuyla ilgili temel kavramlardan fiil ve lâmiyye sözcükleri açıklanmıştır. İbn Mâlik hakkında gereken malumatlar verildikten sonra manzumenin ismi, matbû' ve mahtût nüshaları, muhtevası, şerhleri ve metni gibi konular ele alınarak incelenmiştir.

Sarf ilminde öğrenciler için gerekli ve faydalı konuların manzumede kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmüştür. Ayrıca bu konuların belîğ ve mücez bir şekilde anlaşılır bir dille ifade edildiği tespit edilmiştir. Lâmiyyenin kısa ve anlaşılır bir şekilde nazım olarak kaleme alınması, öğrencilerin kolaylıkla ezberleyebilmelerini sağladığı anlaşılmıştır. Böylece manzume, öğrencilerin hayatları boyunca istifade edebilecekleri bir başucu kaynağı mahiyeti kazanmıştır.

Görüldüğü üzere eserin nazım şeklinde kaleme alınması; okunması ve ezberlenmesi açısından esere olumlu bir yön kazandırmıştır. Ancak bunun Arap öğrenciler açısından geçerli bir avantaj olduğu düşüncesindeyiz. Zira her ne kadar anlaşılır ve kolay bir dil kullanılmışsa da kolay anlaşılacak bir manzume olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü nazım şeklinde yazılan metinlerin, düz metinlerden daha zor olduğu bilinmektedir. Bu zorluğun özellikle yabancı öğrenciler nezdinde daha fazla hissedileceği de malumdur. Bu durumda Arapça bilmeyen ve başlangıç seviyesinde olan yabancı öğrencilerin manzumeyi anlamakta

sıkıntı çekecekleri de açıktır. Arap dilinde belli bir seviyeye gelen yabancı öğrenciler ise artık böyle bir manzumeye önemli derecede gereksinim duymayacaklardır. Manzumenin Osmanlı coğrafyasında yaygın bir şekilde rağbet görmemesinin nedenlerinden birinin bu olduğu kanaatindeyiz.

Belirtildiği üzere manzumenin, başlangıç seviyesindeki öğrencilere okutulması uygun olmasa da akademik seviyede çalışma yapanların bu mümtaz manzumeyi daha yakından tanımaları ve kendisinden istifade etmeleri gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle, Arap literatüründe önemli bir yere sahip olan manzumeyi günümüz okurlarına daha faydalı olacağı düşüncesiyle tercümesiyle birlikte sunuyoruz.

Kaynakça/References

- Ahmed, Ali. *el-Endelusiyyûn ve'l-Meğârîbe fî biladî'ş-Şami min nihâyeti'l-karnî'l-hâmis hatta nihâyeti'l-karnî't-tâsi' el-hicrî*. Dimaşk: Dâru Tulâs, 1. Basım, 1989.
- Akçakoca, Yusuf. "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-ef'âl Örneği". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1393-1416. <https://doi.org/10.17859/pauifd.793914>.
- Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mir Selim. *Îdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya/Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Bahrak, Cemâluddîn Muhammed b. 'Umer. *Fethu'l-akfâl ve hallu'l-işkâl bi şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*. nşr. Mustafa en-Nehhâs. Kuveyt: el-Mesâhim, 1414/1993.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdulhalim en-Neccâr, 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, 1959.
- Budeyr, Salah b. Muhammed. *Husûlu'l-meserre bi teshîli Lâmiyyeti'l-ef'âl bi ziyâdeti Bahrak ve'l-İhmîrî ve'd-Durra*. Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1430/2009.
- Ceknî, Ahmed b. Muhammed el-Ceknî. *'Avnu'l-mu'în bi şerhi'l-Lâmiyye ma'a ziyâdâti Bahrak ve İbn Zeyn*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1. Basım, 2001.
- Cerârî, Abdullah. *Şeyhu'l-cemâa el-Allâme Muhammed el-Mekkî (Şahsiyâtun Mağribîyye 3)*. b.y: Matba'atu'l-Cedîd ed-Dâru'l-Beydâ', 1. Basım, 1398/1978.
- Çakır, Mehmet. "Binâu'l-ef'âl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/179-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî VI 'asru'd-duvel ve'l-imârât eş-Şâm*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990.
- Esiyûbî, Muhammed Emin b. Abdullah. *Menâhilu'r-ricâl ve meradi'u'l-ettâl bi lebâni me'âni Lâmiyyeti'l-ef'âl*. Kahire: Dâru 'Umer b. Hattâb-San'a: Mektebetu'l-İmâmi'l-Vâzi'î, 1. Basım, 1428/2007.
- Hacî Hâlîfe, Mustafa b. Abdullah el-Osmanî. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya/Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Hamlâvî, Ahmed. *Şeza'l-arf fî fenni's-sarf*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2006.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Usmân. *el-Luma' fî'l-'Arabiyye*, nşr. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2010.

- İbnu'l-Hâcc, Tâlib b. Hamdûn. *Hâşiyetu't-Tâlib b. Hamdûn'alâ Şerhi Bahrak 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* nşr. Abdulkadir el-Arnâvut/Mahmut el-Arnâvut 10 Cilt. Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1413/1992.
- İbnu'l-Kâdî, Ahmed b. Muhammed İbnu'l-Kâdî. *Durretu'l-hicâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. b.y: y.y, 1. Basım, 1391/1971.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmi'lu'l-mekâsid*, nşr. Muhammed Kâmil Berekât. b.y: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1387/1967.
- İbnu'n-Nâzım, Bedruddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*. nşr. W. Volck. St. Petersburg: Der Akademik Vorgelegt, 1864.
- Mağînî, Ahmed b. İbrahim b. Abdulmevlâ. *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Bedruddîn b. Mâlik li Lâmiyyeti'l-ef'âl*. Kahire: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 2. Basım, 1426/2006.
- Muhîbbî, Muhammed Emin b. Fadlullah. *Hulâsatu'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşar*. 4 Cilt. b.y: el-Matba'atu'l-Vehîbe, 1284/1867-68.
- Özalp, Mehmet Sıdık-Taşdelen, Hasan. "Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 12/ (Eylül 2020), 193-222. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1299039>
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Sıddık, Âmâl İbrahim b. Ahmed. *Tahkîku'l-makâl ve teshîlu'l-menâl fî şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl li Muhammed b. el-Abbas et-Tilimsânî*. Mekke: Câmî'et-u Umî'l-kurrâ, Kuliyyet'ul-âdâb ve'l-'ulûm ve'l-idâre, Doktora Tezi, 1433/2012.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. b.y: Dâru'l-Fikir, 2. Basım, 1399/1979.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini-i men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1348/1930.
- Şinkîtî, Hasan b. Zeyn. *et-Turra şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*. nşr. Abdurraûf Hüseyin Ali. Dubai: el-Mesâhim, 1. Basım, 1417/1997.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1. Basım, 1405/1985.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2022): 062-080

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Amirali: Hüsameddin Lü'lü

Admiral of Saladin: Husam Ad-Din Lu'lu

Nadir Karakuş

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Associate Professor, Hitit University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History
Corum, Türkiye

nadirkarakus@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1508-9752>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Mayıs/May 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Temmuz/July 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2022

Atıf / Citation

Karakuş, Nadir. "Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Amirali: Hüsameddin Lü'lü". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz/July 2022), 062-080. <https://doi.org/10.54122/umde.1117252>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nadir Karakuş).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektas Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Öz

Tarihin yetiştirdiği büyük şahsiyetler, aynı zamanda çevrelerindeki yetenekli idareci, kumandan ve bilim insanları ile de başarıyı elde edip isimlerini ölümsüzleştirmişlerdir. 1187’de Kudüs’ü Haçlılardan geri alarak Orta Çağ’ın en büyük liderlerinden birisi olarak Doğu ve Batı’da haklı bir üne kavuşan Selâhaddîn Eyyûbî de bu liderlerden birisidir. Kazandığı zaferleri ve gerçekleştirdiği önemli işleri etrafındaki dirayetli ve sadık adamları ile elde eden Selâhaddîn’in başarılarını burada da aramak gerekir. Yahudi ve Hıristiyan hekimleri yanında ihtidâ eden kumandanları, onun başarılarına büyük katkı sağlamışlardır. Selâhaddîn’in Ermeni asıllı olan amirali Hüsameddin Lü’lü de bunların en seçkinlerindedir. Selâhaddîn’in denizlerde gözü kulağı olan bu yetenekli amiral, onun için oldukça önem arz eden Akkâ müdafaası esnasında şehre getirdiği hayati değeri haiz erzak ve malzemelerle Haçlıların bu şehri uzun süre ele geçirememelerinin aktörlerinden birisi olmuştur. Mısır’ın sosyal hayatı için de oldukça önemli işler yapan Selâhaddîn’in amirali, cömertliği ve yaptırdığı sosyal tesisler ile kendisinden bahsettirmiş, unutulmazlar arasına girmeyi başarmıştır. Onun en büyük başarılarından birisi de Selâhaddîn’in Mısır’da olmadığı bir zamanda Kızıldeniz’e inerek yaptıkları portatif gemilerle, Mekke ve Medine’yi de tehdit eden Haçlıları cezalandırıp kutsal mekânların güvenliğini sağlaması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hüsameddin, Selâhaddîn, Donanma, Gemi, Haçlılar.

Abstract

The great personalities of history have also achieved success with the talented administrators, commanders and scientists around them and immortalized their names. Saladdin Ayyubi, who gained a rightful reputation in the East and West as one of the greatest leaders of the Middle Ages by taking back Jerusalem from the Crusaders in 1187, is one of these leaders. It is necessary to look for the successes of Saladin, who realized his victories and important works with his astute and loyal men around him. Along with Jewish and Christian physicians, his converting commanders contributed greatly to his success. Husam ad-Din Lu’lu, who is of Armenian origin, is one of them. This talented admiral, who was Saladin’s eyes and ears on the seas, was one of the actors of the Crusaders’ failure to capture this place for a long time, with the vital supplies and materials he brought to the city during the defense of Akkâ, which was very important for Saladin. The admiral of Saladin, who also did very important works for the social life of Egypt, made a name for himself with his generosity and the social facilities he had built, and succeeded in becoming one of the unforgettable. One of his greatest achievements was to punish the Crusaders who threatened Mecca and Madina with the portable ships they built by landing in the Red Sea when Saladin was not in Egypt and ensuring the safety of the holy places.

Keywords: History of Islam, Husam ad-Din, Saladin, Navy, Ship, Crusaders.

Giriş

Selâhaddîn-i Eyyûbî (1171-1193), Orta Çağ İslâm dünyasında olduğu kadar Batı’da da kendisinden en çok bahsedilen kişilerden birisi olmuş, övgü dolu cümlelerin muhatabı haline gelmiştir. Fransız tarihçi Champdor, onu “İslâm’ın en saf kahramanı” olarak nitelendirirken hiç de haksız değildir.¹ İskoçyalı tarihî roman yazarı ve şairi Sir Walter Scott (öl. 1832), kaleme aldığı “*The Talisman*” adlı eserinde Selâhaddîn’in insanî meziyetlerini göklere çıkarırken, kendi kralı Arslan Yürekli Richard’ı eleştirmekten çekinmez.² Batılıların “*Saladin*” diyerek göklere çıkardıkları bu büyük hükümdar, onlar tarafında efsane olarak nitelendirilmiş ve

¹ Albert Champdor, *Saladin - Le plus pur Heros de l'Islam* (Paris: Editions Albin Michel, 1956), 15-356.

² Bk. Sir Walter Scott, *The Talisman* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009), 8-288.

Doğu'nun en sıcak yüzü olarak takdim edilmiştir.³ İtalyanların en büyük şairleri ve dillerinin yaratıcısı saydıkları Dante Alighieri (öl. 1321) ise "*İlâhi Komedya*" adlı eserinde Selâhaddîn'e de yer vererek onu, Araf'ta tek başına beklerken tasvir etmiştir.⁴ Selâhaddîn'i Endülüs'ten kutsal topraklara haccetmek için gelen Valensiyalı ünlü Arap seyyah İbn Cübeyr (öl. 1217) de methetmiş ve atının eyerinin onun tahtı olduğunu, dur durak bilmediğini söylemiştir.⁵ Bu yüce hükümdar, Memlük tarihçileri tarafından da unutulmamış ve kendisine "*el-Melikü'n-Nâsır*" gibi unvanlar verilerek göklere çıkarılmıştır.⁶

Selâhaddîn, bu büyük başarısını, kendi efsane kişiliğine borçlu olduğu gibi çevresindeki kumandanlarına ve âlimlerine de dayanarak elde etmiştir. Zira sosyal ve siyasal başarılar bir ekip işidir. Tarih, bu ekibini kuran liderlerin başarılarıyla, kuramayanların da hezimetleriyle doludur. Başarılı bir ekip kuran Selâhaddîn'in kurduğu bu ekip arasında kendisine kumandanlık, üstâdüddârlık⁷ yapan Bahâeddin Karakuş el-Esedî, aynı zamanda Sultan'a mühendis olarak da hizmette bulunmuştur. 572/1176-1177de Selâhaddîn'e arazi ölçümü ve iktâların taksimi işinde yardımcı olan Bahâeddin, 569/1173-1174'de Mukattam Tepesi üzerinde, daha sonra Memlüklere (1250-1517) ve Osmanlılara da hizmet verecek olan Kal'atü'l-Cebel'in inşa görevini de üstlenmiştir.⁸ Diğer yandan Selâhaddîn'in büyük zaferler kazanmasında etkin rol oynayan Begteginlilerin son hükümdarı Muzafferüddin Kökböri (1190-1233),⁹ "*en-Nûriyye*" birliklerinin kumandanı İzzeddin Cürdîk ve Bedreddin Duldurum el-Yarûkî,¹⁰ Yusuf b. Zeyneddin gibi efsane kumandanları vardır.¹¹ Etrafındaki yakın adamlarına oldukça değer veren Selâhaddîn, veziri, Dîvân-ı İnşâ başkanı, edip ve şair Kadı

³ John Man, *Saladin: The Life, the Legend and the Islamic Empire* (London: Corgi Books 2016), 10-375; Tariq Ali, *The Book of Saladin* (London: Verso, 1998), 5-385; Hamilton A. R. Gibb, *The Life of Saladin* (London: Oxford University Press, 1973); 10-73.

⁴ Dante, *İlâhi Komedya: Cehennem, Araf, Cennet*, çev. Feridun Timur (Ankara: Maarif Vekâleti, 1955), 2/85.

⁵ Bkz. İbn Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler (İstanbul: Selenge Yayınları, 2003), 219

⁶ İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-Enâm fi Târihi'l-İslâm*, thk. Semîr Tabbâre (Beirut: y. y., 1999), 42, 54, 65, 77, 86, 124.

⁷ Bazı Müslüman devletlerde sarayın ve sultan emlakının idaresinden sorumlu görevliye verilen addır. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara: TTK Yayınları, 1941), 59, 78, 80, 338, 339; Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlüklük Döneminde Saray Ağalığı Üstâdüddârlık (1250-1382)* (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2008).

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sadr, 1900-1904), 4/91; Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Asâr* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 3/199, 352; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, nşr: M. Hüseyin Şemseddin, (Beirut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 2/223; 6/54, 89; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957), 2/53; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 4/266.

⁹ İmâdüddin Kâtib İsfahanî, *Berku's-Şâmî*, thk. Fâlih Hüseyin (Amman: Müessesetü Abdülhamid Şevmân, 1987), 5/23, 77; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre fi Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, (b. y., y. y., ts.), 1/31-33; Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/203, 368; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, thk. İbrahim ez-Zeybek, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 3/113, 246, 276.

¹⁰ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye fi Mehâsini'l-Yûsufiyye*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994), 104, 223, 344.

¹¹ İbn Vâsıl, *Müferric*, 2/22; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b. y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 22/288; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/114; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/31, 35; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.), 3/44.

Fâdıl'a özel bir yer vermiştir. Bu sebepten dolayı, Selâhaddîn'in ele geçirdiği ülkeleri kılıcıyla değil Kadı Fadıl'ın kalemi ile fethettiğini söylemesi, uzun süre hafızalarda yer edinecektir.¹² Hadis âlimi Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed es-Silefî (öl. 1180) ise ona disiplinli olmayı ve âlimlere saygı duymayı öğretmiştir.¹³ Hocası, Selâhaddîn bir ders esnasında kardeşi el-Âdil ile sohbetle dalınca, kibarca müdahalede bulunarak hadis okunurken konuşulmayacağını hatırlatmış ve ona unutamayacağı bir ders vermiştir.¹⁴

Selâhaddîn'in bu yıldızlar geçidi gibi olan yakın çevresi arasında ihtidâ eden ve kendisine oldukça güvendiği kimseler de vardır. Hatta kendisi bir Yahudi olan ilâhiyatçı, filozof ve tabip İbn Meymûn'a (öl. 1204) kendisinin ve oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali'nin sağlığını dahi emanet etmiştir.¹⁵ Dımaşk'taki başhekimisi aslen Hıristiyan olan İbnü'l-Mitrân ise aynı zamanda ihtidâ ederek, Selâhaddîn devrinde (1175-1193) önemli bir konuma yükselmiştir.¹⁶ Her dinden ve milletten yetenekli ve sadık adamları safında bulunduran Selâhaddîn, bu özelliği ile de 1187'de Hittîn Savaşı'nda Haçlı ordularını mağlup etmiş ve hemen akabinde de Kudüs'ü ele geçirmiştir.¹⁷ Selâhaddîn'in tıpkı Kadı Fadıl gibi Fatımîlerden saflarına kattığı bir başka önemli isim de Hüsameddin Lü'lü isimli amiralidir. Bu dönemde Eyyûbîlerin donanma kumandanlarına "*Mütevelli el-Ustûl*" ismini verdiklerini de bu arada hatırlatmamız gerekir.¹⁸ Onun Mısır'da rayına oturttuğu donanma teşkilatı ve komuta yetenekleri, Selâhaddîn'e önemli avantajlar kazandırmış ve Haçlılar karşısında tutunmasının en önemli nedenleri arasında sayılmıştır. Bu makalemizin amacı ise Selâhaddîn döneminin, birlikte uyumla hareket eden birçok milletten ve dinden oluşan idârî yapısının, kendisine ve İslâm âlemine hangi artıları kazandırdığını Hüsameddin Lü'lü üzerinden ortaya koymak olacaktır.

¹² İbn Vâsıl, *Müferric*, 1/200; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 22/83.

¹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 21/17, 28; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (b.y., Dâru'l-Fikr, ts.), 5/2285; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/251; Makrizî, *Hitât*, 3/406; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 6/127; İbn Vâsıl, *Müferric*, 2/56.

¹⁴ İbn Nukta, *et-Taşyîd li-Ma'rîfeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Esânîd*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: y. y., 1408/1988), 179.

¹⁵ İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1965), 582-583; M. Ullmann, *Die Medizin in Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1970), 167-169; Henry S. Gehman, "Maimonides and Islam", *The Moslem World*, 25/4 (1935), 375-386.

¹⁶ Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, 3/224; 4/293; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zaman*, 21/390; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Târîhi*, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: TTK Yayınları, 1950), 2/449.

¹⁷ Stanley Lane-Pool, *Saladin and the Fall of the Jerusalem* (London: Independently Published, 1898), 197-217; Thomas F. Madden, *The Concise History the Crusades* (New York: Rowman & Littlefield, 2014), 61-71.

¹⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/65.

1. Yetişmesi ve Kişiliği

Selâhaddîn'in amiralî Hüsameddin Lü'lü, daha önce Mısır'a da hâkim olan Fatımîler (969-1171) zamanında hâciblik görevi yapan¹⁹ Ermeni asıllı bir mühtedi idi.²⁰ Fâtımîler Arap asıllı olmalarına rağmen idarelerinde Ermenilere oldukça fazla yer vermişler ve vezirlikten kumandanlığa kadar onlara görevler tevdi etmişlerdi. Ermeni asıllı vezir Bedrû'l-Cemâlî (öl. 1094), Fatımî Halifesi Müstansır-Billâh döneminde (1036-1094), devleti yıkılmanın eşiğinden kurtardığı gibi Alparslan'ın meşhur kumandanı, Kudüs fatihi Atsız'ı (1071-1079) Mısır önlerinde durdurmayı başarmıştı.²¹ Daha sonra Ermeni vezir olarak onun oğlu Efdal (öl. 1221), Fâtımî halifeleri Müsta'li-Billâh (1094-1101) ile Âmir-Biahkâmillâh'a (1101-1130) hizmette bulunmuştu.²² Daha sonraki halifelerden Hâfız-Lidînillâh (1132-1149), Ermeni Behram'ı geniş yetkilerle vezir yaparak ona, "seyfü'l-İslâm, tâcü'l-hilâfe" gibi oldukça tumturaklı unvanlar bahşetmişti. Bu geniş yetkileri suistimal eden Behram da Ermenistan ve Tel Bâşir'den ırkdaşlarını getirterek Mısır'da Ermeni nüfusun artmasını sağlamıştı.²³

Selâhaddîn'in amiralî de muhtemelen Mısır'ın bu Ermeni geçmişi ile bölgeye gelmiş ve burada Müslüman olmuş bir kimseydi. Yine Fatımîlerin donanma ile ilgili oluşturmuş oldukları Dîvânü'l-amâir'de²⁴ de görev yapmıştı. Daha sonra da Selâhaddîn'in 1171'de Mısır'a tamamen hâkim olmasıyla bu birikimini Eyyûbîlere sunmuştu. Fâtımîlerden Eyyûbîlere uzanan devlet tecrübesi ile de Ermeni mühtedimiz, Selâhaddîn'in kurduğu ve başına kardeşi el-Âdil'i atadığı Dîvânü'l-üstûl'de²⁵ görev almıştı. Hüsameddin Lü'lü, Selâhaddîn için oldukça önemli hizmetler yaptığı için olsa gerek Hüsâmeddin isminden ziyade "inci tanesi" anlamına gelen "Lü'lü" lakabı ile tanınmıştı.²⁶

Daha önce Fatımî ordusunda da görev yaptığını zikrettiğimiz Hüsameddin, Selâhaddîn 1171'de Mısır'a hâkim olduktan sonra onun emri altına girmiş ve donanmanın başına

¹⁹ İsfahânî, *el-Berku'ş-Şâmî*, 5/69-70; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü Mübtede' ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevi'ş-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 5/349, 360; Makrizî, *Hitât*, 3/147, 156; İbn Vâsil, *Müferric*, 2/128, 312; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 21/285; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/134.

²⁰ Makrizî, *Hitât*, 3/156; T. M. P. Duggan, "Dirty Wars, The World is a Battlefield", *Journal of Book Notices, Reviews and Translations*, ed. J. Scahill (London: Libri, 2016), 2/107-132.

²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 8/412; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 19/322-323; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, çev. Ali Sevim (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 25; İbn Haldun, *İber*, 4/82-83; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 5/101; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Kumandanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (Ankara: TTK Yayınları, 1990), 41; Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 40-41.

²² İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, nşr. Fuat Sezgin (Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1408/1988), 11/209-212.

²³ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ fi Sinaati'l-İnşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 8/263; 15/52; İbn Vâsil, *Müferric*, 2/26; 3/11; Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar*, Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/402-403; Makrizî, *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.) 4/344.

²⁴ Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/495; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, 3/569; 15/130; Makrizî, *Hitât*, 2/354, 408, 422-423.

²⁵ Makrizî, *Hitât*, 3/399; Makrizî, *Sülûk*, 1/221.

²⁶ İsfahânî, *el-Berku'ş-Şâmî*, 5/69-70; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/397; İbn Haldun, *İber*, 5/360; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 21/285.

getirilmişti. Oldukça cömert olduğuna şahit olduğumuz Amiral Hüsameddin, günlük 12.000 somun ekmeği fakirlere dağıtarak yardımseverliğini gösterirdi. Onun bu hayırseverliği Ramazan ayı geldiğinde farklı bir boyuta bürünürdü. Bu kutsal ayda üç gemiye yüklediği erzakı erkekler, kadınlar ve nihayet çocukların takip ettiği fukara grubuna dağıtan Hüsameddin, Mısır halkı tarafından da oldukça sevilirdi. Bir donanma kumandanı ancak böyle yardımda bulunur dercesine, 21 zira²⁷ uzunluğundaki gemilerine doldurduğu yardımları muhtaçlara dağıtan Selâhaddîn'in amirali, "Şark'ın En Sevgili Sultanı" tarafından da sevilir ve takdir edilirdi. Hüsameddin Lü'lü'nün yaptığı yardımlar dışında Kahire'de bazı kurumlar da inşâ ettiğini görüyoruz. O, Kahire'de Dâru's-Sinânî'nin bitişiğine Lü'lü Hamamı olarak bilinen bir hamam yaptırarak ismini ölümsüzleştirmişti.²⁸ Ancak Selâhaddîn'in amiralinin ismini ölümsüzleştireceği başka olaylar da vardı ve bu olaylar tarihin akışını değiştirecek mahiyette idi.

2. Haremeyn'in Kurtarıcısı

Haçlı seferleri, Antakya Prinkepsi Tancred (öl. 1112),²⁹ Nureddin Zengî'nin (1146-1174) Halep Hapishanesi'ne atarak kendisinden kurtulduğu Urfa Kontu II. Joscelin de Courtenay (öl. 1159)³⁰ gibi acımasız Haçlı liderlerinin vahşet ve katliamlarına sahne olmuştu. Nureddin'in 1160 yılında Halep hapishanesine attığı bir başka acımasız Haçlı lordu da Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon idi.³¹ Yaklaşık on altı yıl Halep zindanında kalan Renaud, 1174'te Suriye'nin gerçek efendisi Nureddin'in vefatından sonra serbest bırakılmıştı. Mısır'daki Selâhaddîn, bu sırada önce Dımaşk'a hâkim olmuş daha sonra Halep önlerine gelince Nureddin'in oğlu es-Salih İsmail ve beraberindeki nâibi Gümüştengin tarafından şehre alınmamıştı. Bununla da kalmayan Halep'teki Müslümanlar Frankların kendilerine verdikleri destek karşılığı, Renaud'u serbest bırakmak gibi bir hata işlemişlerdi.³²

²⁷ Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan ve arşın olarak da bilinen bir uzunluk ölçüsü.

²⁸ Makrizî, *Hîtât*, 3/156.

²⁹ Bk. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*, çev. Susan B. Edgington (Oxford: Clarendon Press, 2007), 1/144 vd.; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, (New York: Columbia University Press, 1943), 1/236 vd.; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesî (952-1136) ve Papaz Grîgor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: TTK Basımevi, 2000), 188 vd.; Robert L. Nicholson, *Tancred: A Study of His Career and Work in Their Relation to the First Crusade and the Establishment of the Latin States in Syria and Palestine* (Chicago: University of Chicago Press, 1940).

³⁰ Bk. İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 177; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/335; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/369; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 1/246; İbn Vâsıl, *Müferric*, 1/123; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 27/143; Claude Cahen, *La Syrie du Nord a l'Epoque des Croisades et la Principaute Franque d'Antioche* (Paris: Geuthner, 1940), 390 vd.

³¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 30/316-317; William of Tyre, *A History of Deeds*, 2/284; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, 332-333; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 267; Nadir Karakuş, *Nureddin Zengî* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 80.

³² Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 2/400; William of Tyre, *A History of Deeds*, 2/414; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 2/341; Carole Hillenbrand, "The Imprisonment of Reynald of Châtillon", *Texts, Documents and Artefacts: Islamic Studies in Honour of D. S. Richards*, ed. Chase F. Robinson (Leiden: Brill, 2003), 79-101.

Bundan sonra yaptığı bir evlilikle kendisini Maverâ-i Ürdün senyörü bulan Renaud de Châtillon, Suriye-Mısır ticaret yolunun ortasındaki muhkem Kerek Kalesi'nde üslenerek kervanlara zarar verip onları yağmalamaya başlamıştı.³³ Arapça'yı çok iyi konuştuğu söylenen Renaud³⁴, bundan sonra saldırganlığının yeni bir evresine geçmiş ve çılgınca bir arzuya Kızıldeniz seferine çıkmaya karar vermişti.³⁵ Gayesine ulaşmak isteyen Renaud, Hicaz'a giden hac yolunu tutmak amacı ile 578/1182-3'te beş gemilik bir filo kurduymuştu.³⁶ Bu portatif gemileri, parçalar halinde Kızıldeniz'e develerin sırtında, çöl kumlarını aşarak bedevîlere taşıtmış³⁷, daha sonra da Eyle (Akabe) Körfezi'nde³⁸ monte ederek, yola çıkarmıştı.³⁹

Bugün Ürdün'ün denizle bağlantısını sağlayan tek merkez olarak karşımıza çıkan Akabe Körfezi, Franklar tarafından Alia veya Elyn şeklinde adlandırılır. Dağlardan körfeze doğru açılan geçit, Akabetü'l-Eyle olarak bilinirken sonraları Akabe olarak kısaltılmış ve şehrin de adı olmuştur.⁴⁰ Burası, 1115 yılında Kudüs Krallığı'nın hâkimiyetine girmiş, Kral I. Baudouin (1100-1118), önce Şevbek dolaylarında "Kral Dağı" anlamına gelen "*Crac de Montreal*" isminde bir kale yaptırmış, daha sonra da Akabe şehrini işgal ederek, burada bir iç kale inşa edip tahkim etmişti.⁴¹ Daha sonra da aynı bölgede yer alan Firavun Adası'nda bir kale inşa ettiren Haçlılar, bu avantajları ile Dimaşk ile Mısır ve Arabistan arasındaki yollara hâkim olmuşlardı.⁴² Fakat Selâhaddîn, Mısır'a hâkim olduktan kısa bir süre sonra 566/1171'de burayı yaptırdığı portatif gemilerle ele geçirerek, şehri ve adayı zapt etmişti.⁴³

Bu bölge, Müslümanlar için sadece ticaret yolları açısından değil, aynı zamanda Asr-ı Saadet'ten izler taşıması açısından da büyük bir manevî önem arz ediyordu. Hz. Peygamber,

³³ William of Tyre, *A History of Deeds*, 2/499-500; Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 57; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 312-314; W. B. Stevenson, *The Crusaders in The East* (Cambridge: Cambridge University Press, 1907), 224.

³⁴ Duggan, "Dirty Wars", 2/114. Arapça konuşmayı da muhtemelen Halep zindanında geçirdiği yaklaşık on altı yıllık sürede öğrenmiş olmalıdır.

³⁵ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2000), 187.

³⁶ Duggan, "Dirty Wars", 2/114.

³⁷ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/134; Harold Lamb, *Selâhaddîn Eyyûbî ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), 86.

³⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/117'de Eyle denizi olarak kaydeder; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/134; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 332.

³⁹ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/134; İbn Haldun, *İber*, 5/349; Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 371.

⁴⁰ Ya'kût, *Mu'cem*, 4/151.

⁴¹ William of Tyre, *A History of Deeds*, 1/506; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F. Rita Ryan (Knoxville: University of Tennessee Press, 1969), 215.

⁴² Bk. Heyd, *Ticaret Tarihi*, 187; David Abulafia, "The Role of Trade in Muslim-Christian Contact during the Middle Ages", *The Arab Influence in Medieval Europe*, ed. Dionisius A. Agius and Richard Hitchcock (Reading, UK: Ithaca, 1994), 1-24.

⁴³ H. W. Gidden, "Ayla", *Encyclopedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1954), 1/783-84; Mustafa L. Bilge, "Akabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/209-210.

Eyle rahibine gönderdiği mektuba müsbet cevap verilmesi üzerine kendilerine bir ahidnâme göndermişti.⁴⁴

1171 yılında ellerinden çıkan Eyle, Haçlılar için çok büyük bir önem arz ediyordu ve ilk hedefleri burası idi.⁴⁵ Renaud, buradan hareketle Mekke'ye giden tüccar gemilerini soymak ve Haremeyn'i tehdit etmek için harekete geçmişti. Bu dizginlenmesi güç pervasız Haçlı lordu, Müslümanların kutsallarını ayaklar altına almak istiyor, zenginliklerini de yağmalamayı amaçlıyordu.⁴⁶ Onun gerçek hedefinin Mekke ile Medine olduğu söyleniyor, İslâm'ın kalbi olan Kâbe'yi yıkmayı hedeflediği konuşuluyordu.⁴⁷

Gemilerini siyaha boyatan bu acımasız ve pervasız Haçlı senyörü, ilk hedefi olarak Akabe Körfezi'nin üst ucunda bulunan Eyle Limanı'nı kuşatmıştı. Kısa sürede oluşturduğu donanmasını iki kola ayırmış, bir kısmı Müslümanların elindeki Eyle Kalesi'ne iki gemi ile⁴⁸ gelerek burasını muhasara altına alırken diğer gemiler ise daha iç bölgede yer alan Ayzâb tarafına giderek, sahil tarafında yağma ve talan yapmaya başlamıştı.⁴⁹

Hint Okyanusu bağlantılı Hicaz ve Yemen ticareti ile zengin Aden, Haçlıların iştahını kabartıyor, ele geçirecekleri değerli mallar, onların bu çılgınca arzularını daha da kamçılıyordu.⁵⁰ Renaud de Châtillon, Ayzab'ın dışarı ile bağlantısını kesmek üzere kendisi iki gemi ile burada kalmış⁵¹ diğer üç gemisi kimseye görünmeden Kızıldeniz'in güney sularına doğru yol almaya başlamıştı. Haçlılar, yaklaşık beş asırdır bir Müslüman gölü olan Kızıldeniz'in bir sahil köyünden diğerine giderek buralardan zengin ganimetler elde etmişlerdi. Pelerin ve zırhlar içinde, Müslüman hacıların karşısında beklenmedik bir şekilde çıkan bu acımasız şövalyeler, görenleri hayret ve dehşet içerisinde bırakmışlardı.⁵² Tam bir can pazarının yaşandığı bu hengâmede, sanki kıyamet kopmuş gibiydi.⁵³ Hacılar korku ile tepelere çekilirken⁵⁴ Franklar da köylerde ve hurma bahçelerinde kamp kurmuşlardı.⁵⁵ Haçlıların Hz. Peygamber'in na'şını çalmak niyetinde oldukları söyleniyor, herkes korku

⁴⁴ Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâikü's-Siyâsiyye* (Beyrut: y. y., 1405/1985), 117.

⁴⁵ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/139.

⁴⁶ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/139; İbn Haldun, *İber*, 5/349; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2/366; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M. A. Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997), 158.

⁴⁷ Lamb, *Selâhaddîn*, 86.

⁴⁸ Makrizî, *Sülûk*, 1/190; Duggan, "Dirty Wars", 2/114.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/117; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/138; İbn Haldun, *İber*, 5/349.

⁵⁰ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/139.

⁵¹ İbn Vâsıl, *Müferric*, 2/128; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2/366.

⁵² İbn Haldun, *İber*, 5/349; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 4/1042; Makrizî, *Sülûk*, 1/190; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 332.

⁵³ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/139.

⁵⁴ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/138.

⁵⁵ Makrizî, *Sülûk*, 1/190; Lamb, *Selâhaddîn*, 86.

içinde dualar ediyordu.⁵⁶ Dehşet içinde kalan Müslümanlar, bu yeni gelen zalimleri Ebrehe ve ordularına⁵⁷ benzetiyorlardı.⁵⁸

İki gemiyle ayrı hareket eden Renaud ve adamları, Mekke'nin karşısına çıkan büyük Nübye limanı Ayzab ve Kızıldeniz'in en canlı limanlarından Kûs'a⁵⁹ saldırarak burayı yıktılar. Burada demir atmış Aden ve Hindistan'dan gelen kıymetli mallarla yüklü ticaret gemilerini ele geçirdiler. Daha önce böyle korsan gemileri ve demirden zırhlara bürünmüş şövalyeler görmeyen halk büyük bir şaşkınlık içinde idi.⁶⁰ Sahile çıkan bir şövalye müfrezesi, Nil Vadisi'nden gelen zengin bir kervanı yağmaladı. Ardından da el-Havra ve Yenbû gibi Medine limanlarına geçerek gemileri ateşe verdiler. Bizzat Mekke limanlarından biri olan er-Ragıb'a kadar ilerleyerek zulümlerini daha da artırdılar.⁶¹ Hicaz ve Yemen sahilleri bu zulüm karşısında kan ağlıyordu.⁶²

İslâm âlemi bir kurtarıcı, bir kahraman bekliyordu; ancak Selâhaddîn bu sırada kuzey komşuları ile Halep civarında büyük bir mücadele içine girdiği ve yetişmesi asla mümkün olmadığı⁶³ için bir mucize gerekiyordu. O beklenen mucize ise Sultan'ın Mısır'daki amiralinden geldi. Renaud'un bu çılgınca girişimi karşısında Mısır'dan Selâhaddîn'in kardeşi el-Âdil'in emri ile bir donanma gönderildi ve donanmanın gemilerine de amiral Hüsameddin Lü'lü kumanda etmekteydi.⁶⁴

Hüsameddin Lü'lü kumandasındaki Mısır gemileri önce Eyle'deki Haçlıları bertaraf etti, daha sonra da Ayzab istikametindeki Haçlıların peşine düştü. Şimdi dehşet ve korkuya düçar olma sırası Haçlılara gelmişti. Mekke ve Medine'yi ele geçirerek, buradan Yemen'e gitmeyi hayal eden Haçlılar bir anda Mısırlıların eline düşmüş, Medine'ye bir günlük yürüyüş mesafesinde el-Cevzâ sahilinde⁶⁵ yakalanarak derdest edilmişlerdi.⁶⁶ Yakalananlardan bir kısmı hac mevsiminde kurban ibadetinin yerine getirildiği Mekke yakınlarındaki Mina'da⁶⁷

⁵⁶ İbn Vâsıl, *Müferric*, 2/128; Makrizî, *Sülûk*, 1/190; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 333.

⁵⁷ Bk. Fil Suresi, 105/1-5; Mustafa Çağrıncı, "Fil Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1996), 13/69-70; Muhammed Hamidullah, *Le Saint Coran* (Paris: Le Club Français du Livre, 1989), 601; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991), 11/95-100.

⁵⁸ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/139.

⁵⁹ Ya'kût, *Mu'cem*, 4/388.

⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/117.

⁶¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2/367. *Mu'cem*'de er-Râgıb yerleşimine rastlayamamız, burasının Cidde olmasının daha doğru olduğunu gösterir.

⁶² Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/139.

⁶³ Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/121.

⁶⁴ İsfahânî, *el-Berku's-Şâmî*, 5/69; Makrizî, *Sülûk*, 1/190; İbn Vâsıl, *Müferric*, 2/128; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 21/285.

⁶⁵ Yâkût, *Mu'cem*, 5/145.

⁶⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/117-118; Makrizî, *Sülûk*, 1/190.

⁶⁷ Yâkût, *Mu'cem*, 5/116.

boğazlanarak cezalandırılmış, diğerleri Mısır'a götürülerek burada infaz edilmişlerdi.⁶⁸ Renaud ise kaçarak canını zor kurtarmış, yapacağı yeni hainliklerin planlaması için yeniden Kerek'e sığınmıştı.⁶⁹

Yakalanan Haçlıları Selâhaddîn'in o dillere destan merhameti de kurtaramamış, işledikleri cürmün büyüklüğünden dolayı cezaları da sıra dışı olmuştu. Ana kaynaklarımız ve Haçlı seferlerini anlatan Batılı yazarlar, bu cezalandırma şekli ve infazın gerçekleştirildiği yerler hususunda hem fikirdir. Esir alınan 170 kişi hariç, baskına katılan tüm şövalyeler öldürülmüştü. İki esir ibret-i âlem için Mekke'de hacıların ibadet yeri olan Mina'da kalabalığın karşısında öldürülmek üzere gönderilmiş, diğerleri zelil ve aşağılanmış bir şekilde Mısır'a götürülmüş ve burada Selâhaddîn'in emri ile idam edilmişlerdi.⁷⁰ Bu sırada yaptığı meşhur hac ziyareti için bölgede bulunan İbn Cübeyr, Mısır'da develerine ters binmiş bir halde, horlanarak dolaştırılan bu esirleri görmüş ve *er-Rihle* isimli eserinde onların hikâyesini kendi üslûbu ile anlatmıştır.⁷¹

Amirali Hüsameddin Lü'lü'nün bu başarısına rağmen Selâhaddîn, yapılan büyük cüreti affetmemiş ve canını zor kurtaran Kerek senyörü Renaud de Châtillon'dan intikam alacağına dair yemin etmişti.⁷² Nitekim bu andını da 1187'de kazandığı Hittîn Zaferi sonrası gerçekleştirecek ve esir ettiği Renaud'u diğer Haçlı soylularının önünde öldürecekti.⁷³ Bu ve benzeri risklerden dolayı Hint Okyanusu ticareti için önemli bir durak olan Yemen'de, bu olaydan sonra Selâhaddîn'in korsanlara karşı bu bölgeyi koruyan bir filo bulundurduğunu⁷⁴ ve Haçlıların da bir daha Kızıldeniz'e inmek gibi bir eyleme kalkışmayacaklarını⁷⁵ bu vesile ile hatırlatalım. Selâhaddîn'in amiralinin yaptığı büyük hizmet, İslâm âlemini kurtardığı badire ve kazandığı parlak zafer, kendisinden sonraki gelecek olanlara da ilham kaynağı olacak cinstendi. Onun bu başarısını, 1519-1524 arasında Kızıldeniz ağzına yerleşen ve Haremeyn'i

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/118.

⁶⁹ Makrizî, *Sülûk*, 1/190.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/117-18; Ebû Şâme, 3/134; İbn Haldun, *İber*, 5/349; Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, 371.

⁷¹ İbn Cübeyr, *Endülü's'ten Kutsal Topraklara*, 34.

⁷² Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 271; Bernard Hamilton, "Reynald of Châtillon (d. 1187)", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 1027.

⁷³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/151-152; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 3/284; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 7/193; İbn Vasil, *Müferricu'l-Kurûb*, 2/190; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetih (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1992), 12/344; İsfahânî, *el-Berku's-Şâmî*, 53; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, çev. Cumhuriyet Atay (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 59; P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 93.

⁷⁴ Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 255.

⁷⁵ Dionisius A. Agius-Alan V. Murray, "Red Sea", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 1021-1023. Geniş bilgi için bk. G. R. Tibbetts, *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese* (London: Royal Asiatic Society, 1971).

tehdit eden Portekiz Haçlılarını buradan uzaklaştırması ile hafızalarda yer edinen Osmanlı amiralî Selman Reis'in çabalarına⁷⁶ ilham kaynağı olarak nitelendirebiliriz.

3. Kudüs'ün Fethi ve Akkâ Müdafaasındaki Rolü

Renaud de Châtillon'un Kızıldeniz baskınının ve Hüsameddin Lü'lü'nün kazandığı zaferin üzerinden yaklaşık dört yıl geçmişti. Bu sırada tarihler 1187'yi gösteriyordu ve dünya tarihi hiç unutulmayacak bir dizi olaya şahitlik ediyordu. Suriye'de ve el-Cezîre'de tam manası ile İslâm birliğini sağlayan Selâhaddîn, önce Haçlı ordusunu Hittîn'de kesin bir mağlubiyete uğratmış, ardından da Kudüs'ü ele geçirmişti.⁷⁷ Selâhaddîn, bu süreçte Kudüs'ün fethini kolaylaştırmak ve Haçlıların denizden ikmal ve yardım almalarını engellemek için, Mısır donanmasını devreye sokup deniz üstünlüğünü de sağlamıştı. Donanmanın başındaki Hüsâmeddin Lü'lü, engin tecrübe ve birikimi ile Haçlıların yolunu kesmiş, yolcu gemilerini yağmalamış, savaş gemilerine el koyarak Kudüs'teki Haçlıların ikmal yollarını kapatmıştı.⁷⁸

Bu sırada Avrupa ticareti için oldukça önemli ve kârlı sahil şeridindeki Levant bölgesinin de elden çıkması Batı'daki dehşeti daha da artırmış ve yeni bir Haçlı seferi çağrısı yapılmış, Haçlı kalabalıkları Suriye ve Filistin sahillerine doğru akmaya başlamışlardı.⁷⁹ Bundan sonra da sahilden kendilerine ellerinde kalan Sûr (Tyre) şehri dışında başka bir dayanak elde etmeye çalışan Haçlılar, Selâhaddîn'in 1187'de yeni ele geçirdiği Akkâ'yı⁸⁰ Nisan 1189-Ağustos 1191 arasında gerçekleşecek olan denizden ve karadan muhasara altına almışlardı.⁸¹

Yaklaşık olarak iki yıl devam edecek olan bu zorlu mücadele de Selâhaddîn'in Hüsameddin Lü'lü gibi denizcilere olan ihtiyacını elzem kılmıştı. Denizde de tüm şiddeti ile devam eden bu savaş esnasında, Haçlıların deniz gücünün oldukça kuvvetli olması,

⁷⁶ Bk. İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâyiü'd-Duhûr, Yavuzun Mısır Fethi ve Mısırda Osmanlı İdaresi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 108; Salih Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands During the Sixteenth Century* (İstanbul: The Isis Press, 1994), 99-109.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/146 vd.; Safedî, *Nüzhëtü'l-Mâlik ve'l-Mülûk fî Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısır ve'l-Mülûk*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 1/130 vd.; Ernoul, *Kronik*, 131 vd.; Lane Pool, *Saladin*, 197 vd.; David Nicolle, *Hattin 1187, Saladin's Greatest Victory* (Oxford: Osprey, 1993), 18 vd.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/155.

⁷⁹ Benjamin Z. Kedar, *The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries* (Aldershot, UK: Variorum, 1993), 48 vd.; Benjamin Z. Kedar, "Latins and Oriental Christians in the Frankish Levant, 1099-1291", *Sharing the Sacred: Religious Contacts and Conflicts in the Holy Land, First-Fifteenth Centuries CE*, ed. Arieh Kofsky-Guy G. Stroumsa (Jerusalem: Yad Izhak Ben Zvi Institute, 1998), 209-222; David Jacoby, "The Trade of Crusader Acre in the Levantine Context: An Overview", *Archivio Storico del Sannio*, 3 (1998), 103-120.

⁸⁰ Haçlıların nazarında bu kuşatma ile ilgili bk. Cuma Karan, Ufuk Sarı, "III. Haçlı Seferi'nde Alman Komutan Kont "III. Ludwig von Thürigen" ve Bu Konuda Yazılmış Eski Manzum Almanca Bir Vekâyi'nâme", *Selâhaddîn Eyyûbî ve Dönemi*, ed. Abdulhalim Oflaz (İstanbul: Hiper Yayınları, 2019), 642-657.

⁸¹ Lane Pool, *Saladin*, 251 vd.; Benjamin Z. Kedar, "A Western Survey of Saladin's Forces at the Siege of Acre", Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer, ed. Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley-Smith, and Rudolf Hiestand (Aldershot, UK: Variorum, 1997), 112-122. Geniş bilgi için bk. Randall Rogers, *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century* (Oxford: Clarendon, 1992).

Müslümanların şehre erzak ve malzeme sokmalarını da zorlaştırıyordu. Selâhaddîn'in Fatimîlerden devraldığı gemicilik ve donanma tecrübeleri ve Hüsameddin Lü'lü gibi amiralleri Müslümanların bazı durumlarda Haçlılara galebe çalabilmelerini sağlıyordu. Akkâ muhasarasının en şiddetli anında kaledekiler Selâhaddîn'e haber göndererek erzaklarının kalmadığını söyleyip imdat istemişlerdi. Sultan derhal Mısır'dan erzak gönderilmesini emretti. Bir müddet sonra tecrübeli denizci Hüsameddin Lü'lü, üç gemilik erzak ile Akkâ önlerinde görüldü. Ancak limandaki haçlı gemilerinin hattını yarıp da müdafilere erzak ulaştırmak pek de kolay değildi. Müslüman gemilerinin lehine esen rüzgâra, Hâcîp Lü'lü'nün tecrübesi de eklenince Mısır gemileri Haçlı gemilerini yararak şehre girmeye muvaffak oldular. Bununla da yetinmeyen Mısır filosu, diğer Haçlı gemilerini de yakarak başarısını taçlandırdı.⁸² Bu olayla ilgili İbnü'l-Esir'de farklı detaylara rastlıyoruz. Onun anlatımına göre 26 Kasım 1189'da el-Âdil komutasındaki Mısır ordusunun gelişi Müslümanları rahatlatarak onlara büyük moral verdi. el-Âdil'in beraberinde getirdiği muhasara ve harp aletleri de onlar için bir kurtarıcı olmuştu. Hemen ardından gelen Hüsâmeddin Lü'lü komutasındaki Mısır donanması⁸³ sayesinde Haçlıların deniz üstünlüğü kırıldı ve büyük bir Frenk şilebinden pek çok ganimet alınarak bunlar Akkâ'ya nakledildi.⁸⁴

Bu olaydan sonra da Hüsameddin Lü'lü'nün zor şartlar altında şehre erzak ve malzeme sağlama faaliyetleri devam etti. Akkâ müdafaasının daha sonraki safhasında yeniden erzak sıkıntısı çeken ve Haçlı donanmasının ablukası altında zor günler geçiren müdafiler, Hüsameddin Lü'lü'nün 50 parçalık donanma ile Mısır'dan gelmesini büyük bir sevinç içinde karşılamışlardı. Bu önemli deniz desteğinden sonra da Haçlılara bir taarruz yapılarak onlardan pek çok kişi öldürüldüğü gibi oldukça yüklü ganimetlere de el konulmuştu. Bu sırada Selâhaddîn'in amirali şecaat ve cesareti ile ön plana çıkmıştı.⁸⁵ Selâhaddîn'in kâtibi ve muahhar kaynaklar, Lü'lü'den Haçlıların dahi çekindiğini ve onun şecaatini iyi bildiklerini naklederek Selâhaddîn'in amiralini methederler.⁸⁶

Akkâ müdafaasında donanma kumandanı olarak karşımıza çıkan Hüsameddin Lü'lü, Selâhaddîn sonrası kara savaşlarında da mühim rol oynayacaktı. Hz. İsa'nın üç havârisinin gözüne beyazlar içinde görünerek ruhaniyete intikal ettiğine inanılan Tabor Dağı'nda dahi

⁸² İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye*, 206.

⁸³ Donanmasından elli kalyonun denize indirilmesi hakkında bk. M. Cameron Lyons & D.E.P. Jackson, *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, çev. Zehra Savan (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), 372.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/188-189. Bu rivayet yaklaşık aynı ifadelerle Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/77'de de verilir.

⁸⁵ İbn Vâsıl, *Müferric*, 2/305; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/420.

⁸⁶ İmâdüddin Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-Kussî fî Fethi'l-Kudsî, Hurûbu Selâhaddîn ve Fethu'l-Beytilmakdis*, (b. y., Dâru'l-manâr 2004), 1/184; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/77.

Lü'lü'ye ait hatıralarla karşılaşyoruz. Bir vakitler Norman Tancred'in de 1100 senesinde senyörlük yaptığı Haçlılara ait Galilea bölgesinde yer alan bu dağdaki bir kitabede, burasının el-Melikü'l-Âdil (1200-1218) adına Hüsameddin Lü'lü tarafından ele geçirildiği yazar.⁸⁷

Vefat tarihini kaynaklarımızdan tespit edemediğimiz bu büyük denizci ve kumandan, yukarıdaki olay da göz önüne alındığında XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde hayata veda etmiş olmalıdır. Hüsameddin Lü'lü ne zaman ölürse ölsün, yaptığı işlerle kendisini ebedî kılmış ve Haremeyn'in Haçlı tehdidinden kurtarılmasından Kudüs'ün yeniden ele geçirilmesine, Akkâ'daki müdafilerin derin bir nefes alıp açlıktan kurtarılmasına kadar bir dizi unutulmayacak hizmetle Müslümanların gönlünde taht kurmuştu.

Sonuç

1098-1291 yılları arasında Yakın Doğu'da devam eden Haçlı seferleri, büyük liderler, âlimler ve kumandanları da tarih sahnesine çıkarmıştır. Bu liderler içinde Suriye, Mısır ve el-Cezîre'yi birleştirip 1187'de Kudüs'ü Haçlılardan geri alan Selâhaddîn Eyyûbî'nin müstesnâ bir yeri vardır. Onun bu başarısında, kendisine destek olan kumandanları, bürokratları da bu zaferlere büyük katkı sağlamışlardır. Selâhaddîn, 1171'de Mısır'a tam manası ile hâkim olunca Fatimîlerin hizmetindeki Kadı Fâdil, Şemsülhilâfe ve Şemsülhavass gibi deneyimli ve sadık kimseleri kendi hizmetine almıştır. Hizmetine aldığı kişilerden birisi de Hüsameddin Lü'lü isimli hâciplik ve donanma hizmetinde bulunmuş bir Ermeni mühtedir.

Bundan sonra Selâhaddîn'in denizlerde gözü kulağı olan Hüsameddin Lü'lü, Eyyûbî Devleti'ne yaptığı yararlı hizmetler yanında İslâm dünyasını da önemli bir badireden kurtarmıştır. Selâhaddîn'in kuzey komşuları ile meşgul olduğu bir sırada Kızıldeniz'e portatif gemilerle inerek buradaki hacı ve tüccar gemilerini yağmalayan Haçlılar, aynı zamanda Mekke'yi işgal edip Medine'deki Hz. Peygamber'in na'sını da kaçırmayı hedeflemişlerdir. Selâhaddîn'in emri ile Mısır'dan donanması ile gelerek Haçlıları cezalandıran Hüsameddin Lü'lü, İslâm dünyasını da büyük bir tehditte kurtarmıştı. Onun kazandığı büyük zafer ve Haçlıları şiddetle cezalandırmasından dolayı da bir daha Franklar Kızıldeniz'e inmeye cesaret edememişlerdir.

Hüsameddin Lü'lü bu başarısından sonra Selâhaddîn'in hizmetinde olmaya devam etmiş, 1187'de Kudüs'ün fethi esnasında da Haçlıların denizden destek almalarının önüne geçerek şehrin fethini kolaylaştırmıştır. Bundan bir müddet sonra başlayan ve seferlerin en uzununu olan Üçüncü Haçlı Seferi esnasında Hüsameddin Lü'lü yine önemli roller oynamış ve

⁸⁷ Kate Raphael, *Muslim Fortresses in the Levant: Between Crusaders and Mongols* (London: Routledge, 2011), 20-24.

Akkâ müdafaası esnasında şehrin erzak ve malzeme ihtiyacını karşıladığı gibi, oldukça kalabalık Haçlı donanmasına karşı da başarılar kazanmıştır. Selâhaddîn'in 1193'teki vefatından sonra da onun kardeşi el-Melikü'l-Âdil'e hizmet etmeye devam eden Hüsameddin Lü'lü, yaptığı yararlı hizmetlerle ismini ölümsüzleştirmiş, hayırla yâd edilmiştir.

Kaynakça / References

- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Târihi*. çev. Ö. Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları, 1950.
- Abulafia, David. "The Role of Trade in Muslim-Christian Contact during the Middle Ages". *The Arab Influence in Medieval Europe*. 1-24. ed. Dionisius A. Agius and Richard Hitchcock. Reading, UK: Ithaca, 1994.
- Agius, Dionisius A. – Murray, Alan V. "Red Sea". *Crusades an Ancylopedia*. 1021-1023. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Albert of Aachen. *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*. çev. Susan B. Edgington. Oxford: Clarendon Press, 2007.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık (1250-1382)*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2008.
- Azîmî. *Azîmî Tarihi*. çev. Ali Sevim. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Bilge, Mustafa L. "Akabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Cahen, Claude. *La Syrie du Nord a l'Epoque des Croisades et la Principaute Franque d'Antioche*. Paris: Geuthner, 1940.
- Champdor, Albert. *Saladin - Le plus pur Heros de l'Islam*. Paris: Editions Albin Michel, 1956.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Çağrıçı, Mustafa. "Fil Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/69-70. İstanbul: TDV yayınları, 1996.
- Dante. *İlâhi Komedyâ: Cehennem, Araf, Cennet*. çev. Feridun Timur. Ankara: Maarif Vekâleti, 1955.
- Duggan, T. M. P. "Dirty Wars, The World is a Battlefield". *Journal of Book Notices, Reviews and Translations*. 2/107-132. ed. J. Scahill. London: Libri, 2016.
- Ebû Şâme. *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*. thk. İbrahim ez-Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebü'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.
- Ernoul. *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

- Fulcherius Carnotensis. *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. çev. F. Rita Ryan. Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- Gehman, Henry S. "Maimonides and Islam". *The Moslem World*, 25/4 (1935), 375-386.
- Gibb, Hamilton A. R. *The Life of Saladin*. London: Oxford University Press, 1973.
- Gidden, H. W. "Ayla", *Encyclopedia of Islam*. 1/783-784. Leiden: E. J. Brill, 1954.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâikü's-Siyâsiyye*. Beyrut: y. y., 1405/1985.
- Hamidullah, Muhammed. *Le Saint Coran*. Paris: Le Club Français du Livre, 1989.
- Hamilton, Bernard. "Reynald of Châtillon (d. 1187)". *Crusades an Ancylopedia*. 1027. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Heyd, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2000.
- Hillenbrand, Carole. "The Imprisonment of Reynald of Châtillon". *Texts, Documents and Artefacts: Islamic Studies in Honour of D. S. Richards*. 79-101. ed. Chase F. Robinson. Leiden: E. J. Brill, 2003.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Holt, P. M. *Haçlı Devletleri ve Komşuları*. çev. Tanju Akad. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Isfahânî, İmâdüddin Kâtib, *Berku's-Şâmî*. thk. Fâlih Hüseyin. Amman: Müessesetü Abdülhamid Şevmân, 1987.
- Isfahanî, İmâdüddin Kâtib. *el-Fethu'l-Kussi fî Fethi'l-Kudsî, Hurûbu Selâhaddîn ve Fethu'l-Beytilmakdis*. b. y., Dâru'l-manâr 2004.
- İbn Cübeyr. *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*. çev. İsmail Güler. İstanbul: Selenge Yayınları, 2003.
- İbn Dokmak. *Nüzhetü'l-Enâm fî Târihi'l-İslâm*. thk. Dr. Semîr Tabbâre. Beyrut: y. y, 1999.
- İbn Ebî Usaybia. *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbbâ*. thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1965.
- İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fî Tarîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihi min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904.

- İbn İyâs. *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâiyü'd-Duhûr, Yavuzun Mısırı Fethi ve Mısırda Osmanlı İdaresi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetîh. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1992.
- İbn Nukta. *et-Taḳyîd li-Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Esânîd*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: y. y., 1408/1988.
- İbn Şeddâd. *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre*. b. y., y. y., ts.
- İbn Şeddâd. *en-Nevâdiru's-Sultâniyye fî Mehâsini'l-Yûsufiyye*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994.
- İbn Taḡrîberdî. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısr ve'l-Kahire*. nşr: M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İbn Vâsıl. *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Adîm. *Buḡyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. by: Dâru'l-Fıkr, ts.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fî't-Tarih*. tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Kalânîsî. *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. çev. Onur Özatağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Jacoby, David. "The Trade of Crusader Acre in the Levantine Context: An Overview". *Archivio Storico del Sannio*, 3 (1998), 103-120.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'şâ fî Sinaâti'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Karakuş, Nadir. *Nureddin Zengî*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2021.
- Karan, Cuma& Sarı, Ufuk. "III. Haçlı Seferi'nde Alman Komutan Kont "III. Ludwig von Thürigen" ve Bu Konuda Yazılmış Eski Manzum Almanca Bir Vekâyi'nâme". *Selâhaddîn Eyyûbî ve Dönemi*. ed. Abdulhalim Oflaz. 642-657. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.
- Kedar, Benjamin Z. "A Western Survey of Saladin's Forces at the Siege of Acre". *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*. 112-122. ed. Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley-Smith, and Rudolf Hiestand. Aldershot, UK: Variorum, 1997.
- Kedar, Benjamin Z. "Latins and Oriental Christians in the Frankish Levant, 1099-1291". *Sharing the Sacred: Religious Contacts and Conflicts in the Holy Land, First-Fifteenth*

- Centuries CE. 209-222.* ed. Arieh Kofsky-Guy G. Stroumsa. Jerusalem: Yad Izhak Ben Zvi Institute, 1998.
- Kedar, Benjamin Z. *The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries.* Aldershot, UK: Variorum, 1993.
- Lamb, Harold. *Selâhaddîn Eyyûbî ve Haçlılar.* çev. Sinem Ceviz. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- Lane-Pool, Stanley. *Saladin and the Fall of the Jerusalem.* London: Independently Published, 1898.
- Latin Dictionary.* Great Britain: Collins Clear Type Press, 1990.
- Lyons, M. Cameron & Jackson, D.E.P. *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları.* çev. Zehra Savan. İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri.* çev. M. A. Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997.
- Madden, Thomas F. *The Concise History the Crusades.* New York: Rowman & Littlefield, 2014.
- Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Asâr.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Makrizî. *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk.* thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Makrizî. *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ.* thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- Man, John. *Saladin: The Life, the Legend and the Islamic Empire.* London: Corgi Books 2016.
- Nicholson, Robert L. *Tancred: A Study of His Career and Work in Their Relation to the First Crusade and the Establishment of the Latin States in Syria and Palestine.* Chicago: University of Chicago Press, 1940.
- Nicolle, David. *Hattin 1187, Saladin's Greatest Victory.* Oxford: Osprey, 1993.
- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr.* nşr. Fuat Sezgin. Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1408/1988.
- Özbaran, Salih. *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands During the Sixteenth Century.* İstanbul: The Isis Press, 1994.
- Paine, Mike. *Haçlı Seferleri.* çev. Cumhur Atay. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- Raphael, Kate. *Muslim Fortresses in the Levant: Between Crusaders and Mongols.* London: Routledge, 2011.
- Rogers, Randall. *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century.* Oxford: Clarendon, 1992.

- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Safedî. *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Mülûk fî Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısır ve'l-Mülûk*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Scott, Sir Walter. *The Talisman*. ed. J. B. Ellis. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.
- Sevim, Ali. *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Sevim, Ali. *Ünlü Selçuklu Kumandanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Stevenson, W. B. *The Crusaders In The East*. Cambridge: Cambridge University Press, 1907.
- Şeşen, Ramazan. *Selâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Tariq Ali. *The Book of Saladin*. London: Verso, 1998.
- Tibbetts, G. R. *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese*. London: Royal Asiatic Society, 1971.
- Ullmann, M. *Die Medizin in Islam*. Leiden: E. J. Brill, 1970.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesî (952-1136) ve Papaz Grîgor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK Yayınları, 1941.
- William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Colombia Universty Press, 1943.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. b. y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2022): 081-115

Fıkıh Kitaplarında Ayetlerin Hüküm İstinbatı Dışında Kullanılması (Abdurrahman el-Cezârî'nin el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a Kitabı Örneği)

Verses Used in Fıqh Books Other Than Jurisdictions -At the Example of Book al Fıqh 'ala al madhâhib al arba'ah of 'Abd al-Rahmân al-Jazîrî-

Mehmet ERGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı

Assistant professor, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsîr, Manisa, Türkiye

mehmet.ergun@cbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1036-3115>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Nisan/April 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Haziran/June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2022

Atıf / Citation

Ergün, Mehmet. "Fıkıh Kitaplarında Ayetlerin Hüküm İstinbatı Dışında Kullanılması (Abdurrahman el-Cezârî'nin el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a Kitabı Örneği)". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz/July 2022), 081-115.

<https://doi.org/10.54122/umde.1100137>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Ergün)

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektas Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. /This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Öz

Tüm İslamî ilimlerin kaynağı olan Kur'an içerdiği ahkâm ayetleri sebebiyle fıkıh kitaplarının da ilk başvuru kaynağıdır. Bu kitaplarda özellikle fikhî bir kâideye veya hükme delil olarak gösterilen birçok ayet vardır. Çünkü amaçları insanların ibadet ve hukuk ile ilgili amellerini ayetlerden tespit ederek hüküm çıkarmaktır. Ancak bazı fıkıh kitaplarında ayetlerin söz konusu amaç dışında da kullanıldığı vakidir. Nitekim araştırmasını yaptığımız Abdurrahman el-Cezîrî'nin *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* kitabı bunlardan biridir. Bu eseri tercih etmemizin sebebi hem dört mezhebin görüşlerini içermesi hem de ülkemizde bilinmesidir. Çalışmadaki amacımız ise eserde hüküm istinbatı dışında kullanılan ayetleri tespit etmek ve hangi alana nasıl bir fayda sağladığını göstermektir. Bu amaçla eserde hükümlere delil olma dışında kullanılan ayetleri dil yönünden şahit olarak gösterilen, çeşitli konularda örnek olarak zikredilen, hüküm verme usulüyle zikredilen, fikhî hükümlerin hikmet ve faydalarından bahseden ve son olarak büyük günahlardan söz eden ayetler olmak üzere inceledik. Bu ayetler bir fıkıh kitabının sadece hükümlerle ilgili bir kitap değil birçok alana hitap ettiğini ve tefsir ilmiyle birlikte anlaşılması gerektiğini gösterir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fıkıh, Ayet, Hüküm, el-Fikh ala'l-mezâhibi'l-erba'a

Abstract

The Qur'ân, which is the source of all Islamic sciences, is also the first reference source for fiqh books because of the verses it contains. In this respect, the science of fiqh and the science of tafsir are in a close relationship. The criteria of the science of tafsir should also be taken into account while making judgments from the verses. Although the interpretations of the law come to mind first when the verses of ahkâm are mentioned, in this study, we aimed to determine how the fiqh books benefited from the verses other than the derivation of judgments. we have determined as a field of study because it is comprehensive, contains the views of four sects and is also known in our country we have examined 'Abd al-Rahmân al-Jazîrî's *al-Fiqh ala'l-medhâhibi'l-arba'a* book. We group the verses used outside of being evidence for the provisions as follows: We have separated: Verses used in terms of language, Verses that are mentioned as examples on various subjects, Verses about the wisdom and benefits of fiqh provisions, and lastly verses which talk about major sins. The fact that the verses are used as examples from different aspects in fiqh books, apart from the determination of judgment, is an indication that the Qur'ân also has a source value other than legal provisions.

Keywords: Tafsir, Fiqh, Verse, Judgment, al Fiqh 'ala al madhâhib al arba'ah

Giriş

Yüce Kur'an bütün dini ilimlerin temel başvuru kaynağıdır. Fıkıh ilmi de hüküm istinbatında delillerini ilk önce Kur'an'dan aramaktadır. Bu sebeple fıkıh kitaplarında sık sık karşımıza ayetler çıkmaktadır. Ancak fıkıh kitaplarında Kur'an ayetlerinin herhangi bir fikhî hükme delil olmasının dışında başka ilmî meseleler için de delil olarak kullanıldığını görmekteyiz. Biz bu çalışmamızda bir fıkıh kitabında hüküm istinbatı dışında kullanılan ayetleri incelemeyi hedefledik. Fıkıh dışında tefsir alanına da katkı sağladığını düşündüğümüz müellifin söz konusu ayetleri kitabına hangi amaçla aldığına dair fikir yürütüp tespitlerde bulunarak ayetleri belli konu başlığı altında inceledik. Çalışma konusu olarak hem kapsamlı olması hem dört mezhebin görüşlerini içermesi hem de ülkemizde de tanınması gibi sebeplerle Abdurrahman el-Cezîrî'nin *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* isimli

eserini tercih ettik. Bu eserde ayetlerin fikhî hükümlere delil olması dışında özellikle fikhî kavramların sözlük anlamlarını açıklamak üzere dil yönüyle, çeşitli konulara örnek verme yönüyle, fikhî hükümlerin hikmetlerini ve faydalarını ifade etme ve büyük günahları açıklama yönüyle kullanıldığını gördük. Bu örnekleri tespit ederek fıkıh kitaplarında Kur'an'ın kaynak değerine farklı bir açıdan bakmayı amaçladık.

1. Dil Yönüyle Zikredilen Ayetler

Kur'an, kelimelerin kullanım yönüyle Arap dilinin kaynaklarından biridir. Arapça, Kur'an'ın nüzulünden önce uygun siyasi ve kültürel ortam oluşmadığı için yazılı edebiyata geçememiştir. Bu sebeple bazı istisnalar hariç o günkü Arapçanın edebi seviyesini gösterecek yazılı belgeler bulunmamaktadır.¹ Bugün bilinen anlamda Arap diline ait en eski uzun metin Kur'an'dır ve bu özelliğiyle Arapçanın en eski ve güvenilir yazılı kaynağı olup, İslâm'ı kabul eden diğer toplumlarda Arap dilinin yayılmasını sağlamıştır.² Arapça bir metin olarak nazil olan Kur'an,³ bu dili en kapsamlı şekilde kullanan mu'ciz ve mûciz bir kitaptır.⁴ Bu konuda Ferrâ (öl. 207/822); Kur'an'ın, Arap dili için şiirden daha açık ve kuvvetli bir delil olduğunu söylerken,⁵ Râğıb el-İsfahânî (öl. 502/1108) de "Kur'an'daki lafızlar Arap dilinin en saf ve öz halidir, ideal ve değerli olanıdır, fakihler ve hikmet ehlinin hüküm ve hikmetlerini ortaya koyarken onlara dayanmaktadır, en büyük şairlerin ve ediplerin ürettikleri nazım ve nesirlerinde başvurdukları kaynaktır."⁶ demektedir. Bunların yanı sıra Süyûtî (öl. 911/1505) ister mütevatir, ister ahad, isterse şaz kıraat olsun, Kur'an'daki bütün kelimelerin Arap dili için bir hüccet olarak kullanılabileceğini beyan etmiştir.⁷

Corcî Zeydân (öl. 1914) da Kur'an'ın bu yönünü şu şekilde vurgulamaktadır:

Kur'an, diğer milletlerin kutsal kitaplarının başaramadığı büyük ve önemli bir etkiye sahiptir. Bu da fasih Arapçanın devamını sağlaması ve milyonlarca insanın Arapça okumasına ve anlamasına sebep olmasıdır... Çünkü İslam, her Müslümanın Kur'an'ı ezberlemesini ve okumasını zorunlu kılmaktadır. Şayet Kur'an olmasaydı, tıpkı Roma'nın yıkılmasıyla Latincenin düştüğü duruma benzer şekilde Arap dünyasının dili de halklarının birbirlerini anlamalarının zorlaştığı farklı lehçeler haline gelirdi... Kur'an, diğer milletlerin kutsal kitaplarının başaramadığı büyük ve önemli bir etkiye sahiptir. Bu da fasih Arapçanın devamını sağlaması ve milyonlarca insanın Arapça okumasına ve anlamasına sebep olmasıdır... Çünkü İslam, her Müslümanın Kur'an'ı ezberlemesini ve okumasını

¹ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 52.

² Adnan Muhammed ez-Zerzûr, *Medhal ilâ tefsiri'l-Kur'ân ve ulûmih* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1998), 15-16.

³ Yûsuf 12/2; en-Nahl 16/103; eş-Şuarâ 26/195.

⁴ el-Bakara 2/23; el-İsrâ 17/88;

⁵ Yahya b. Ziyâd Ebu Zekeriyye el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmail eş-Şelebî (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.), 1/14.

⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müredâtü fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412), 55.

⁷ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi ve cedelih*, thk. Mahmûd Feccâl (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1409/1989), 39.

zorunlu kılmaktadır. Şayet Kur'an olmasaydı, tıpkı Roma'nın yıkılmasıyla Latincenin düştüğü duruma benzer şekilde Arap dünyasının dili de halklarının birbirlerini anlamalarının zorlaştığı farklı lehçeler haline gelirdi.”⁸

Kur'an'ın Arap dilinde kaynak olarak kabul edilmesinin bir nedeni de nazil olduğu Kureyş lehçesinin Arap dili alimlerin en fasih ve en saf lehçe olarak kabul edilmesidir.⁹ Kureyş lehçesi; Hz. İbrahim'den bu yana insanların Mekke'de yerleşik hayat yaşamaları,¹⁰ 'Ukâz panayırı gibi büyük organizasyonların Mekke'de düzenlenmesi ve burada halka hitap eden şairlerin şiirlerini bu lehçe ile söylemeleri,¹¹ Hz. Muhammed'den nakledilen, “Ben Arapların en fasihiyim, zira ben Kureyş'tenim”¹² rivayetinde vurgulandığı üzere, Kureyş kabilesinin yaşadığı bölgenin diğer yabancı ülkelerden uzak olması sebebiyle bu lehçenin diğer dillerle karışmaktan korunarak tüm lehçeler içinde en fasihi olması¹³ ve Kureyşlilerin ticaret maksadıyla kışın Şam ve yazın Yemen'e seyahat etmelerinin¹⁴ Kureyş lehçesinin yayılmasına zemin hazırlaması gibi sebeplerden dolayı Araplar arasında yaygın ve egemen lehçe olarak kabul ediliyordu. Tüm bunların bir sonucu olarak pek çok İslamî kaynakta olduğu gibi incelediğimiz eserde de özellikle fikhî terimlerin dil yönünden tanımı yapılırken ayetlerden de faydalanılmaktadır.

Kur'an'ın içerdiği kelimeler açısından öne çıkan özelliklerinden biri bazı kelimelere yeni anlamlar kazandırmış olmasıdır. İbn Fâris (öl. 395/1004) bu durumu hac ve zekât kavramları üzerinden şöyle açıklamaktadır: “Araplar önceleri hac kelimesini “yönelme ve yarayı tedavi etme” anlamlarında kullanıyorlardı. Sonra şeriat haccın şartları ve şiarlarını ekledi. Zekâtta da aynı şey geçerlidir. Araplar bu kelimeyi ancak ‘artma’ anlamı ile bilmekteyken şeriat bu anlama bir takım yeni anlamlar eklemiştir.”¹⁵

İncelediğimiz kitapta dil açısından ayetlerin genelde fikhî kavramların sözlük anlamlarını açıklamak için kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Şimdi bu tür ayet kullanımlarının kitapta geçtiği yerlere bir bakalım:

⁸ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye*, 392.

⁹ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî fikhî'l-luğa*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 55-56.

¹⁰ İbrahim 14/37.

¹¹ Cevâd Alî; *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001), 14/69.

¹² Ebû Muhammed İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992), 132.

¹³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Halîl Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 765.

¹⁴ el-Kureyş 106/1-4.

¹⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 79-80.

1.1. Neces

Kitabın *tahâret* bölümünde “نجس” kelimesinin “necis” ve “neces” olmak üzere iki farklı şekilde okunduğu belirtildikten sonra *إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ* “*Müşrikler pistirler*”¹⁶ ayeti bu kelimenin cim harfi fethalı olarak “neces” şeklinde okunmasına delil olarak zikredilmektedir.¹⁷

1.2. Teyemmüm

“Teyemmüm” kelimesinin sözlükte “kastetmek, yönelmek” anlamına geldiği söylendikten sonra; *وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ* “...pis şeyleri infak etmeye yeltenmeyin...”¹⁸ ayetindeki kullanılışı buna örnek gösterilmektedir.¹⁹

1.3. Salât

Kitabın *namaz* bölümünde “salât” kelimesinin lügat anlamının “hayır dua etmek” olduğu ve *وَصَلِّ عَلَيْهِمْ* “...onlara dua et...”²⁰ ayetinde bu anlamda kullanıldığı zikredilmektedir.²¹

Yeri gelmişken belirtmek isteriz ki; bize göre Kur’an’da en fazla yanlış anlamlandırılan kavramlardan birisi de “salât” kavramıdır. Müellif kitabın bu bölümünde “salât” kavramının sözlük anlamlarından sadece bir tanesini söyledikten sonra tek bir örnek vermekle yetinmiştir. Oysaki “salât” kavramı pek çok ayette “namaz” anlamında değil sözlük anlamlarında kullanılmakta ve bu kavramın yersiz yere “namaz kılmak” olarak tercüme edilmesi birçok ayetin yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır.²²

1.4. Ezan

“Ezan” kelimesinin lügatte “bildirmek, haber vermek” anlamına geldiği ve *وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* “*Allah ve resulünden bir bildiridir...*”²³ ve *وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ* “*İnsanlara hacı*

¹⁶ et-Tevbe 9/28.

¹⁷ Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fıkhü ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/5.

¹⁸ el-Bakara 2/267.

¹⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/136.

²⁰ et-Tevbe 9/103.

²¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/160.

²² Bk. Düccane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999), 77-78; Mesut Okumuş, “Semantik ve Analitik Açından Kur’an’da “Salât” Kavramı”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004/2), 1-30; Murat Sülün, “Kur’an-ı Kerim’de Salâtın Kavramsal Çerçevesi”, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami - Tartışmalı İlmî Toplantı*, 18-19 Ekim 2008, Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, 2009, s. 17-46; Cahit Karaalp, “Türkçe Meallerde Kavram Çevirileri Sorunu: Salat Kavramı Örneği” (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2018.

²³ et-Tevbe 9/3.

*bildir...*²⁴ ayetlerinde bu anlamda kullanıldığı belirtilmektedir.²⁵ Kur'an'da “ezan” kelimesinin “namaz vaktinin geldiğini insanlara bildirmek için okunan duyuru” anlamında kullanılmamış olması dikkat çekicidir.

1.5. Sıyâm

Oruç bölümünde “*sıyâm*” kelimesinin lügatte “mutlak manada kendini bir şeyden alıkoymak, tutmak” anlamına geldiği belirtilmiş ve kelimenin bu anlamda kullanılmasına delil olarak ise; *إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا “Şüphesiz ben Rahmân'a (kendimi insanlarla konuşmaktan) alıkoymayı adadım...”*²⁶ ayeti nakledilmiştir.²⁷

1.6. Zekât

Zekât bölümünde kavramın sözlük anlamının “temizleme” ve “fazlalaşma” anlamlarına geldiğini söyledikten sonra *قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا “(Nefsini) temizleyen kurtuluşa ermiştir”*²⁸ ayeti bu manada kullanıma örnek olarak zikredilmiştir.²⁹

1.7. Şirâ

Alış-veriş bölümünde alım ve satımı ifade eden “bey” ve “şirâ” kelimelerinin birbirlerinin yerlerine de kullanıldığı belirtildikten sonra Hz. Yusuf'u kuyudan çıkaranların onu köle olarak satmalarından bahseden *وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ “Onu ucuz bir fiyata sattılar...”*³⁰ ayetinde “şirâ” kelimesinin “satış” anlamında kullanılmasına örnek olarak gösterilmektedir.³¹

1.8. Ribâ

Ribâ/Faiz bölümünde “ribâ” kelimesi lügatte “fazlalaşma, artma” anlamına geldiğine dair şu iki ayetten istişhat edilmiştir. *فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ “...Biz onun (kuru toprağın) üzerine yağmur yağdırdığımız zaman canlanır ve kabarır...”*³² ayetteki “رَبَتْ” fiili “kabarmak” anlamına gelir ki; buradaki kabarmanın anlamı fazlalaşmaktır. *أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ*

²⁴ el-Hac 22/27.

²⁵ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/281.

²⁶ Meryem 19/26.

²⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/492.

²⁸ eş-Şems 91/9.

²⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/536.

³⁰ Yûsuf 12/20.

³¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/134.

³² el-Hac 22/5.

“أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ” *“Bir topluluk diğer bir topluluktan daha fazladır diye...”*³³ bu ayette geçen “أَرْبَى” kelimesi “sayıca çok” anlamına gelmektedir.³⁴

1.9. Ehl

Vasiyyet bölümünde bir kimsenin “ehlim için şu kadar mal vasiyet ettim” sözündeki “ehl” kavramıyla kimlerin kastedildiğine dair görüş farklılıklarına değinilmektedir. Ebû Hanîfe’ye (öl. 150/767) göre “ehl” kelimesi sadece “zevceye/eşe” özgüdür. Ebû Hanîfe bu iddiasına; “*Mûsâ süreyi tamamlayıp ehliyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ehline, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm” dedi.*”³⁵ ayetinde bu anlamda kullanılmış olmasından istidlal etmektedir. Ebu Yusuf ile Muhammed ise kelimenin; hizmetçiler dışında kişinin geçimlerinden sorumlu olduğu kimselere özgü olduğunu söylemekte ve “*Biz de onu (Lût’u) ve karısı dışında ehlini kurtardık...*”³⁶ ayetinde “ehl” kelimesinin bu anlamda kullanılmış olmasını delil getirmektedirler.³⁷

Bunların dışında ayetlerden dil yönünden faydalanılan yerleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

“Rehin” kelimesinin sözlükte “hapsetmek, alıkoymak” anlamına geldiğine dair; “كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ” *“Herkes kazandığına karşılık bir rehindir”*³⁸ ayeti,³⁹ Şâfiîler’e göre “karz” ifadesinin, şer’an ödünç verilen şey için kullanıldığına dair; “مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا” *“Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki...”*⁴⁰ ayeti,⁴¹

“Hicr” kelimesinin bir anlamının da “akıl” olduğuna dair; “هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ” *“Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için özellik vardır”*⁴² ayeti,⁴³

³³ en-Nahl 16/92.

³⁴ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/221.

³⁵ el-Kasas 28/29.

³⁶ el-A’raf 7/83.

³⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 3/296.

³⁸ el-Müddessir 74/38.

³⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/286.

⁴⁰ el-Bakara 2/245.

⁴¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/304.

⁴² el-Fecr 89/5.

⁴³ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/310.

“Mudârebe” kelimesinin, ticaretin çoğunlukla sefere çıkmayı gerektirmesi yönüyle “sefere çıkma” anlamına gelen “darb” masdarından türemiş olmasına dair; وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ “Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit”⁴⁴ ayeti,⁴⁵

“Tekeffül” kelimesinin sözlükte; “başkasının zimmetindeki şeyi üstlenmek” anlamına geldiğine dair; وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا “Zekeriya’yı da ona kefil kıldı”⁴⁶ ayeti,⁴⁷

“Îlâ” kelimesinin sözlük anlamından bahsederken “i’telâ-ye’telî” kelimesinin “yemin etmek” anlamına geldiğine dair; وَلَا يَأْتِلِ أَوْلُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ “İçinizden varlık sahibi kimseler... yemin etmesinler...”⁴⁸ ayeti,⁴⁹

Zihâr kefaretinin ne zaman vacip olacağı konusundan bahsederken ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا “Eşlerine zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler...”⁵⁰ ayetindeki “geri dönme” anlamına gelen “يَعُودُونَ” fiilinin burada “dönüşmek” anlamına geldiğine dair حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ “...Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur”⁵¹ ayeti,⁵²

“Had” kelimesinin “yasak” anlamında da kullanılmasına dair تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا “Bunlar, Allah’ın yasaklarıdır. Bunlara yaklaşmayın”⁵³ ayeti,⁵⁴

“Hamr” kelimesinin “üzümden elde edilen içki” anlamına geldiğine dair إِنِّي أَرَيْتِي “Ben rüyamda şaraplık üzüm sıktığımı gördüm.”⁵⁵ ayeti,⁵⁶

Küfür ve zina isnadından bahseden ayetlerde “isnad” kelimesi yerine istiare yapılarak “insana taş, ok veya bunlara benzer eziyet verici şeyleri atmak” anlamına gelen “remy” kelimesinin kullanılmasına örnek olarak وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ “Namuslu kadınlara zina

⁴⁴ en-Nisâ 4/101.

⁴⁵ Cezîrî, *el-Fıkh*, 3/34.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/37.

⁴⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 3/195.

⁴⁸ en-Nûr 24/22.

⁴⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/407.

⁵⁰ el-Mücâdele 58/3.

⁵¹ Yâsîn 36/39.

⁵² Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/443.

⁵³ el-Bakara 2/187.

⁵⁴ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/11, 47.

⁵⁵ Yûsuf 12/36.

⁵⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/22.

isnat edenler...”,⁵⁷ وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ “Eşlerine zina isnat edenler...”⁵⁸ ve إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ “İffetli ve habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler...”⁵⁹ ayetleri,⁶⁰

Kadınlara erkeklerin şer’î bir hükümden bahsederken bir arada anıldıklarında tağlib olarak kadınların da müzekker sigasıyla ifade edildiklerine dair وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِنِينَ “O itaat edenlerdendi”⁶¹ ayeti,⁶²

Atıf amaçlı kullanılan “vav” harfinin mutlak cemi ifade ettiğine dair وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir.”⁶³ ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَبِأَيْمَانِكُمْ أَكْفَامًا وَمَسْجِدًا وَعَمَّارَاتٍ لِيَاكُفِّرُوا بِلَدُنْهُمْ وَيَذَكِّرُوا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.”⁶⁴ ayetleri⁶⁵

Son olarak; “Kıyas” kelimesinin, “قَصُّ الْأَثَرِ” tabirinden alınma olup “izi takip etmek” anlamına geldiğine dair فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا “Hemen izleri üzerine geri döndüler”⁶⁶ ayeti.⁶⁷

İncelediğimiz eserde dil yönüyle kullanılan ayetlerin genelde fikhî terimlerin ıstılâhî değil sözlük anlamlarını ifade etmek için kullanıldıkları görülmektedir. Bunun sebebi de fikhî konuları ifade eden kelimelerin sonradan kavramlaşması olabildiği gibi Kur’an’da bu fikhî konulara değinilmemesi de olabilmektedir.

2. Çeşitli Konulara Örnek Vermek Üzere Zikredilen Ayetler

Eserde bazı ayetler doğrudan bir konuyla ilgili olmadan sadece örnek olarak zikredilmiştir. Bu tür ayet kullanımlarının kitapta geçtiği yerler şu şekildedir.

⁵⁷ en-Nûr 24/4.

⁵⁸ en-Nûr 24/6.

⁵⁹ en-Nûr 24/23.

⁶⁰ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/186.

⁶¹ et-Tahrîm 66/12.

⁶² Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/211.

⁶³ en-Nûr 24/4.

⁶⁴ el-Mâide 5/6.

⁶⁵ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/215.

⁶⁶ el-Kehf 18/64.

⁶⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/219.

Şâfiîler ve Hanbelîlere göre cünüp kişinin dua ayetlerini okuyabileceği belirtildikten sonra örnek olarak *سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ* “*Bunu hizmetimize veren Allah’ın şanı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi.*”⁶⁸ ayeti zikredilmiştir.⁶⁹

Namazda kıraat şartının yerine gelmesi için okunması gereken en az miktar konusunda “*Sonra derin derin düşündü...*”⁷⁰ ve “*İkisi de yemyeşil*”⁷¹ ayetlerini nakletmiştir.⁷²

Namazında iftitahtan tekbirinden sonra okunacak dualara örnek olarak bazı hadislerde zikredilen; “*Ben, O’nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim*”⁷³ “*...De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin rabbi olan Allah içindir. O’nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim.*”⁷⁴ ayetlerinin de okunabileceğini belirtmektedir.⁷⁵

Namazı bozan davranışlardan bahsedilen bölümde yanındaki bir kişiye mesaj vermek veya kendisine yöneltilen bir soruyu cevaplamak için muhtelif ayetleri okumanın namazı bozup bozmayacağı konusuna değinirken “*Esenlikle, güvenle girin oraya!*”,⁷⁶ “*Binmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı...*”⁷⁷ ve “*Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!*”⁷⁸ ayetlerini bu amaçla okunabilecek ayetlere örnek olarak göstermiştir.⁷⁹

Bunun yanında namazdan sonra yapılacak zikirlerle örnek olarak; *سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ* “*Mutlak izzet sahibi olan rabbin, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir.*”⁸⁰ ayeti,⁸¹

Kunut duasını bilmeyen kişinin onun yerine okuyabileceği dualara örnek olarak *وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ* “*İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru!'* derler”⁸² ayeti,⁸³

⁶⁸ ez-Zuhruf 43/13.

⁶⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/112-113.

⁷⁰ el-Müddessir 74/21.

⁷¹ er-Rahmân 55/64.

⁷² Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/230.

⁷³ el-En’âm 6/79.

⁷⁴ el-En’âm 6/162-163.

⁷⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/221-222.

⁷⁶ el-Hicr 15/46.

⁷⁷ en-Nahl 16/8.

⁷⁸ Meryem 19/12.

⁷⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/274-275.

⁸⁰ es-Sâffât 37/180.

⁸¹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/300.

⁸² el-Bakara 2/201.

⁸³ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/305.

İstiska (yağmur duası) esnasında okunabilecek ayetlere örnek olarak bazı hadislerde nakledilen “*Dedim ki: ‘Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü o çok bağışlayıcıdır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın’*”⁸⁴ ayetlerini aktarmaktadır.⁸⁵

Yemin bölümünde, Kur’an üzerine yemin edileceğini ancak “Kur’an” kelimesiyle hutbe ve namazın kastedilmesi halinde yeminin gerçekleşmeyeceğini belirttikten sonra Kur’an kelimesinin hutbe ve namaz anlamlarına geldiği yerlere örnek olarak; “*Kur’an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.*”⁸⁶ ve “*Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.*”⁸⁷ ayetlerini nakletmiştir. Yine yemin bölümünde, “Allah’ın emaneti üzerine” diye yemin edilirken “emanet” kelimesi ile Allah’ın kelamının kastedildiği takdirde yeminin geçerli olacağı ancak “emanet” kelimesiyle Allah’ın; “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi...*”⁸⁸ ayetiyle işaret ettiği emanetin kastedilmesi halinde yeminin gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir.⁸⁹

Nikah akdi yapılmadan önce hutbe okunması mendup olan hutbeye örnek olarak Hz. Peygamber’den rivayet edilen hutbede geçen en-Nisâ 4/1, Âl-i İmrân 3/102 ve Ahzâb 33/70-71 ayetleri nakledilmiştir.⁹⁰

3. Fıkhi Hükümlerin Hikmetleri ve Faydaları Hakkında Zikredilen Ayetler

Hz. Peygamber’in vefatından sonra insanlar arasında ahkâma dair sorular çoğalmıştır. Bu da fikhî ayetlerin tefsir edilmesine ve ayetlerden hüküm çıkarabilmeye olan ihtiyacı arttırmıştır. Bütün bunlar fikhî tefsir hareketinin başlamasına sebep olmuştur.⁹¹ Kur’an’ın fikhî yönünü ele alırken dikkatimizi çeken özelliklerinden birisi de zaman zaman hükümlerin konuluş hikmet ve sebeplerinin beyan edilmesidir. İncelediğimiz eserde yer alan ayetlerden bazıları da fikhî hükümlerin teşri hikmetlerini ve insanlara yönelik faydalarını belirtmek için nakledilmektedir. Bu sayede bir hükmün belirlenmesindeki etken unsurlar ortaya konulmuş olup benzer hikmet ve sebeplere sahip olaylar hakkında aynı hükümleri uygulamak, başka bir

⁸⁴ Nûh 71/10-12.

⁸⁵ Cezîrî, *el-Fıkḥ*, 1/328.

⁸⁶ el-A’raf 7/204.

⁸⁷ el-İsrâ 17/78.

⁸⁸ el-Ahzâb 33/72.

⁸⁹ Cezîrî, *el-Fıkḥ*, 2/69.

⁹⁰ Cezîrî, *el-Fıkḥ*, 4/13.

⁹¹ Yakup Yüksel, “Fikhî Tefsir Geleneğinde ‘Ahkâm-ı Kur’aniyye’nin Yeri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2015), 162.

deyişle kıyas yapmak kolaylaşmaktadır.⁹² Bunun yanında bazen yapılması emredilen davranışların faydaları, haram kılınan şeylerin ise zarar ve kötülükleri belirtilerek insanların bunları benimsemeleri kolaylaştırılmıştır. Bu bağlamda müellif ayetleri makâsıdu’ş-şerîa çerçevesi altında işlemektedir. Zira makâsıd yararlı neticelerin elde edilip zararlı olanların giderilmesini sağlayarak insanların maslahatlarına olan şeyleri gerçekleştirmeyi hedefleyen bir kavramdır.⁹³ Bu bölümde, incelediğimiz eserde fıkhi hükümlerin hikmetleri ve faydaları hakkında zikredilen ayetlere bazı örnekler vereceğiz.

3.1. Namazın Hikmeti ve Faydası

Müellif, kitabın *namaz* bölümünde namaz ibadetinin emredilme amacı ve insanlara sağladığı faydalardan bahsederken; namazın insanları manevi kurtuluşa ulaştıracağını belirten; “*Mü’minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin huşu içerisinde dirler*”,⁹⁴ hakkıyla kılınan namazın insanı ahlaki yönden destekleyeceğini söyleyen; “*Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder.*”⁹⁵ ve yine namazı kılarken gözetilmesi gereken hususlardan birinin de Allah’ı anmak olduğunu vurgulayan “*Beni anmak için namaz kıl*”⁹⁶ ayetlerini zikretmiştir.⁹⁷

Cezîrî, namaz içerisinde kişinin kulluk bilincini etkin kılmak için okunan ayetlerde verilen mesajlardan etkilenmesi gerektiğini vurgulamakta ve “*Mü’minler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun ayetleri kendilerine okunduğu zaman onların imanlarını artırır.*”⁹⁸ ayetini örnek olarak zikretmektedir.⁹⁹

Müellif namazları cemaatle kılmanın önemine değinirken Allah’ın Müslümanların birliğini emrettiğini söylerken “*Hep birlikte Allah’ın ipine sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin*”¹⁰⁰ ayetini, Müslümanların kardeş olduklarından bahsederken de “*Müminler ancak kardeştir*”¹⁰¹ ayetini nakletmektedir.¹⁰²

Namazın şartlarından biri olan Kabe’ye yönelmenin hikmeti hakkında açıklama yaparken bundan maksadın belli bir yönün kutsanmasının değil yalnızca Allah’a ibadet etmek

⁹² Bk. İmâmü’l-Haremeynî, *el-Burhân fî usûli’l-fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418/1997), 2/205.

⁹³ Mustafa Harun Kıyılık, “İslâm Hukuku’nda Katl-Makâsıd İlişkisi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 507.

⁹⁴ el-Mü’minûn 23/1-2.

⁹⁵ el-Ankebût 29/45.

⁹⁶ Tâhâ 20/14.

⁹⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/158.

⁹⁸ el-Enfâl 8/2.

⁹⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/159.

¹⁰⁰ Al-i İmran 3/103.

¹⁰¹ el-el-Hucurât 49/9.

¹⁰² Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/160.

olduğunu belirttikten sonra bu konuda “*Bir takım kendini bilmez insanlar, ‘Onları yönelmekte oldukları kiblede çeviren nedir?’ diyecekler. De ki: ‘Doğu da Batı da Allah’ındır. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir*”¹⁰³ ayetini nakletmektedir.¹⁰⁴ Sonrasında ise Allah’ın insanlara Kabe’ye yönelmelerini emretmesinin sebebi olarak şu hususları zikretmektedir: İnsanları bazı genel faydaları elde etmeleri, Allah’a karşı hissettikleri itaat ve korku duyguları ile nefislerini süslemeleri ve Hz. İbrahim’in duasında belirttiği üzere ürün yetişmeyen ve mahrumiyet bölgesi olan Mekke’de yaşayanları ihya etmek için emrettiğini söylerken Hz. İbrahim’in duasını içeren İbrahim 14/37 ayetini nakletmektedir. Devamında da İslam’daki ibadetlerin yegâne hedefin Allah’ı yüceltmek ve O’nun her türlü ortaklıktan tenzih etmek olduğunu söyledikten sonra; “*Doğu da Batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”¹⁰⁵ ayetini bu konuda delil olarak zikretmektedir.¹⁰⁶

3.2. Hacr Konusunda Hassas Olmak

Cezîrî; *hacr*¹⁰⁷ bölümünde “Allah, veliler ile vasilere, yetimlerle düşkünlerin haklarını korumalarını vasiyet ederek onları ihmal etmek ve mallarına göz dikmek hususunda, Rablerinden sakınanlarla O’nun yakalamasından ve cezalandırmasından korkanların tüylerini ürpertecek¹⁰⁸ biçimde sakındırmıştır” dedikten sonra en-Nisâ 4/6, 9-10 ayetlerini bu konudaki ilahi uyarılara örnek olarak göstermektedir.¹⁰⁹

3.3. İnsanın Acziyetinin Vurgulanması

Kitabın *müzâraa* bölümünde toprağa tohum ekmenin insanların görevi olduğu ancak o tohumları yeşertme ve büyütme söz konusu olduğunda kulların aciz olduklarını belirtmek için “*Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık...*”¹¹⁰ ayetinden istidlal edilmektedir. Yine aynı bölümde, insanoğlunun tohumu mesabesindeki meninin de böyle olduğu vurgulanarak “*Attığınız o meniye ne dersiniz? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?*”¹¹¹ ayetinde bu hususun dile getirildiği söylenilmektedir.¹¹²

¹⁰³ el-Bakara 2/142.

¹⁰⁴ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/185.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/115.

¹⁰⁶ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 1/186.

¹⁰⁷ Belli bir şahsı sözlü tasarruflardan men etmek anlamında fikhî bir terimdir. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 165.

¹⁰⁸ Bu cümle ez-Zümer 39/23 ayetinden iktibas edilmiştir.

¹⁰⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 2/311-312.

¹¹⁰ el-Vâkıa 56/65.

¹¹¹ el-Vâkıa 56/58-59.

¹¹² Cezîrî, *el-Fıkıh*, 3/5.

3.4. İnsanları Kötülükten Kurtarıp İyiliğe Yönlendirmek

Müellif *nikâh* bölümünde muvakkat ve mut'a nikahlarından bahsederken İslam'ın ilk dönemlerinde mut'a nikahının uygulanmakta iken sonraki zamanlarda yasaklandığını, bunun da zinayı büyük günahlardan sayan ve insanları zinaya sevkeden yolları kapatan İslami kuralların gereği olduğunu belirttikten sonra; “*Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.*”¹¹³ ayetini nakletmektedir.¹¹⁴

3.5. Hüküm Vermede Adalet

Eserin belli suçlara karşılık olarak uygulanması ayetler ile belirlenmiş olan hadlerden bahseden bölümünde suç işleyen kişi hakkında hüküm verirken veya şahitlik yaparken bu kişi hakkında aracılığın kabul edilmemesi, sosyal statüsü ne olursa olsun herkesin yargı önünde eşit olduğu ve tanıdık tanımadık kişiler arasında bir ayırımın yapılmaması gerektiği hususuna değinildikten sonra bu konulara vurgu yapan en-Nisâ 4/135 ayetini nakledilmektedir.¹¹⁵ Yine aynı bölümde adalet karşısında herkesin eşit olduğunu vurgulayan Hucurât sûresindeki “*Allah katında en değerli olanınız, en çok sakınanınızdır...*”¹¹⁶ ayetine de yer vermektedir.¹¹⁷

Müellif kitabın bir başka bölümünde had cezalarını belirleyen bizzat Allah olduğunu, O'nun cezayı dilediği gibi belirleyebileceğini ve Allah ile kulları arasında bu konuda kullarından herhangi birisine ayrıcalık tanınmasını gerektirecek bir yakınlık olmadığını belirtirken “*Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye kadirdir.*”¹¹⁸ ayetinin bu prensiplerin dayanağı olduğunu söylemektedir.¹¹⁹

3.6. Uyuşturucu Ticaretinin Haram Olması

Cezîrî, uyuşturucu maddelerin satılmasının başka günahların işlenmesine sebep olması yüzünden bunların ticaretini yapmanın haramlığında şüphe olmadığını, oysa Allah'ın, bizleri günah işlemek ve haddi aşmak üzere yardımlaşmaktan menettiğini belirttikten sonra bu görüşüne delil olarak; “*İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.*”¹²⁰ ayetini nakletmektedir.¹²¹

¹¹³ el-İsrâ 17/32.

¹¹⁴ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 4/85.

¹¹⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/6.

¹¹⁶ el-Hucurât 49/13.

¹¹⁷ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/7.

¹¹⁸ el-Mâide 5/40.

¹¹⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/183-184.

¹²⁰ el-Mâide 5/2.

¹²¹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/39.

Kur'an'ın nüzul döneminde uyuşturucu maddelerin kullanımı diye bir problem olmadığından ayetlerde bu konuda bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Cezîrî, günümüz toplumları için büyük bir problem olan uyuşturucu maddelerin ticaretinin haram olması hususunda el-Mâide 5/2 ayetindeki genel prensibi zikretmektedir.

3.7. Allah'ın Dinine Sahip Çıkmak

İslam dininin kendi mensuplarına her durumda Allah'a taate devam etmeyi, O'nun emirlerine sarılmayı ve Allah'ın kendilerini zafere ulaştırıncaya kadar takva üzere olmayı emrettiğini söyleyerek Allah'ın dinine sahip çıkmayı emreden; “*Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.*”¹²² ve “*Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar.*”¹²³ ayetlerini aktarmaktadır. Sonrasında bu durumun müşahhas bir örneği olarak da komutanların askerlere savaş alanında bile namazı terk etmemelerini ve günahlardan ve masiyetten uzak durmalarını emretmesi gerektiğini söyleyerek; “*Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.*”¹²⁴ ayetiyle böyle yapmalarının sebebini göstermektedir.¹²⁵

3.8. Hadleri Uygulamanın Toplumsal Faydası

Had cezalarının yerine getirilmesinin toplumsal faydaları olarak toplumdaki düzenin korunmasının gerekliliğine dair “*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.*”¹²⁶ ayeti örnek olarak aktarılmaktadır.¹²⁷ Had cezaları vasıtasıyla insanların yeryüzünde fesada yol açacak fiillerden uzak durmalarının temini için en-Nûr 24/2 ayetinde bir kişiye zina haddi uygulanırken halkın da ibret almak amacıyla orada toplanarak bu olaya şahit olmaları istenmiştir.¹²⁸

3.9. Zinadan Korunmak

Müellif, Allah'ın insanların ırzlarını muhafaza konusunda dikkat etmeleri gereken hususları açıkladığını söyledikten sonra bunlardan biri olarak “*Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın...*”¹²⁹ ayetinde

¹²² el-Hac 22/40.

¹²³ Muhammed 47/7.

¹²⁴ Âl-i İmrân 3/126.

¹²⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/45.

¹²⁶ el-A'raf 7/56.

¹²⁷ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/47. Hadlerde gözetilen maslahatlar için bk. Nazım Büyükbaş, “İslam Ceza Hukukunda Cezalandırma ve Maslahatların Korunması Arasındaki İlişki”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/34 (2013), 144-170.

¹²⁸ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/47, 49.

¹²⁹ el-Ahzâb 33/33.

kadınların örtünerek vücutlarını korumalarının ve yabancı erkeklerle bir araya gelmekten uzak durmalarını emredildiğini belirtmektedir.¹³⁰ Zinadan korunma konusunda el-İsrâ 17/32 ayetinde Allah, insanları zinaya yaklaşmaktan ve zinanın öncülü olabilecek davranışları yapmaktan menetmiştir. Bunun yanında el-Furkân 25/68 ayetinde Allah, zinayı şirkten ve cinayetten hemen sonra sayarak ne kadar büyük bir günah olduğunu vurgulamıştır.¹³¹

3.10. Zina İsnadında Şahitlerin Sayı Şartı

Müellif, bir zina isnadında illa dört şahidin bulunmasının zorunluluğu konusunda hadlerin tatbik edilebilmeleri için suçun kesin olarak ispat edilmesinin şart olduğunu ve bu hassasiyetin sebebini de “*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş...*”¹³² ayetinde işaret edildiği üzere Allah’ın bu alemin bozulmasından ziyade yerinde kalmasını istemesini ve yine “*Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibidir.*”¹³³ ayetinden anlaşılacağı üzere ölüm cezasını gerektiren suçların kesin olarak tespit edilmeden bu cezanın verilemeyeceğini zikretmektedir.¹³⁴

3.11. Zina Suçunu İspatlamada İşin Ciddi Tutulmasının Hikmeti

Kitapta belirtildiğine göre; İslam hukuku, zina yapan evli kişiye recm cezasını belirlerken suçun çirkinliğini ve kötülüğünü göz önünde bulundurmuş ve insanlara zinanın, adam öldürmeye eşit derecede bir suç olduğunu bildirmek istemiştir.

Müellif bunları belirttikten sonra adam öldürmenin ne denli büyük bir günah olduğunu vurgulamak için; “*Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”¹³⁵ ayetini nakletmiş ve bu ayeti okuyan müminlerin zinadan uzak duracaklarını bildirmiştir.¹³⁶

3.12. Zinadan Sakındırmak

Müellif, zina günahından sakındırmaktan bahsederken öncelikle Allah’ın insanları zina fiiline yaklaşmamaları amacıyla Kur’an’da zinanın kötülüğünden bahseden ayetleri,¹³⁷ sonra müslüman erkekleri günahlardan sakınan, iffetli ve salih kadınlarla evlenmeye teşvik

¹³⁰ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/49.

¹³¹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/51.

¹³² el-Enfâl 8/61.

¹³³ el-Mâide 5/32.

¹³⁴ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/77.

¹³⁵ en-Nisâ 4/93.

¹³⁶ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/94.

¹³⁷ en-Nisâ 4/22; el-Furkân 25/68-69; el-A’raf 7/33; en-Nûr 24/2-3.

eden ayetleri¹³⁸ ve en son da bu vasıflardaki kadınlara örnek olarak gösterilen Hz. Meryem'den bahseden ayetleri¹³⁹ aktarmaktadır.¹⁴⁰

Zina haddinin uygulanması konusunda kitapta değinilen hususlardan birisi de bu haddin uygulanması anında merhametli olunmaması gerektiğidir. Nitekim Allah “*Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın.*”¹⁴¹ buyurmaktadır. Müellif, kaynak belirtmeden¹⁴² bu ayet hakkında müfessirlerin “hadleri uygulamayarak veya eksik uygulayarak suçlulara acımayın” veya “bu ayet zina için had değneğini hafifçe vurarak merhametiniz sizi tutmasın” manalarının olabileceğini söylediklerini nakletmektedir.¹⁴³

Müellif, zina fiilinin kötülüğü kadar bu fiilin haberinin yayılmasının da kötü olduğunu belirttikten sonra buna delil olarak “*İnananlar arasında hayasızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”¹⁴⁴ ayetini nakletmiştir.¹⁴⁵

Cezîrî, bir kadınla zina eden bir erkeğin sonradan o kadınla nikahlanması hakkında açıklamalar yaparken; “Mâlikîlere göre bir adam bir kadınla zina ettiği takdirde kendisinin fasid menisinden istibra etmedikçe o kadını nikahlaması sahih olmaz” dedikten sonra bunun hikmetinin de; nikahın hürmetinin olduğu ve bunun gereği olarak nikahlı olarak akıtılan meninin gayri meşru ilişkide akıtılan meni ile karışmaması olduğunu belirlemekte ve konuyla ilgili olarak “*Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır*”¹⁴⁶ ayetini nakletmektedir. Daha sonra İbn Mesud'un; “Bir erkek bir kadınla zina eder de sonra onu nikahlarsa her ikisi de ebediyete kadar zinakâr olurlar”¹⁴⁷ şeklinde bir rivayet bulunduğunu söylemiş ve “*...Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal*

¹³⁸ en-Nisâ 4/25, 34.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/42; Enbiyâ 21/91; el-Ahzâb 33/69; et-Tahrîm 66/12.

¹⁴⁰ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/110-115.

¹⁴¹ en-Nûr 24/2.

¹⁴² Biz yaptığımız araştırma sonucunda müellifin bu görüşleri Fahreddin Razi'nin tefsirinden naklettiğini tespit ettik. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1420/2000), 23/317.

¹⁴³ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/116.

¹⁴⁴ en-Nûr 24/19.

¹⁴⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/118.

¹⁴⁶ en-Nûr 24/3.

¹⁴⁷ Bk. Saïd b. Mansûr, *Sünen*, thk. Habibu'r-er-Rahmân el-A'zamî (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 1/258-261.

*kılındı...*¹⁴⁸ ayetini naklederek bu ayette zinadan kaçınıp namuslu yaşayanların nikahının mübah, diğerlerinin nikahının ise batıl kılındığını belirtmiştir.¹⁴⁹

Livata

Yazar, livata suçunun kötülüğünü belirtmek için önce Lut kavmini Allah'ın şiddetli cezalandırmasından bahseden Hûd 11/82-83 ayetlerini, sonrasında bu ahlaki rezilliğin Kur'an'da tıpkı zina gibi çirkin bir iş olarak adlandırıldığını bildiren el-A'râf 7/80 ayetini nakletmiştir.¹⁵⁰ Cezîrî, livata yapan kişilere uygulanması gereken ceza konusundaki farklı görüşleri naklettikten sonra bu görüşler arasında tercihe şayan olanın bekar da olsa evli de olsa livata yapan kişinin mutlaka recmedilmesi olduğunu ve Lut kavminin üzerlerine pişmiş çamurdan taşlar yağdırılmak suretiyle helak edildiğini belirten ez-Zâriyât 51/32-34 ayetlerinden bu suçun cezası olarak geçmiş ümmetlere recm cezasını meşru kıldığının anlaşıldığını söylemiştir.¹⁵¹

Ancak bize göre bu ayetten böyle bir hüküm çıkarmak yanlıştır. Zira burada Allah'ın o kişilere uyguladığı toplu bir helak şeklinden bahsedilmektedir ve dünyadaki uygulanan cezalar bu toplu helak şekillerinden ayrı olarak tespit edilirler. Yoksa Kabe'ye karşı saldırıda bulunan kişilerin de recmedilmesi veya ölçü ve tartıda hile yapan kişilerin Medyen halkı gibi deprem ve şiddetli sesle cezalandırılmaları gerekirdi.

Yazar daha sonra insanları bu suçtan sakındırmak amacıyla Kur'an'da bu fiili işleyenlerin fasık,¹⁵² haddi aşan,¹⁵³ ve bozguncu¹⁵⁴ gibi kötü sıfatlarla anıldığını nakletmektedir.¹⁵⁵

3.13. Hırsıza El Kesme Cezasının Verilmesinin Hikmeti

Müellif eserinde hırsızlık suçuna karşı Kur'an'da belirtilen el kesme cezasına yönelik yapılan itirazlara değinmektedir. Bunlardan biri de Ebü'l-Alâ el-Maarrî (öl. 449/1057)¹⁵⁶'nin bir şiirindeki şu ifadelerdir:

Beş yüz altınla diyetlendirilen bir el ... Nasıl olur da çeyrek dinar için kesilir?

¹⁴⁸ en-Nisâ 4/24.

¹⁴⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/123.

¹⁵⁰ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/127-128.

¹⁵¹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/128.

¹⁵² el-A'râf 7/81; el-Ankebût 29/34.

¹⁵³ el-Şuarâ 26/165-166.

¹⁵⁴ el-Ankebût 29/30-31.

¹⁵⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/128.

¹⁵⁶ Ebü'l-Alâ Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Ma'arrî. Meşhur Arap filozof ve şairi. Bk. Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 5/397.

Bu bir çelişkidir bize de susmaktan ... ve cehennemden mevlamıza sığınmaktan başka bir şey düşmez.¹⁵⁷

Cezîrî, bu itiraza cevap olarak fıkıhçılardan birinin; “Hırsızlık olayında elin çeyrek dinar için kesilmesi insanların çarçabuk mal çalmaya yeltenmemeleri içindir...” dediğini aktardıktan sonra bu cezadaki caydırıcılık ilkesine vurgu yapan “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin...*”¹⁵⁸ ayetini nakletmiştir.¹⁵⁹

3.14. Hırsızın Tövbesi

Kitapta, bir daha hırsızlık yapmamaya samimi bir şekilde tövbe eden hırsızın tövbesinin Allah tarafından kabul edileceği hususunda dört mezhep imamının ittifak ettikleri bildirildikten sonra onların bu görüşlerinin dayanağı olarak “*Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹⁶⁰ ayeti gösterilmektedir.¹⁶¹

3.15. Kazf Haddinin Teşriinin Hikmeti

Müellif, İslam hukukunun amaçlarından birinin de kişinin manevi şahsiyetini korumak olduğunu hatırlatarak namus konusunda yapılan ithamların insanın toplum içerisinde saygınlıklarını gidereceğini ve böyle olaylara mahal vermemek için Allah’ın, caydırıcı hadler belirlediğini belirtmiştir. Bu açıklamadan sonra kitapta başkalarına iftira atmanın vebalinin büyüklüğünü bildiren; “*Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahıdır.*”¹⁶² ayeti nakledilmektedir.¹⁶³

Kitabın devamında; Allah’ın, kazf haddine son derece önem verdiği göstergesi olarak, hırsızlık haddi hakkında bir, zina haddi hakkında iki ve yol kesme haddi hakkında bir ayet indirmiş olmasına rağmen kazf haddiyle ilgili iki ayet indirdiği vurgulandıktan sonra kazfın bir başka çeşidi olan lian hakkında beş ayet ve ifk hadisesine ilişkin dokuz ve bütün bunların peşi sıra da zinadan haberi olmayan mümin kadınlara iftirada bulunmayı yasaklamaya dair dört ayet indirdiği belirtilmiş, Kur’an’ın bu konuyu “*O temiz olanlar*

¹⁵⁷ Şemsüddîn eş-Şirbîni, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 5/465.

¹⁵⁸ el-Mâide 5/38.

¹⁵⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/182.

¹⁶⁰ el-Mâide 5/39.

¹⁶¹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/184.

¹⁶² en-Nûr 24/15.

¹⁶³ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/186.

*iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş iyi bir rızık vardır.*¹⁶⁴ ayetiyle noktaladığını bildirilmiştir.¹⁶⁵

Müellif, namuslu kadınlara zina isnat ettikleri halde dört şahit getiremeyen kişilerin Allah katında yalancı olduklarını ve kendilerine bu yalancılıklarından dolayı had vurulduğunu söyleyerek burada “*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.*”¹⁶⁶ ve “*Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Madem ki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir.*”¹⁶⁷ ayetlerini nakletmektedir.¹⁶⁸ Sonrasında bu iftiranın vebalinin büyüklüğünü vurgulamak için; “*İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir. İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır. O gün Allah onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah’ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.*”¹⁶⁹ ayeti nakledilmiştir. Bölümde son olarak; “*İnananlar arasında hayasızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”¹⁷⁰ ayetine yer verilmiş ve bu ayette dünyada verileceği söylenen azabın; kazf haddini, başkalarının namuslarına dil uzatanların başlarına gelen felaketleri, rezalet ve rüsvaylığı, kendisinin de şerefine dil uzatılmasını, gizlisini, açığını ortaya çıkaracak şekilde yalan-yanlış ırzına laf atılmasını, meclislerde, özel yaşantısından nahoş biçimde söz edilmesini kapsadığını, uhrevi azabına gelince ise bunun dünyevi cezaya nispetle daha şiddetli ve kalıcı olacağı şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁷¹

Kitapta Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre kazf haddinin bütün hadlerin en hafifi olduğu belirtildikten sonra bunun sebebi olarak zina isnadının kesin olmaması gösterilmektedir. Çünkü isnatta bulunan kişinin doğruyu söylemiş olması muhtemel olmakla birlikte bu kişi iddiasını ispatlamaktan acizdir ve bu sebeple hükmen veya hakikaten yalan söylemiş kabul edilmektedir. Nitekim yukarıda da geçen en-Nûr 24/13 ayetinde bu husus

¹⁶⁴ en-Nûr 24/26.

¹⁶⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/187.

¹⁶⁶ en-Nûr 24/4.

¹⁶⁷ en-Nûr 24/13.

¹⁶⁸ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/187.

¹⁶⁹ en-Nûr 24/23-25.

¹⁷⁰ en-Nûr 24/19.

¹⁷¹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/187-188.

vurgulanmaktadır.¹⁷² Allah, iffetli ve müslüman bir erkeğe veya kadına zina isnadında bulunan kimseye seksen değnek vurulması, şahadetinin ebediyen kabul edilmemesi ve fasıklığına hükmedilmesi şeklinde üç ceza belirlemiş olmakla birlikte “*Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹⁷³ ayetiyle tövbe edenlerin bu hükümden istisna edildiklerini bildirmiştir.¹⁷⁴

3.16. Kisasın Emredilmesinin Hikmeti

Müellif, kisasın emredilmesinin hikmetini açıklarken öncelikle insanın tabiatının kötülüğe meyilecek şekilde olduğunu belirttikten sonra özellikle Kur’an’ın ilk muhataplarından olan bedevilerin akıl ve adalet yasalarını çiğneyen cahiller olup kabalığa fazlasıyla meylettiklerini söylemiştir. Bu sebeple ilahi hikmet, adam öldürmekten caydıracak cezaları ve kisası meşru kılmıştır diyerek kisas hükmünün bildirildiği “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.*”¹⁷⁵ ayetini nakletmiştir.¹⁷⁶

Sonraki bölümlerde Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir Müslümanı masum bir cana kastetmekten sakındıracak hükümler içeren “*Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır*”¹⁷⁷ ayeti okumanın bile yeterli olacağı söylenmektedir.¹⁷⁸ Bir cana kıymanın ne büyük vebal olduğuna dair Kur’an’da öne çıkan hususlardan biri de bu suçun bazı ayetlerde¹⁷⁹ şirk ile birlikte zikredilmiş olmasıdır.¹⁸⁰

Cezîrî, kasden adam öldüren kişi hakkında hem dünyevi hem uhrevi bazı hükümlerin bulunduğunu söyledikten sonra el-İsrâ 17/33 ayetinden öğrenildiği üzere dünyevi olan hükmün, maktulün velilerinin ona karşı yetkili kılınması olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹

3.17. Katilin Tövbesi

Cezîrî, alimlerin geneline göre katilin tövbesinin Allah ile kendisi arasındaki bir mesele olduğunu, katil eğer samimi bir şekilde tövbe edip salih amel işlerse Allah’ın onun

¹⁷² Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/210-211.

¹⁷³ en-Nûr 24/5.

¹⁷⁴ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/212.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/179.

¹⁷⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/218.

¹⁷⁷ en-Nisâ 4/93.

¹⁷⁸ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/222.

¹⁷⁹ en-Nisâ 4/29-30, 93; el-Mâide 5/32; el-En’âm 6/151; el-Furkân 25/68-69.

¹⁸⁰ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/223.

¹⁸¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/224.

kötülüklerini iyiliklere dönüştüreceğini, maktule de uğradığı zulüm karşılığında bazı mükafatlar vermek suretiyle onu razı edeceğini belirttikten sonra bu görüşlerinin dayandığı; “*Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*”¹⁸² ayetini aktarmıştır.

3.18. Kisasın Faydası

Kitapta belirtildiğine göre; Bu konuda kuvvetli olan görüş dünyada kısas uygulanan kişiye Allah, ahirette ayrıca azap etmeyeceği şeklindedir. Diğer alimlere göre ise kısas, katilin günahına kefarettir ve ahiretteki cezasını kaldırmaz. Çünkü katiline uygulanan kısasın haksız yere öldürülen kimseye hiçbir faydası yoktur. “Kisasın faydası sadece dünyada insanların birbirlerini öldürmelerini önlemek suretiyle hayattaki insanları korumaya yöneliktir” denildikten sonra “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki korunursunuz.*”¹⁸³ ayetini bu görüşe delil olarak aktarmaktadır.¹⁸⁴

3.19. Katili Affetmeye Teşvik

Müellif, Allah’ın maktulün velisi konumundaki insanları katili affetmeye teşvik ettiğini söyledikten sonra; “*Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür. Ama kim affeder ve arayı düzeltirse onun mükafatı Allah’a aittir...*”¹⁸⁵ ayetini nakletmiştir.¹⁸⁶

Cezîrî, katilin affedilmesine teşvik konusunda akla gelen bir soruyu aktarıyor: “İslam hukuku, bir cana kıymanın suçların en korkuncu ve topluma en zararlısı olmasına rağmen maktulün velisi tarafından affedilmekle uygulanmasının kaldırılacağını söylemektedir. Oysa canı bir kişinin kendisinin de eninde sonunda mutlaka kısasen öldürüleceğini bilmesi ve bu sebeple suça yeltenmemesi için bu cezanın hiçbir şekilde affedilmeyen cezalardan olması gerekmez miydi?” Müellif bu soruya cevaben öncelikle; bunun böyle olmasının, İslam hukukunun incelik ve güzelliklerinden biri olduğunu belirttikten sonra kısasla ilgili, “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki korunursunuz.*”¹⁸⁷ ayetini tekrar

¹⁸² el-Furkân 25/68-70.

¹⁸³ el-Bakara 2/179.

¹⁸⁴ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/229.

¹⁸⁵ Şûrâ 42/40.

¹⁸⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/229.

¹⁸⁷ el-Bakara 2/179.

hatırlatarak, kısas cezasının cinayet işlemeye meyleden kişiler için yeterince caydırıcı olduğunu ve artık daha fazla kan akıtmanın önüne geçmek ve canları muhafaza etmek için maktulün yakınlarının kalplerindeki kin ve düşmanlıkları yok edecek çareleri araştırmak gerektiğini söylemektedir.¹⁸⁸

Cezîrî, maktulün velisine verilen kısas yetkisinden bahsederken önce; “(Maktulün velisi) ancak o da öldürme hususunda haddi aşmasın...”¹⁸⁹ ayetini naklederek bu ayette; “maktulün velisi hemen kısası uygulatmaya teşebbüs etmesin; aksine diyet almakla yetinsin veya affetmeye meyletsin” denilmek istendiğini ve böylece ayetin manasının, affa ve diyet almakla yetinmeye teşvik etmek olduğunu belirterek affetmenin faziletine dair; “Affetmeniz takvâya daha uygundur.”¹⁹⁰ ayetini nakletmektedir.¹⁹¹

Katilin affedilmesi konusunda ele alınan konulardan birisi de maktulün can çekişir halde henüz vefat etmeden önce kendi katilini affetmesi durumudur. Kitapta Hanefîler ve Hanbelîler’e göre; maktulün, ölümünden sonra yerine geçecek olan velilerine nispetle katilini affetme muhayyerliğinde daha fazla hak sahibi olduğu belirtildikten sonra “Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için kefarettir.”¹⁹² ayeti nakledilerek bu ayette kendisinden söz edilen kişinin kanını sadaka olarak veren maktulün kendisi olduğu hususunda alimlerin icmâ ettikleri bildirilmiştir.¹⁹³ Ancak bu ayetin tefsirine baktığımız tefsir kitaplarındaki açıklamalarda yaralanan kişinin yanında ve ölen kişinin velilerinin affetmesinden bahsedilmekte ve dolayısıyla böyle bir icmâın bulunmadığını tespit ettik.¹⁹⁴

3.20. Yaralamalarda Kısas Cezasının Hikmeti

Cezîrî, İslam hukukuna göre bir insanın organını kesen saldırganın tek cezasının caninin de o organını kesmek olduğunu söyledikten sonra bu konuda “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır...”¹⁹⁵ ayetini nakletmiştir.¹⁹⁶

Müellif burada; “Organ yaralanmalarına karşı misilleme cezası toplumda sakat ve özürlü kimselerin artmasına sebep olacaktır...” şeklindeki itiraza cevap olarak: “Aslında kısas

¹⁸⁸ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/230-231.

¹⁸⁹ el-İsrâ 17/33.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/237.

¹⁹¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/232-233.

¹⁹² el-Mâide 5/45.

¹⁹³ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/238.

¹⁹⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000), 10/361-362; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, thk: Ubeyy Muhammed b. Âşûr (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2002), 4/71.

¹⁹⁵ Şûrâ 42/40.

¹⁹⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/294.

cezasının uygulanması nedeniyle sakat ve özürülülerin sayısı artmayacak aksine azalacaktır ve hatta tamamen ortadan kalkacaktır” dedikten sonra bu görüşünü desteklemek için “*Kisasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.*”¹⁹⁷ ayetini nakletmektedir.¹⁹⁸

3.21. Aile Düzeni

Müellif, İslam dininin aile düzenini tesis ederken karı-kocadan her biri için örf ve adete göre durumlarıyla mütenasip haklar belirlediğini söyledikten sonra; “*Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur.*”¹⁹⁹ ayetini nakletmiştir.²⁰⁰

3.22. Tövbe Edenin Şahitliğinin Kabulü:

Müellif, Mâlikîler ve Şâfiîler’in; “Yol kesicilikten tövbe eden ama iyi hali görülmeyen kimsenin iyi halli olduğu görülünceye kadar şahitliği kabul edilmez. Şahitliğinde onu itham altında kalmaktan kurtaracak tek çare, iyi halinin görülmesi ve bütün müminlerin yolu üzerinde yürümesidir” şeklindeki görüşlerini aktardıktan sonra önce hırsızlık haddini bildiren Mâide 5/38 sonra da tövbeden bahseden “*Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”²⁰¹ ayetlerini nakletmiştir.²⁰²

4. Büyük Günahlar

Cezîrî, büyük günahların neler olduğu hususunda İbn Mesud’dan şu olayı nakletmektedir: İbn Mesud’a büyük günahlar hakkında sorulduğunda en-Nisâ sûresinin başından otuzuncu ayetine kadar oku ve “*Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız*”²⁰³ ayetine gelince dur. Allah’ın sûrenin başından buraya kadar yasakladığı fiillerin hepsi büyük günahlardandır” diyerek cevap vermektedir. Sonrasında “Bu büyük günahlardan sakınan kimsenin kusurlarının örtüleceğini eklemiş ve “*Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.*”²⁰⁴ ayetini bu sözüne delil olarak aktarmıştır.²⁰⁵

¹⁹⁷ el-Bakara 2/179.

¹⁹⁸ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/295.

¹⁹⁹ el-Bakara 2/228.

²⁰⁰ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/357.

²⁰¹ el-Mâide 5/39.

²⁰² Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/365.

²⁰³ en-Nisâ 4/31.

²⁰⁴ en-Nisâ 4/31.

²⁰⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/402.

4.1. Şirk Koşmak

Müellif büyük günahlar bölümünde bir insanın yaratma ve rızık verme hususunda bir kimseyi Allah'a ortak koşmasının büyük günahlardan olduğunu söyledikten sonra; “*Gökleri ve yeri yaratan O’dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.*”²⁰⁶ ayetini nakletmektedir.²⁰⁷

4.2. Cana Kıymak

Haklı bir sebep olmadıkça masum bir insanın canına kıymanın kötülüğünü vurgulamak üzere; “*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”²⁰⁸ ayetini nakletmektedir.²⁰⁹

4.3. Faiz

Faizin sosyo-ekonomik zararlarından bahsettikten sonra; “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızâya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin.*”²¹⁰ ayetini nakletmiş ve Allah’ın bu ayette insanların mallarını haksız nedenlerle yeme suçunu adam öldürme suçuyla bir arada zikrettiğini vurgulamıştır. Sonrasında ise faizin gayrı meşru şekilde mal sahibi olma yollarından biri olduğu belirtilerek İslam’da bir Müslümanın diğer Müslümana kanı, malı, ırzı vb. her şeyinin haram olduğu söylenilmekte ve bu prensipleri dile getiren; Bakara 2/ 276, 278-279; en-Nisâ 4/2, 6 ayetlerini aktarmaktadır.²¹¹

4.4. Yetim Malı Yemek

Alimlerin yetimin malının vasiye helal olmayacağı üzerinde ittifak ettiklerini belirttikten sonra bu konudaki; “*Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde korkacak olanların kalpleri sızlasın; Allah’tan sakınsın ve doğru söz söylesinler.*”²¹² ve “*Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar.*”²¹³ ayetlerini nakletmektedir.²¹⁴

²⁰⁶ Şûrâ 42/11.

²⁰⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/387.

²⁰⁸ en-Nisâ 4/93.

²⁰⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/388.

²¹⁰ en-Nisâ 4/29.

²¹¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/388.

²¹² en-Nisâ 4/9.

²¹³ en-Nisâ 4/10.

²¹⁴ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/389.

4.5. Cepheden Kaçmak

Savaşta cepheden kaçmak konusunda Allah yolunda şehadetin faziletine ve cepheden kaçmamaya dair; Âl-i İmrân 3/169-170 ile el-Enfâl 8/15-16 ve 45 ayetlerini nakletmektedir.²¹⁵

4.6. Zina İftirası Atmak

Kitabın kazf haddi bölümünde konu değişik açılardan ele alınmakla birlikte iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmanın Allah'ın yasakladığı büyük günahlardan biri olması sebebiyle bu bölümde tekrar değinilmiş ve konuyla ilgili olarak; “*İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır.*”²¹⁶ ayeti nakledilmiştir.²¹⁷

4.7. Yalancı Şahitlik

Cezîrî, alimlerin, yalancı şahitliğin büyük günahların en büyüklerinden biri olduğunu söylediklerini aktardıktan sonra Allah'ın insanları bu suçtan uzak durmalarını emrettiğine ve şirk ile birlikte andığına dair; “*...Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçınınız.*”²¹⁸ ve “*De ki: “Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi Allah’a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.*”²¹⁹ ayetlerini nakletmiştir.²²⁰

4.8. Yemîn-i Gamûs

Müellif, İbn Mesud’dan nakille Hz. Peygamber’in “Kim haksız yere bir Müslümanın malı aleyhinde yemin ederse, kendisine çok öfkeli olduğu bir halde Allah’ın huzuruna çıkacaktır” dedikten sonra “*Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır.*”²²¹ ayetini okuduğunu²²² aktarmaktadır.²²³

²¹⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/390.

²¹⁶ en-Nûr 24/23.

²¹⁷ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/390.

²¹⁸ el-Hac 22/30.

²¹⁹ el-A’raf 7/33.

²²⁰ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/391.

²²¹ Âl-i İmrân 3/77.

²²² Müslim, *İman*, 222.

²²³ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/393.

4.9. Zina

Müellif, zinanın kötülüğü ve şiddetle kaçınılması gereken bir günah olması hakkında “*Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.*”²²⁴ ve “*Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah’ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.*”²²⁵ ayetlerini nakletmektedir.²²⁶

4.10. Koğuculuk

Cezîrî, koğuculuğu; “açıklanmasından hoşlanılmayan bir sırrı açığa vurmak” şeklinde tarif edildiğini söyledikten sonra bu konudan sakındıran; “... *fasık biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.*”²²⁷ ve “*Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen... kimselere, serveti ve çocukları var diye sakın boyun eğme.*”²²⁸ ayetlerini nakletmektedir.²²⁹

4.11. Allah’ın Rahmetinden Ümit Kesmek

Cezîrî Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyi de büyük günahlar arasında ele alırken Hz. Yakub’un oğullarına hitaben söylediği sözleri aktaran; “*Ey oğullarım! ... Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!*”²³⁰ ayeti nakletmektedir.²³¹

4.12. Allah’ın Azabından Emin Olmak

Müellif, Allah’ın rahmetinden ümit kesmenin kötülüğünden bahsettikten sonra Allah’ın azabından emin olmanın da büyük günahlardan olduğunu söyleyerek; “*Allah’ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah’ın azabından emin olamaz.*”²³² ayetini aktarmıştır. Sonrasında ise bu ayetin tefsiri sadedinde Hasan-ı Basrî’nin (öl. 110/728) “Mümin, Allah’tan korku ve haşyet içinde taat ve ibadette bulunur. Facir ise, güven duygusu içinde olarak günah ve masiyet işler”²³³ şeklindeki sözlerini

²²⁴ el-İsrâ 17/32.

²²⁵ el-Furkân 25/68.

²²⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/393.

²²⁷ el-Hucurât 49/6.

²²⁸ Kalem 68/10-14.

²²⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/396.

²³⁰ Yûsuf 12/87.

²³¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/397.

²³² el-A’raf 7/99.

²³³ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Seleme (Riyad: Dâru Tayyibe li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1420/1999), 3/451.

nakletmiş ve “*Verdiklerini, rablerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler...*”²³⁴ ayetinin de bu tefsiri doğrulayıcı nitelikte olduğunu söylemiştir.²³⁵

4.13. Kabe'nin Haramlığını Helal Kılmak

Müellif, Kabe'nin haramlığına riayetsizliği de büyük günahlar arasında saymış ve Allah, Kabe'yi emin yer kıldığını, onun yanında ve içinde savaşmayı yasakladığını belirttikten sonra bu konudaki Âl-i İmrân 3/97 ve el-Kureyş 106/3-4 ayetlerini nakletmiştir.²³⁶

4.14. Yolda Kalmışlara Yardım Etmemek

Müellif bu konuyla ilgili olarak cömertliğin halis müminlerin sıfatlarından olduğunu belirtmiş ve Allah'ın insanlara cömert olmalarını emrettiği Âl-i İmrân 3/133-134 ve el-İnsân 76/8 ayetlerini aktarmıştır.²³⁷

4.15. Ana Babaya Asi Olmak

Kişinin anne ve babasına asi olmamasından bahsederken Cezîrî, ana ve babalarına iyilikte bulunup onlara itaat etmenin Allah'a ibadet edilmesinin peşi sıra emredildiği el-İsrâ 17/23 ve en-Nisâ 4/36 ayetlerini nakletmiştir.²³⁸

4.16. Namazı Terk Etmek

Müellif, Allah'ın müminlere namaz kılmalarını ve onu bir ibadet olarak muhafaza edip gereken önemi vermelerini emrettiği en-Nisâ 4/103 ve el-Enfâl 8/3 ayetlerini aktarmaktadır.²³⁹

4.17. Sihir

Müellif, sihrin hakiki ve gayri hakiki olmak üzere iki kısma ayrıldığını ve Firavunun sihirbazlarının sihrin her iki türünü de yaptıklarını söyledikten sonra; “*Siz atın! dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler.*”²⁴⁰ ayetini bunun göstergesi olarak nakletmiştir.²⁴¹ Firavunun sihirbazlarının sadece aslı olmayan birtakım hayaller ortaya koyabildiklerine dair “*O ‘Hayır, siz atın’ dedi.*

²³⁴ el-Mü'minûn 23/60.

²³⁵ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/397.

²³⁶ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/397.

²³⁷ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/398.

²³⁸ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/399.

²³⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/401.

²⁴⁰ el-A'raf 7/116.

²⁴¹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/404.

*Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor!*²⁴² ayetini nakletmiştir.²⁴³

Sihirbazın tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda Hanbelîlerin, sihirbazın ve zındığın tövbesinin kabul edilmeyeceğine dair görüşlerini artararak onların görüşlerini “*Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz*”²⁴⁴ ve “*Oysa sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz.*”²⁴⁵ ayetlerine dayandırdıklarını belirtmiştir.²⁴⁶

Müellif, sihrin etkisinin sınırları hakkında alimlerin ikiye ayrıldıklarını bir kısma göre sihrin etkisinin ancak sınırlı olduğunu diğer grubun ise sihrin etkisinin sınırsız olduğunu söylediklerini belirttikten sonra ikinci grupta bulunan alimlerin, Kur’an’da Hârût ve Mârût kıssasından bahsedilen; “*Onlar, Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı.*”²⁴⁷ ayetini delil olarak ileri sürdüklerini söylemektedir. Ancak Cezîrî, bu ayetin sihrin mahiyetini ele almaması sebebiyle onlar için bir hüccet olamayacağını söylemektedir. Zira bu ayetteki “*Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı.*” ifadesinden de anlaşılacağı üzere burada bahsedilen sihir, bazı koğucu ve arabozucuların karı-koca arasında yapmaya çalıştıkları hile ve fitnelerin bir çeşidi olup ayet sadece bu gibi kimselerin yaptıkları işlerin sonuçlarını ele almış ve bu sonuçlardan söz etmiştir.²⁴⁸

Müellif, sihrin gerçekliği hususunda Mâlikîlere göre; sihir gerçek ve realiteyle bağdaşmakta olduğunu belirttikten sonra onların Kur’an’da sihirden bahseden; el-Bakara 2/102; Yûnus 10/77-81 ve Tâhâ 20/66-73 ayetlerini bu görüşlerine dayanak olarak kabul ettiklerini söylemektedir.²⁴⁹

Cezîrî, eserinin bu bölümünde sihrin çeşitlerinden de bahsetmekte ve bazılarına ayetlerden deliller de getirmektedir:

1. Hile ve dalavere ile yapılan sihir: Bu yolla, aslı olmayan bazı hayaller ve göz aldanması meydana getirilir. Buna sîmâ da denilir. Hz. Musa ile sihirbazların

²⁴² Tâhâ 20/66.

²⁴³ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/405.

²⁴⁴ Tâhâ 20/69.

²⁴⁵ Yûnus 10/77.

²⁴⁶ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/405-406.

²⁴⁷ el-Bakara 2/102.

²⁴⁸ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/404-406.

²⁴⁹ Cezîrî, *el-Fıkıh*, 5/406-407.

karşılaşmasından bahseden el-A'râf 7/116 ve Tâhâ 20/66 ayetlerinde sihrin bu türünden bahsedilmektedir.

2. “*Düğümlere üfürenlerin şerrinden...*”²⁵⁰ ayetinde bahsedilen düğümler üzerine okuyup üflemeyle yapılan sihir.

4. Yıldızlar vasıtasıyla yapılan sihirler: “*Sonra yıldızlara şöyle bir baktı; “Ben rahatsızım” dedi*”²⁵¹ ayetinden anlaşıldığı üzere Hz. İbrahim’in kavmi yıldızlar hakkında bilgi sahibiydiler. İbrahim, onlara yıldızın doğuş biçiminden delil çıkararak hastalanacağını ve mutlaka hastalanmak üzere bulunduğunu anlattı. “*Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler.*”²⁵² ayetinde kavminin salgına yakalanmamak için İbrahim’den yüz çevirip kaçtıkları anlatılmaktadır.

5. Şeytanlara yaklaşıp onlarla ilişki kurarak yapılan sihir: Bu, sihirlerin en şiddetli ve en tehlikeli çeşididir. “*Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı.*”²⁵³ ayetinde bahsedilen bu tür sihirdir.

Sihirbazın, kafirliği, şiddetli oldukça sihri de o derece kuvvetli ve etkili olur. “*Melekler şöyle cevap verecekler: “Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı*”²⁵⁴ ve “*(Bir de) o, zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır!*”²⁵⁵ ayetlerinde bildirildiği üzere bu çeşit sihir yapan insanlar, cinlerin uyruğu ve kuludur. Bu tür sihrin “*Halbuki bu ikisinden, koca ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı.*”²⁵⁶ ayetinde belirtildiği üzere dostların arasını açarak onları birbirlerine kindâr birer düşman haline getirebileceği söylenilmektedir.²⁵⁷

Kitapta sihirden korunma ve kurtulma yollarına dair ayetlerden faydalanılarak verilen bilgiler şu şekildedir: Müellif, sihrin şerrinden öncelikle Allah’a sığınarak emin olunabileceğini zira Allah’a karşı gelmekten sakınan kimseyi koruma işini Allah’ın

²⁵⁰ el-Felak 113/4.

²⁵¹ es-Sâffât 37/88-89.

²⁵² es-Sâffât 37/90.

²⁵³ el-Bakara 2/102.

²⁵⁴ es-Sebe' 34/41.

²⁵⁵ el-Hac 22/13.

²⁵⁶ el-Bakara 2/102.

²⁵⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/407-408.

üstleneceğini belirttiikten sonra “*Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar veremez.*”²⁵⁸ ayetini nakletmektedir.

Sihrin kötülüğü gerçek anlamda Allah’a tevekkül etmekle de bertaraf edilebilir. “*Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi.*”²⁵⁹ ve “*Allah’ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma...*”²⁶⁰ ayetlerinde her türden sihrin Allah’ın izni olmadan kimseye zarar veremeyeceği bildirilmektedir. Mümin kimse, kalbini sihirbazla ve onun yaptığı işlerle meşgul etmemeli kalbini sadece Allah’a taatle ve O’na güzelce kulluk etmekle O’nu fazlaca anmakla meşgul etmelidir. Böylece “*Ey iman edenler! Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.*”²⁶¹ ayetinde buyurulduğu üzere O’nun koruma ve desteğini kazanır.

Cezîrî, bazı selef ulemasının; “Allah’tan korkan kimseden her şey korkar. Allah’tan korkmayan kimseyi ise Allah her şeyden korkutur” dediğini aktardıktan sonra “*Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.*”²⁶² ayetinin onların sözlerine dayanak olarak nakletmiştir.²⁶³

Müellif, Allah’ın bir nimeti olarak zamanımızda sihir ve sihirbazların hemen hemen yok denecek derecede azaldığını ve bu zamanda sihirbaz olduğunu iddia eden kişinin ise ancak hile, dalavere, vehim ve aldatmacayla insanlardan kazanç sağlamaya çalışan bir yalancı ve hilekâr olabileceğini belirttiikten sonra “*Bu, Allah’ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler.*”²⁶⁴ ayetini bu konudaki şükürünün bir ifadesi olarak nakletmektedir.²⁶⁵

Cezîrî, Hz. Muhammed’e sihir yapılması konusuna da değinmekte ve “*Allah seni insanlardan koruyacaktır.*”²⁶⁶ ayetinden anlaşılacağı üzere Resulullah’a yapılan sihrin onun aklına, ümmetine tebliğ ettiği vahye ve kavmi için koyduğu hükümlere hiçbir tesirinin olmadığını belirtmiştir. Hz. Peygamber’e sihir yapılmasının hikmetinin onun rabbi tarafından imtihandan geçirilmesi olduğunu söyleyip önceki peygamberlerden Hz. Nuh ve Eyyûb’un

²⁵⁸ Âl-i İmrân 3/120.

²⁵⁹ el-Bakara 2/102.

²⁶⁰ Yûnus 10/106.

²⁶¹ Muhammed 47/7.

²⁶² el-Hac 22/38.

²⁶³ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/409-410.

²⁶⁴ Yusuf 12/38.

²⁶⁵ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/410

²⁶⁶ el-Mâide 5/67.

imtihandan geçirilmiş olduklarını beyan eden el-Enbiyâ 21/76, 83-84 ayetlerini aktarmaktadır.²⁶⁷

Müellif sonrasındaki bölümde Hz. Muhammed'e sihir yapılmış olduğuna dair sahih kitaplarda yer alan hadislere rağmen bu olayı inkâr ederek; "Peygamberlerin büyüden etkilenebilir olmaları onların kullar için koydukları hükümlerin güvenilirliklerini ortadan kaldırır. Çünkü böyle bir durumda Peygamber, Cebrail'i görmediği halde görmüş gibi hayal edebilir kendisine bir şey vahyedilmediği halde vahyedildiğini zannedebilir" şeklinde itirazlar ileri sürenlere cevaplar vermektedir.

"Mucizeler ile Kur'an ve sünnetten sarih naslar gibi deliller, Resulullah'ın Allah tarafından kendisine tebliğ edilen hükümlerde doğru ve tebliğde masum olduğuna delalet etmektedirler" diye belirttikten sonra en-Necm 53/2-4; el-Mâide 5/67; el-Haşr 59/7 ve en-Nisâ 4/113 ayetlerini aktarmaktadır.

Mezkur sihrin Hz. Peygamber'in aklında hiçbir etki meydana getirmediği sadece diğer bedensel hastalıklar gibi cismini ve görme gücünü etkilediği hususunda raviler görüş birliği etmişlerdir. Nitekim "*Mûsâ: "Yok, (önce) siz atın" dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor.*"²⁶⁸ ayetinde daha önce Hz. Musa'ya da sihir yapıldığı açıkça belirtilmektedir.

Bu çalışmada incelediğimiz Abdurrahmân el-Cezîrî'nin *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* adlı eserinin karakteristik özelliklerinden birisi de salt fıkhi hükümlerden bahsetmek yerine bunlara ilaveten bu hükümlerin teşrî hikmetine ve toplumsal faydalarına da değinmesidir. Bu konu özellikle ahlak-ibadet ilişkisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bölümde bizim açımızdan dikkat çekici nokta fıkhi hükümlerin hikmetleri ve faydalarından bahsedilirken sık sık ayetlere yer verilmesidir. Böylece bir kez daha Kur'an'ın insanlara sadece bazı şeyleri yapıp yapmamalarını bildiren ayetler içermediğini, bilakis bu emirlerin ve yasakların niçin ve hangi amaçla belirlendiğinden bahsettiğini görmekteyiz. Muhatapların kendilerinden istenilen davranışları yerine getirmelerinde bu etkili bir üsluptur.

Sonuç

Abdurrahmân el-Cezîrî, dört mezhebin görüşlerini içeren *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* adlı kitabında İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an ayetlerine sık sık yer vermiştir. Bu kitabı bir tefsirci gözüyle incelediğimizde içeriğindeki ayetlerin hüküm istinbatı dışında

²⁶⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/410-411.

²⁶⁸ Tâhâ 20/66.

da kullanıldığını gördük. Kur'an'ın ilk muhatapları olan Arapların diliyle inmiş olması ve kendisini apaçık Arapça bir kitap olarak tanımlaması sebebiyle nüzul dönemine kadar yeterli seviyede yazılı bir literatüre sahip olmayan Arapça için yazılı bir kaynak olmasına sebep olmuştur. Bu sebeple incelediğimiz kitaptaki fikhî terimlerin özellikle sözlük anlamları açıklanırken bu kelimelerin Kur'an'daki kullanılışları örnek olarak gösterilmiştir.

Eserde ayetlerden istifade edilen konulardan birisi de çeşitli vesilelerle okunacak veya okunabilecek olan ayetlere örnek verildiği bölümlerdir. Buralarda ayetin hüküm yönüne bakılmaksızın anlamsal ve lafzi özellikleri dikkate alınmaktadır.

Bu kitabın özelliklerinden bir tanesi de müellifin mukaddimede belirttiği üzere bazı teşrî hükümleri makâsîd ilişkisi çerçevesinde işlemedir. Zira bu teoriyle hükümlerin insanlar nezdinde hikmet ve faydalarına değinmektedir. Müellif bu yönde açıklamalarda bulunurken yine yeri geldikçe ayetlere başvurmuştur. Bu da bize Kur'an'ın sadece fikhî hükümler içeren bir kitap olmadığını, bunun yanında ve belki daha öncelikli olarak insanların bu davranışları niçin yapmaları veya kaçınmaları gerektiğini telkin eden bir metot izlediğini göstermektedir.

Kitabın son bölümünde ise büyük günahlar ele alınmakta ve burada konuyla ilgili ayetlere yer verilerek bu günahların diğerlerine nazaran daha ön plana çıkmalarının sebeplerine vurgu yapılarak büyük günahların işlenmesi hâlinde ne gibi cezalara maruz kalacağı bildirilmektedir.

Neticede bu çalışma fıkıh kitaplarının Kur'an'ın sadece ahkam ayetlerini alıp diğerlerini almadığı gibi bir iddia taşımadıklarını gösterir. Aksine farklı amaçlarla çeşitli konulara kaynak olarak gösterdikleri ayetler bir fıkıh kitabının çok yönlü olduğunu gösteren en büyük delildir.

Kaynakça / References

- Büyükbaş, Nazım. “İslam Ceza Hukukunda Cezalandırma ve Maslahatların Korunması Arasındaki İlişki”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/34 (2013), 144-170.
- Cevâd Alî. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-İslâm*. 20 cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 4. Baskı, 2001.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *el-Fıkkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Cündioğlu, Dücan. *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdümelik b. Abdullah. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. thk. Salâh b. Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Ferrâ, Yahya b. Ziyâd Ebu Zekerıyya. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdüfettâh İsmail eş-Şelebî. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ. *es-Sâhibî fî fıkhî'l-luğa*. nşr. Muhammed Ali Beydûn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. thk. Halîl Şehhâde, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Seleme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Baskı, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992.
- Karaalp, Cahit. *Türkçe Meallerde Kavram Çevirileri Sorunu: Salat Kavramı Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kıyık, Mustafa Harun. “İslâm Hukuku'nda Katl-Makâsıd İlişkisi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 495-524.
- Okumuş, Mesut. “Semantik ve Analitik Açından Kur'an'da “Salât” Kavramı”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004/2), 1-30.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müredâtü fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1992.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 3. Baskı, 1420/2000.
- Sâid b. Mansûr. *Sünen*. thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.

- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ubeyy Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.
- Sülûn, Murat. "Kur'an-ı Kerim'de Salatın Kavramsal Çerçevesi". *Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami -Tartışmalı İlmi Toplantı-*. Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, 2009. 17-46.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi ve cedelih*. thk. Mahmûd Feccâl. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1409/1989.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Yüksel, Yakup. "Fikhî Tefsir Geleneğinde "Ahkâm-ı Kur'âniyye"nin Yeri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 161-181.
- Zerzûr, Adnan. *Medhal ilâ tefsiri'l-Kur'ân ve ulûmih*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1998.
- Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.